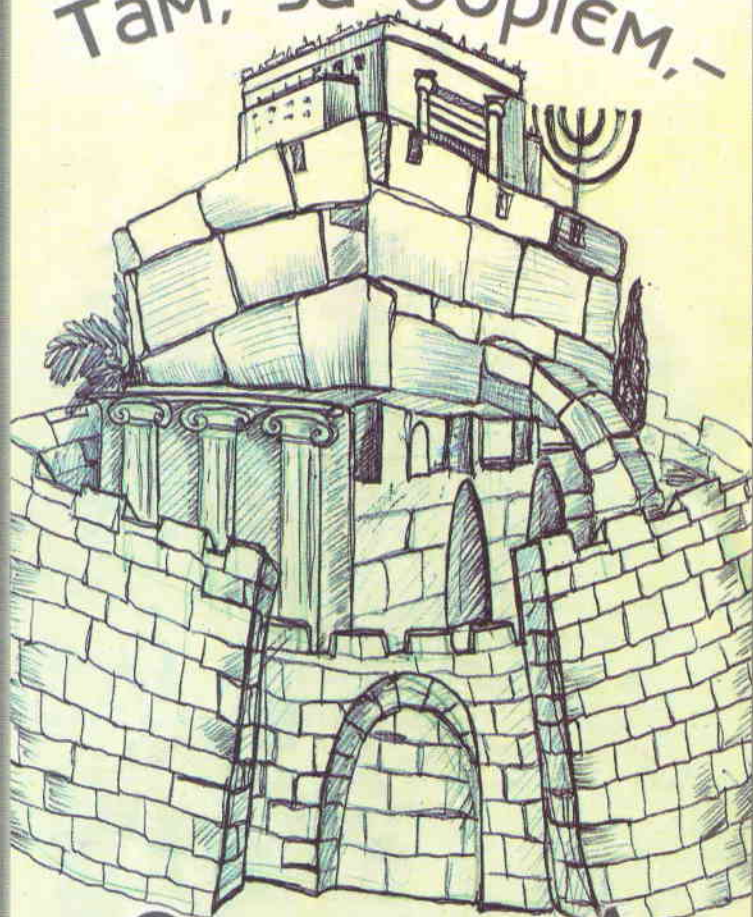

Броніслав ГРИЩУК

Там, за обрієм, —

ЄРУСАЛИМ

84(4Укр-УХМЕ)
185

Броніслав ГРИЩУК

ТАМ, ЗА ОБРІЄМ, – ЄРУСАЛИМ

Варіація на тему Йосифа Флавія

102299-5
- 20979 -

видавництво

Цюпак
Хмельницький
2012

ББК 84 (4 УКР -4ХМЕ) 6
Г82

Літературно-історичне видання
ГРИЩУК Броніслав Антонович
Там, за обрієм, – Єрусалим
Варіація на тему Йосифа Флавія

Г82

Грищук Б.А. Там, за обрієм, – Єрусалим. - Хмельницький, Видавець
Цюпак А.А., 2012. - 180с.

Місце дії твору – іудейські землі, Давній Рим, Єгипет.

Персонажі – цар Ірод Великий, єврейський хроніст Йосиф Флавій, римські воєначальники Веспасіан, Тит, єгипетська цариця Клеопатра та інші історичні постаті того часу.

Центральна подія книжки – знамените народно – визвольне повстання, що увійшло в історію як іудейська війна (I ст. н.е.).

Автор проводить паралелі між історією єврейською та українською, закликає нації до непроминальної єдності, вбачаючи у ній запоруку нашої подальшої спільної долі.

ISBN 978-617-513-096-04

© Грищук Б.А., текст, 2012
© Кицак В.О., макет, 2012
© Романченко Т., малюнки, 2011
© Цюпак А. А., друк, 2012

Вдячність

Як не згадати мені в цю мить людей, чиє існування так чи інакше відображене у цій книжці – життя єврейсько-римського історика Йосифа Флавія, римського полководця Антонія, його жони єгиптянки Клеопатри, імператора Августа (Октавія – Октавіана), юдейського царя Ірода з преславною дружиною Маріамною, воєначальника Веспасіана, його спадкоємця Тита.

Герої і боягузи, тирани і військові стратеги, зрадники та їхні нещасні жертви...

Щира вдячність Йосифу Флавію за те, що відобразив тогочасну дійсність (I ст. н.е.) у своїх працях – і хоч Флавій уже понад дві тисячі років як відійшов у засвіти, душа його чує, знає, бачить усе (принаймні мені як авторові книжки хотілося б сподіватися на це!), що діється з людством нині й що діялося з ним за часів Понтія Пілата, царя Ірода.

А ще хочеться подякувати людям нині сушим, членам Хмельницької обласної єврейської общини Людмилі Піскловій (редакторів цієї книжки), вона, як неабиякий знавець іудейських звичаїв і традицій, застерегла мене від помилок у зображенні іудейського побуту та релігійних ритуалів.

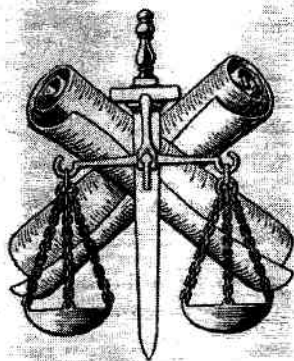
Окрема подяка голові обласної єврейської общини Ігореві Ратушному, без чийого благословення книжка навряд чи побачила б світ.

Спасибі й художниці Тетяні Романченко за самобутнє художнє оформлення видання; верстальнику Валерію Кицаку, співробітниці общини Надії Уфімцевій, чийми стараннями також творилася книжка.

Наше завдання полегшила й видавець Алла Цюпак. Кому-кому, а їй добре відомо, що то означає – написати книжку. Та ще в наш неповторний перманентно-кризовий час, коли усякий благодійник тремтить над кожною копією. Тож спасибі, Алло Анатоліївно, за чуйне ставлення, за той фінансовий мінімум, у який Вам обійшлося моє ремінісцентне творіння.

Б. Грищук

ТАМ, ЗА ОБРІЄМ, - ЄРУСАЛИМ

Варіація на тему Йосифа Флавія

З А С П І В (СОНЯ)

“Заспів” – перший розділ твору.

Написаний той розділ тридцять років тому й опублікований в журналі “Україна” приблизно у той же час, а ще в книжці прози “Поділля – колиско і доле”.

Нині більшості людей, про яких я тоді писав, уже немає в живих.

Але живуть їхні діти та онуки, живе й дихає ліс, де відбувалися драматичні події другої світової війни, живуть непроглядні підземні катакомби, що ховали місцевих євреїв од неминучої загибелі від автоматної черги гітлерівського окупанта.

Інші розділи написані дещо пізніше, коли я вже перечитав “Іудейську війну” Йосифа Флавія, єврейського (а також римського) письменника та історика, учасника подій, що потрясли Єрусалим, Іотопату, Махерон, Масаду і взагалі всю Іудею в другій половині першого століття нашої ери.

Відчайні зойки древніх іудеїв, загнаних у підземелля Іотопати та Єрусалима, долинали – через віки й тисячоліття – в катакомби українські, подільські.

Молитвам і риданням давніх іудеїв мовби вторили зойки й моління євреїв двадцятого сторіччя. Над першими жертвами чорніла тінь римлянина, над жертвами другими – тінь фашиста...

Господи, який же тягар беру я на себе, - тож дай мені сили не впасти під його вагою, дай дійти до фіналу, до останньої крапки задуманої мною книжки...

Над вікном Прокопової хати сивіє гніздо, такого я досі не бачив. Ціла тобі пташина фортеця – поверх один, другий, а над ними третій та четвертий громадаються. Ледь відмінна, світліша й темніша фактура мурування засвідчує, що споруджували оту багатоярусну ліпоту не один будівельний сезон та не одне ластів'яче покоління. От і висить тепер під дахом щось вельми схоже на високу, хвацько заломлену набакир смушеву козацьку шапку. Жоден кіт (навіть драбину йому підстав!) не просуне кігтистої лапи до жаданих пташенят – і глибоко, і лабіринт крутий, мов ріг баранячий.

Написав оце та й мимоволі подумав: скільки ж то їх, лабіринтів, було в житті родини Чорних! Злами й згини сільських вуличок, лісових стежок, глибоченних довколишніх яруг, непрозірних підземних склепів, що пролягли вусібіч у місцях довоєнних копалень, з яких добували мінеральне добриво. Він, Прокіп Чорний, також бага-ато чого знає про оті безконечні шахтні розгалуження. Знає, та *розповісти* багато – не може: сльози туманять зір. А воно й ніби негоже, коли мужчини схлипують. І Прокопова братова, Софія Борисівна (до заміжжя – Глузман), яка два з половиною роки днювала й ночувала в рятівному мороку підземелля, також не годна розказувати. Ридання душать. Серце крається.

Що ж це ви так, Софіє Борисівно? Ми прибули сюди, коли не на щоденникові нотатки ваші сподіваючись, то бодай на те, що розкажете – як вам жилося там, про що думалося під громаддям каменю та пластом землі. А ви плачете, а ви й згадувати не хочете. Оповідайте так, ніби те все не з вами – з кимсь іншим сталося.

Гай-гай, “з кимсь іншим...”

Усе, про що тут мова, схоже на легенду. Чи на пригодницький, щедро здобрений уявою сюжет. Але ніякої фантазії в цій історії нема. Сама лише правда. Висока, як небо весняне над Баранівкою. Світла, наче оселя Прокопа Чорного. Солона, мов сльоза, що збігає глибокими зморшками на обличчя оцих літніх людей. А були ж Софія та Прокіп юні. Як і старший брат Прокопів – Михайло Чорний, що залишився молодий назавжди. Перед війною він, брат старший, закінчив навчання в Кам’янець-Подільському педінституті, а Софія – у Вінницькому. Отримали призначення на роботу в сільську школу, де й познайомилися. Обоє скромні, тихі, вони якось одразу вподобали одне одного й незабаром побралися. І от Михайлові пора до війська, якраз сорокового року, за кілька місяців до того, як синочок, Володя, знайшовся в них. Сфотографувалися вони з Сонею, і вже коли їздові запрягали коней та встеляли смугастими веретами сани,

а гості протяжно завели “Послєдній нинішній деньочок...” – Михайло вмочив перо-рондо в чорнильницю-нерозливайку й косо, через усе біле (тепер воно жовто-сіре) поле фотокарткового звороту, немов через поле життя, написав: “На згадку дружині Соні в день від’їзду в армію...” Ну й ще кілька простих і щирих слів. А в куточку – дата: 2 лютого 1940 року.

У нього був бездоганний учительський почерк, і коли нині вчитуєшся у рівні діагональні рядки, чомусь думаєш: не може бути, щоб цей чоловік загинув. Та ще в чужій стороні – під далеким польським містечком! Тоді він ще не знав, буде в нього син чи дочка, проте не сумнівався в іншому: що йде не просто в армію – на війну іде. Хоч до її початку мало минути ще півтора року.

Сорок першого в Баранівку вдерлися німці. Сім’я Чорних евакуюватися не встигла. Ніби й не багато часу минуло за “нового порядку”, та вже до Баранівки долинули чутки: в Дунаївцях та Ярмолинцях почались облави на євреїв. Мусила й Соня переховуватись в добрих людей, хоч і не вірила спершу, що її можуть вбити лише за національну належність. Хто ж у таке здатний повірити! І чи довго зможе ховатися? Дізнається хтось із *тих* – собі і людям біди накличеш. “Треба щось робити, Соню, – побивалася свекруха, себто Михайлова та Прокопова мати. – Ховатися мусиш, доцю, бо як сидітимеш у селі – кінець, не бачити тобі світу білого. – “Ховатися? – мовби боронилась невістка. – А що я їм, німцям, лихого вчинила?” Тут і Прокіп на мамин бік пристав: “Про Володю свого також подумай. Прийдуть – заберуть обидвох”.

Тяжко це згадувати. Навіть тепер, через піввіку.

С о ф і я Б о р и с і в н а. Ой лишенько, де ж мені подітися. Куди рушити без вас! А мати сидять і мовчать. Усе щось думають, думають. Потім на Прокопа подивилися, на мене. Й кажуть: “Під землю йди”. Ну, в шахти оті, в катакомби покинуті. “Як же я там, – питаю, – сама буду? Таж треба спати на чомусь, їсти щось. І страшно ж”. – “Якось перебудеш, – мама кажуть. – Вдень одна

сидітимеш, а ночуватимемо вдвох. Не на вік же той німець клятий прийшов, місяць, другий перетерпиш, а там і наші вернуться”.

Думалось – на місяць, а вийшло – на роки... (Перед тим, як зібратися в хаті Чорного, ми побували з ним у лісі, біля колишнього входу в шахту. Отвору як такого, власне, не було. Лише виямок, на дні якого – земля, жовте зів'яле листя. Голий ліс просвічувався наскрізь, кожне гніздо, велике й мале, звідусюдно темніло в галуззі. Вдалині самотньо бовванів чотириповерховий водяний млин, у передчутті зими свинцево зблискувало за стовбурами вихололе плесо ставка, глибоким яром жебоніла, тікала від грядущих морозів звивиста річечка. “Все так, як і тоді було, - тихо мовив Прокіп, затягуючись цигарковим димом, і оця завважена чоловіком схожість видалась мені неймовірною. – Все таке саме, - запевнив ще раз Прокіп. – От тільки вхід у катакомбу завалено. І ліс молодий. Давній німці спіяли, в Германію вивезли”).

То як же їй там велося, в кам'яній норі, де тільки лежачи могла випростатись, де ступала туди й сюди, низько нахиливши голову, простерши перед себе руки, щоб не вдаритися об стіну чи об низьке бриласте склепіння, де світилися інколи з мороку хижі лисові очі (лаз у шахту був не один, тож і звірі мали тут притулок)?

Отак і велося. Невидимі й нечутні, народжувалися високо над нею дощі, линули до землі, збігали спіненими струмками до лісового яру, вишумовували на ставковому плесі перед млином; гули вітри над кручами, несучи з собою руде опале листя, рухомі повісма білих завірюх; навесні клубочилися тумани в долині, парували ріплі на далеких пагорбах, вкривалися біло-рожевим хмаровинням цвіту сади; солов'ї витьохкували, сонце вставало з-за пагорба й ховалося за лісом, грона зір купчилися рясно в нічному небі... Але всього того вона не бачила й не чула..

Прокіп Іванович. По тій розмові з матір'ю вирушили до шахти. Взяли з собою дві старі куфайки, латаного-перелатаного кожуха, ветху верету й всі оті лахи занесли вночі у підземелля. Кілька оберемків соломи притаскали, зверху рядно постелили, кожуха й куфайки кинули – от тобі й ложе... Відтоді мама

щовечора приходила до Соні. Смерком у шахту пробиралася крадькома, а перед світанком додому верталась, бо ж є якесь хазяйство, бо ж треба корову видоїти, їсти зварити й віднести невістці. Не раз і я ті харчі носив. Що, питаєте, за наїдки були? Пляшка молока, скибка мамалиги, картопля печена. Влітку огірок, цибулька зелена, яблуко...

С о ф і я Б о р и с і в н а. По правді признатися, їсти тоді не хотілось. Боже, скільки я там передумала всього, скільки сліз виплакала! Якби ж, гадаю собі, мама чи Прокіп стежку до партизанів напители – пішла б одразу. Хоч би їсти варила їм чи прала. Та ні мама, ні Прокіп не знали нічого про партизанів. А розпитувати остерігались. Без цього тривоги вистачало, вже приходили шуцмани до матері. “Кажі, де Соньку сховала?!” А сина мого тоді в Слобідку до знайомих потайки віддали. По якімсь часі мама смерком забрали Володю і вже тримали в себе, надвір майже не випускали. Одного разу, правда, рятували малого, в сусіднє село носили, але то окрема історія... Все можна витерпіти – холод, страх, навіть те, що дня білого не бачиш, бо лише тоненька смужка світла проникала крізь отвір у глиб печери. Та найтяжче – без рідної дитини. Коли я в Параски Жук ховалася, то раз чи два таки бачила синочка через вікно. Свекруха візьме його за ручку й веде глухою вуличкою попідтинню. Зумисне, для мене веде. Відхилию фіранку, дивлюсь, як воно дибуляє, розпливається в очах... Так то ж в селі. А тут, у підземеллі... Як його уздриш, хто його приведе? Боронь Боже, нащо отак долю дражнити? Терпіла місяць, півроку, рік. Ще кілька місяців. Більш, відчуваю, несила. “Як собі хочете, мамо, - заявляю, - а мушу Володю бачити!” Свекруха так і ськ до мене, просить, благає, не будь дурна, каже, а я на своєму стою: ведіть сина, та й годі! Дуже я своєю впертістю свекруху засмутила. Подумали вони та й зітхнули тяжко: “Господь з тобою, приведу. Тільки не до печери, а отуди, в ліс. Удосвіта встань і йди, чекай нас в кукурудзі”. Висока така кукурудза, над головою листям шелестить... Недовго дожидалась їх, прийшли! Син мене не впізнав, я – сина. “Це ж мати твоя, не бійся, - каже свекруха до Вовика. – Забув чи що?” А воно поглядає спідлоба, набурмосилося:

“Хіба то мама? – питає. – В неї тільки зуби мамині...” Ой, не можу розказувати, плакала тоді й тепер ось плачу. Воно, звісно, дитина, що з неї візьмеш. Коронки металеві впізнало, а мене – ні. Так я змінилася в підземеллі, так ото зблідла й вимарніла в неволі. Та й часу стільки збігло, два роки, вважайте.

Думаю про Фросину Іванівну Чорну, жінку, котра не знала таких слів, як “інтернаціоналізм”, “гуманізм”, “самопожертва”, та, разом з тим, жила сама за законами інтернаціоналізму, гуманізму, повсякчас (протягом років!) ризикувала власним життям для забезпечення, рятування життя чийогось. Не миттєвий спалах відваги, не якийсь там вартий заохочення добродійний епізод у біографії, а сповнене відвагою, мужністю всякдення. Звідки в ній, простій сільській жінці, ота сила, звитяжність ота? Яка світла, **яка героїчна постать**, гідна не просто похвали – полотна епічного. Поеми. Роману. Фільму. Але й зостатися яким променем-спогадом у пам’яті бодай одного, двох, трьох – також немало. Не менше, аніж зійти з життя на високий п’єдестал монумента, про який знають і який бачать мільйони.

Немовби вгадавши мої думки, Софія Борисівна каже:

- Для мене вона була рідніша од мами рідної. Просто мови не знаходжу, щоб сказати, як любила її. Певне, нема таких слів, ще не придумали їх люди.

А може, не у словах суть. Бо ж йдеться про дух народу, про спосіб його життя.

Я запитав Прокопа Івановича, чи всі школярі Баранівки, сусідніх бригадних сіл знають про подвиг його матері та страждання Софії Борисівни, чи організували у школах або клубах зустрічі з родиною Чорних, на яких усі, від старого до малого відкрили б для себе таку драматичну сторінку з історії села, - і він дипломатично промовчав, а відтак перевів мову в інше річище. Тобто знову поринув у спогади. А тим часом... Переступіть поріг свого односельця, ветерана – й цілого життя не вистачить, щоб осягнути його, може, й непомітне з першого погляду подвижництво. От і виходить: доки випадок якийсь не “розкриє” чоловіка, доти й нічого не знаємо про нього.

Так ото й у мене вийшло. Майже так. Бо Чорного я досі все ж не знав. Цілковита випадковість звела з Прокопом Івановичем та Софією Борисівною. Затятий мисливець, Чорний одного разу загубив на полюванні власного пса, рябого гончака, що вірою і правдою служив господареві не один рік. Гнав Дунай звіра “з голосом”, то наближався до мисливця, то віддалявся. Й раптом – пропав. Ніби крізь землю провалився. Прочісували мисливці ліс, гукали, палили в небо з рушниць – даремно. Минув день, другий, третій. Коли це якось уночі вийшов Прокіп Іванович надвір, бо почулося, ніби десь далеко собака виє... Що за чортівня? Дунаїв голос! Невже?! Уранці встав, пішов на те виття-ридання, і привело воно мисливця до Крутобродівського лісу, до прямовисного провалля. Власне, до покинутого давно шурфу, метрів десять завглибшки. І на дні його – пес. Задер догори морду й плаче гіркими сльозами (мисливці знають: собаки теж плачуть). Так ось ти де, Дунайчику! Гнав звіра і в азарті переслідування не помітив навіть ями за кущем, а коли ми гукали, бахкали, ти не чув, бо від удару, певне, тобі й світ потьмарився. Зачекай-но, я зараз! Прибіг Чорний додому, взяв з кілка в стіні моток шпагату й назад у ліс. Хутенько злагодив петлю, щоб обхопити псові шию, та й почав обережно попускати мотузку на дно. А Дунай песик вушлий, навіщо йому петля на шиї: тільки-но зашморг наблизився, він хап його у зуби, зціпив мертвою хваткою – тягни, господарю!

Не такий вже пересічний епізод із мисливського життя, щоб не розповісти про нього давньому приятелю-хмельничанину. То Чорний і розповів. А приятель – чоловік доскіпливий, всі подробиці йому подавай. Що то за яма, хто її викопав... навіщо... Слово за словом, історія за історією – розказав Прокіп Іванович і про катакомби, і про те, як переховувалася в них братова, Соня Борисівна. Розповідь ця не давала спокою Прокоповому товаришеві, тож узяв та зателефонував до Хмельницької письменницької організації. Так, мовляв, і так, варто б написати про цих людей. Треба написати.

І от ми сидимо в гостинній хаті Прокопа Івановича. Його дружина Лідія Федорівна, спритна й весела жінка, хутенько зметикувала для нас капустяно-помідорно-картопляний полуденок, а сама, перепросивши, подалася на подвір'я, бо ж прийшов вельми бажаний у кожному обійсті гість – Той Що Має Бензопилку. Водій привіз “Москвичем” до гурту й Соню Борисівну (мешкає вона тепер неподалік, на сусідній вулиці). Та ото й почався наш бенкет, навпіл зі сльозами, спогадами, а подеколи навіть і з жартами. За вікном тужно виспівувала бензопилка, мовби на власну долю скаржилась, рябий гончак невдоволено позирав з дерев'яної будки на гнане зимним вітром руде листя, на стоптані підошви Того Що Має Бензопилку і, дослухаючись до найвищих нот “пекельної машини”, нервово струшував каплюхою головою. Рубіново світився у склянках густий малиновий узвар, синів на цераті мій нерозгорнутий записничок з голубом миру на обкладинці (навіщо ті нотатки, й без них кожне слово в душу западає!). І точилася неквапна розмова.

Прокіп Іванович. Раз наша Соня Борисівна мовчить, не хоче згадувати, то мушу на себе ініціативу брати. Щоб трохи веселіше було, розкажу вам про Дудя. То така історія... і сміх і горе. Якоїсь ночі прокинувся – мама, як ви знаєте, в шахті з Сонею ночувала – чую, наче хтось у вікно шкребе, у двері товчється. Встаю. “Хто там?” Мовчить. “Хто?” – голосніше питаю. “Та я ж, - відказує здавлено. – Дудь!” А треба сказати, його всі знали в нашій селі, не раз приходив до Баранівки з сусіднього Зінькова, колишнього райцентру. Що ж його, думаю собі, принесло о такій порі? Відхилию двері – стоїть перед порогом. Високий, бородатий, в чугаїні отакій довгій. Ну, свита, гунька чи як ще ту одєжину називали колись. “Чого вам?” – “Сховайте, - каже, - втік од поліцаїв”. – “Де ж сховаю?” – “Там, де й Соню”. – “Де саме?” – “Якби ж знаття!” Ага, думаю, тобі не відома наша схованка, а це вже непогано. “Соня далеко відси, - кажу. – А для вас ближче місце знайдемо”. Насправді ж повів я його таки туди, до катакомб. Тільки з протилежного від Сониної схованки боку. Там нора була, якраз чоловік пролізе, далі – підземний перевал, тобто купа

каміння. А за ним уже досить простора печера. Там й оселився зінківський єврей Дудь. Сховати то я його сховав, але ж і роботи по тому додалося. Ставить мама горщик у піч – і на Дудя мусить розраховувати. Розливає молоко – ще одну пляшку підставляє. “Дудь також їсти хоче”, – каже... Одного разу приніс йому обідати. Оддав та й пішов додому. А в лісі хлоп’яки худобу пасли, гасали поміж стовбурами. Завважте: коли зверху хтось бігає, то вниз, в криївці, чутно оте гупання. І треба ж так! Хлопці вганяють, а Дудь, бідолаха, думає, що то я з якоїсь причини вертаюся, сказати щось біжу до нього. Та висувається з нори, страшний, бородатий, у своїй довгій чугаїні. А хлопці вже тут, перед ним. Дудь злякався, хлопчачи також мов скам’яніли від жаху. Де ж таке видано: зарослий чоловік, Ох якийсь із-під землі посеред лісу вигулькнув! Хлопці додому, а Дудь – у долину, до сусіднього лісу... Коротше кажучи, стало відомо в селі, що хтось ховається у катакомбах і що готується облава. Біда та й годі. Мати моя, ту новину зачувши, примчала до Соні серед дня: “Тікаймо, доцю!” Збігли в долину, перебрели річку, поминули село Вербку і там, у яру, пролежали до вечора. Як почало смеркати, перебралися на цвинтар біля Баранівки, а заночували в старому саду. Назавтра пішли до Соколівки. Якби хто спитав, куди йдуть, то мали відповісти: до ворожки тамтешньої. Ходили отак від села до села кілька днів, аж поки не зупинилися в Параски Жук. Там Соня й перебула ще кілька місяців, доки наші прийшли. Ну, а в мене свій клопіт. На третій або четвертий день після облави (в шахті, ясна річ, нікого не знайшли, то спересердя всі отвори завалили й замурували) виходжу вранці кинути корові якоїсь паші оберемок, дивлюсь – аж у яслах... Дудь!

Корова на нього дивиться, чугаїну обнюхує, а він собі лежить, бороду в пальцях зминає. На цей час небога моя Люся Комарницька нагодилася – сидимо й міркуємо, що ж його робить. На тому кутку німці в людей худобу одбирають. Не сьогодні, завтра або й з години на годину можуть по нашу корівку прийти. Білий день надворі, де ж того Дудя подіти? Найперше – мусимо його з хліва забрати. А куди? Постановили врешті-решт:

накрити гостя разом і навкарачки провести через усе подвір'я – до хати. Як хто й побачить – не здивується. Корова, мовляв, отелилася, ото й забирають приплід, прикривши веретою, щоб вітром не протягло. Постановили – зробили. Завели у сіни, а звідти, по драбині, поліз Дудь на горище...

Тепер і посміятися можна досхочу. А тоді... (Прокіп Іванович скрушно похитує головою). А як же Дудь? Живий? Виявляється, живий-здоровий. У столиці на меблевій працював, уже років із двадцять, як на пенсію вийшов.

Про що ми іще розмовляли того вечора? Соня Борисівна згадувала Михайла. Тоді, по війні, довго не могла, не хотіла повірити, що чоловік загинув. Збігав місяць за місяцем – вона все чекала, аж до п'ятдесятих років. А відтак вийшла заміж вдруге, за колгоспного бухгалтера Арсентія Трохимовича Шахрая. Народила від нього троє дітей. Найстарша, Валентина, тепер бухгалтером на Кам'янець-Подільському цементному заводі. Друга дочка, Тетяна Шахрай, в Чернівцях лікарює. Син Валерій (він і Тетяна – близнята) по закінченні Одеського інституту зв'язку поїхав за призначенням на Сахалін.

Даруйте мені, Софіє Борисівно, те, про що мушу написати, адже читачі не знають нічого про подальшу долю сина вашого Володимира Чорного. Він закінчив Львівський політехнічний інститут і працював інженером на Кам'янець-Подільському цементному заводі. Дружина і син його живуть у Кам'янці, а сам Володимир загинув внаслідок нещасного випадку, було йому тоді тридцять п'ять. Арсентій Трохимович також загинув. У автокатастрофі. Отака доля, жіноча, материнська, випала Софії Борисівні.

Але є у неї діти (вони ще зовсім молоді й, треба сподіватися, як тільки зарадять власним квартирним клопотам, не зоставлять матір саму), онуки, добрі й щирі сусіди. Є в неї українська родина – педагоги Прокіп та Лідія Чорні, вони не забувають старої вчительки, котра віддала школі майже сорок літ і тільки недавно вийшла на пенсію. Ні в будень, ні у свято не забувають. Став пенсіонером і Прокіп Іванович Чорний.

Ще й ще раз добрим словом згадували Фросину Іванівну. Я спитав:

- Невже вона отих два з половиною роки щоразу ночувала з вами в шахті?

І Соня Борисівна відповіла:

- Авжеж. Лише дві ночі пропустила. Як згодом з'ясувалося, не могла прийти. Рятувала сина мого Володю від поліцаїв. У Слобідку-Глушковецьку віднесла, до рідної тітки Марини Мисько...

Жінка знову, вже вкотре, долонею втерла сльози, а Прокіп Іванович, мовби намагаючись перевести мову на веселе, нахилився до братової:

- Згадай-но, Соню Борисівно, як наші наступали. Фашист лютує, не хоче без бою віддати Баранівки. Добре, що ми тоді до льоху встигли сховатися! Пам'ятаєш, з нами іще Чорний Петро був, мого швагра батько? Сидів тихо, а як уже почали міни та снаряди на городах вибухати, рвонув з льоху на дорогу – й ну танцювати. Шапкою об землю, навприсядки! “Тікайте”, - гукаю йому, а Петрові хоч би що: “Свої не вб'ють...” І тут стало нараз тихо, лиш поодинокі постріли з одного боку вулиці, з другого. Постаті чийсь з-за рогу виткнулися. Німці? Наші?.. Коли чую: “Іванов, едрена вошь, заходи слева! К забору прижми́йся, долболоб рыжий!” Ну, думаю, це вже точно наші!.. З ними я й на фронт пішов. І дійшов до Будепешта, де був важко поранений. Додому вернувся в сорок шостому...

Тут, нарешті, змовкла “пекельна машина”. Той Що Має Бензопилку, слухняний, славний чоловік, рушив додому (а може, ще до когось напийати оцукрів на зиму?), і до хати ввійшла дружина Прокопова. Не ввійшла – влетіла. Телеграмою над головою змахнула.

- Соню, з вас могорич! У нашого Віті дочка народилася. Сонєю, на вашу честь, назвали.

- От і добре, от і гаразд, - шепотіла втішено сивокоса вчителька. – Хай ростуть діти, хай лиха не знають. Аби лиш на світі тихо було.

Від'їжджали, коли вже геть смеркалося. Світло фар вихопило на мить причілкову стіну з химерним муруванням ластів'ячого житла, штабель свіжорозпиляних полінець під плотом, незрушні постаті господаря, господині й Соні Борисівни біля воріт. Довгі тіні сколихнулися за ними, сягнули беззахисної голизни саду, і моя уява домалювала до тих, хто стояв на передзимовому спориші, ще три постаті...

ФРОСИНА ІВАНІВНА ЧОРНА

МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ ЧОРНИЙ

ВОЛОДИМИР МИХАЙЛОВИЧ ЧОРНИЙ

з глибини подвір'я, з глибини років і пам'яті також дивилися нам услід. Даленіли в часі й просторі, а все ж не дрібніли. Оддалялися, але не танули.

Я МАВ БИ НЕНАВИДАТИ РИМ (ЙОСИФ)

Я, Йосиф бар Маттафія з Єрусалима, син священика, єврейський (а також римський) історик, напишу колись книгу про війну юдеїв супроти римлян. А ще маю скласти хроніку стародавності могого племені, тої самої древності, старожитності, що вписані в історію споконвіку. Збираюся також долучити у сей прадавній літопис розділи про події нинішні, ті, яких ніхто не описував ні на пергаменті, ні на папірусі, ані на воскових дощечках чи глиняних (череп'яних) табличках, - ось моє завдання.

Зухвалий намір? Але – що ж мені ще залишається, коли стільки бруду, безсовісних вигадок та перекручувань, стільки лжі виплеснуто на мій народ!

Звісно ж, не я буду першим із тих, хто наважиться захищати моє плем'я від лавини брехні, від зазіхань на саме його існування, захищати від язичників, цих сповідників многобожжя, цих ідолопоклонників та плазунів, засліплених у вірування свої.

Так, не я перший. Першими оборонцями іудаїзму були... "Сивіліні книги", та їхня частина, що зберігалася в Іудеї; книги, в яких устами міфічної Сивілі оспівується віра людська не в сонмище богів, а – в одного, єдиного Бога. Таку ж мету переслідує "Послання Арістея", "Повчальна поема" Фокиліда, праця великого єврейського мислителя Філона... Отож і я, Йосиф, бажаю, аби при відтворенні історії стародавнього юдейського народу мною керувало бажання примирити інші народи з євреями та викоренити з людських сердець ненависть до нас. Єгиптяни, греки, ібери – мешканці Іспанії, за ними римляни... Усі вони ще й досі не здатні простити євреям, що ті не поклоняються божествам інших народів, що не визнають ні Зевса, ні Аполлона, ані Венери чи Ісіді, а визнають лише одного-єдиного Яхве.

Усе це я намагатимуся описати в своїх книгах. Якщо, звісно, мене сподобить на се наш єврейський Бог, якщо Він, послуговуючись моїм стилем, розвіє суцільний туман язичництва, того самого, яке вважає нас, іудеїв, позбавленими будь-якого релігійного почуття. Усьому визначено свій час – час розкидати каміння і час його збирати, час мовчати і час волати, час воювати і час жити у мирі.

А щодо поганства, то його доба доживає останні роки. Чи десятиліття. Хай навіть століття. Язичництво давно вже вичерпало себе. В нього вже ніхто не вірує, люди лише за звичкою приносять жертви Юпітеру (чи Зевсу), Венері (чи Афродіті), Діані (чи Артеміді), грецькому Аїду чи єгипетському Анубісу. Язичництво, отже, можна – і треба – вивчати як багатющу міфологічну спадщину. Але – не сповідувати яко віру. Не воскрешати, як ото пророк Єлисей нібито воскресив якогось там чоловіка. Бо оживити труп здатен тільки Бог.

Але... Хто мені пояснить стан людини, що задумала втілити у життя грандіозний задум і водночас – боїться того задуму, шукає для себе якісь виверти, приклучки, хитрощі, взискує, на її думку, вагомі причини – все що завгодно вишукує, аби лиш не братися

до запланованої праці. Собою ж запланованої. Одна з таких приключок – я, мовляв, для основної роботи ще не розігрівся! Не розігрівся – та й годі.

От і я, Йосиф, починаю себе “розігрівати” якимись непотрібними спогадами, що аж ніяк не в’яжуться з вищезгадуваним грандіозним задумом. Гадаєш собі: добре було б, мабуть, розігрівати власне ество вином, фалернським чи цекубським. Або таким, якого колись було вдосталь у Помпеї, куди одного разу закинула мене примхлива та немилосердна доля.

Так-то воно так. Але чому ти останнім часом бачиш сни, чиїсь сни?

Не знаю. Однак я справді усе частіше бачу чужі сновидіння. І знаю, що вони чужі. Тобто сновидіння все-таки мої, але водночас ніби навіяні мені від чийогось імені. Ніби ті сни продиктував мені їхній володар. Сни-тексти. Достоту – сни й тексти. Бо чого б це я так чітко бачив усе, що ті *грецькі* тексти зображали. Наприклад: “Сьогодні в Помпеї велеліпна погода...”

Позаминулої ночі я справді бачив уві сні (кольорова картинка з накладеним на неї грецьким текстом), яка в Помпеї велеліпна погода – зблискує відображене в хвилях, подрібнене на міріади золотих скалок літнє сонце в портовій гавані...

Невже я й досі ще “розігриваюся”? Чи, може, ті сни означають щось більше, ніж просто “розігрівання” мозку й серця перед майбутньою роботою? І чи ті сновидіння якимсь чином не пов’язані з тою роботою? Помпейська таберна, пристань, чайки над хвилями, обриси якогось кинджала... Ні, то не просто клапті снів, моїх чи чужих – байдуже. Усе оте – хвилі, чайки, кораблі, кинджал – має щось означати. А ти ж, Йосифе, вмієш розгадувати сни. Ти ж оракул, ти здатен їх тлумачити. Чому ж зараз ти безсилий?

Не квапся. Усьому визначено свій час – час бачити сновидіння і час їх витлумачувати. Для відгадування снів пора ще, видно, не настала. Отож хоч би як там було, а сьогодні...

Сьогодні в Помпеї велеліпна погода – зблискує відображене в хвилях, подрібнене на міріади золотих скалок літнє сонце в

портовій гавані. Зараз там погойдуються на морській воді кораблі з усього світу – трієри, дієри, квадриреми... Судна стоять у порту зі згорнутими вітрилами (їх піднімають лише у відкритому морі, та й то коли дме попутний вітер, а за тихої погоди трудяться лише веслярі), над кораблями кружляють, стрімко кидаються вниз ненажерні чайки, вони жадібно, з пронизливими зойками злітаються на будь-яку поживу – чи то їжа, зумисне полишена дітворою на піщаному березі, чи залишки моряцького обіду на палубах кораблів, а чи просто викинута хвилию на вологий берег дохла риба або ж запечений сонцем смердючий скат – чайки ліпше будь-яких прибиральників очищують узбережжя, корабельні палуби, набіглу спінену хвилю. То захланні, хижі, крикливі створіння, одного разу вони ледь не заключали на смерть трирічну дитину, що надумала годувати птахів із долоньок...

Звідки я, Йосиф із іудейського Єрусалима, знаю об тім, що одного якогось дня чайки ледве не заключали помпейську дівчинку? Звідки, якщо цей сон – мій, а не чийсь? Адже я в повсякденнім реальнім житті ніколи нічого схожого не чув, не спостерігав! Ніякої дівчинки, що намагалася з рук годувати чайок, я не зустрів... Отже, то був не мій сон.

Але... Щось же вони мають означати ті мої-не-мої сни. На щось мають указувати і ті кораблі в помпейській гавані, і ті ненаситні чайки, і те безхмарне небо над щоглами кораблів, і... Щось означають, на щось указують, на щось натякають. Варто було б заглянути у Священні книги, що зберігаються в Єрусалимському Храмі. Але у ці тривожні дні я перебуваю далеченько від Єрусалима, мене відрядили аж у Галілею згуртовувати супроти римського війська тутешній люд – не до читання мені зараз. Нічого. Настане час – перечитаю священні згортки, зжовклі від часу пергаментні сувої, знайду тлумачення моїм-не-моїм сновидінням.

Чого я тільки не бачив у тих морських походах! Африка (руїни Карфагену, піраміди Гізи), Іспанія, Греція, Галлія... Майже всі сім чудес світу споглядав, крім садів Семіраміди (вони далеченько

знаходяться від портових міст). Мав честь лицезріти усипальні фараонів (тоді, пам'ятаю, я подумав, що амфітеатри – це ті ж піраміди, тільки обернені долілиць, їх також обперізують кам'яні уступи-лавиці, одна лиш різниця між ними: піраміди, і всередині й іззовні – мовчать, вони безгомінні, як і сфінкси їхні, а от амфітеатри – озвучені голосами, свистом та улюлюканням людей, котрі завжди прагнуть крові, гарчанням диких звірів на арені, і пахнуть амфітеатри смаженим арахісом, потом звіриним та людським, ароматною водою, що нею служники раз по раз окроплюють кам'яні лавиці). Бачив я і руїни храму Артеміди в Ефесі, статую Геліоса в Родосі, знаменитий маяк у Александрії... Одне слово, помандрував я світами досить, іншому комусь би на три життя вистачило.

Але... до чого зараз оті мандри, оті мої-не-мої сні?

Ох, незручний час обрав я для своїх фантазій! І не через те, що Рим, не оголошуючи війни, накинувся на Іудею, ніби леопард на безпорадну лань. Здавалося, я мав би ненавидіти Рим, державу-завойовника. Проте ненависть не притаманна мені взагалі. Одначе чому саме тепер, таємничий незнайомцю, нав'язуєш ти мені свої сновидіння? Своє бачення світу й того, що в ньому діється? Невже не розумієш: я, Йосиф, перебуваю зараз у зовсім іншій ситуації, ніж ти, той, хто, можливо, й не відає об тім, що на території моєї держави точиться запекла війна? Ти, загадковий незнайомцю, може, й не знаєш, що діється зараз на моїй землі, в Іудеї. Шматована внутрішніми чварами, гризною партій, безконечними грабунками розбійницьких зграй, постійно тремтячи за своє життя перед кинджалами найманих убивць, гноблена безліччю податей, законних і цілком вигаданих своїми ж "рідними" первосвящениками і царями, які готові продати або й просто віддати усе за лагідне слово римського імператора, - ось що таке сьогоднішня Юдея, незнайомцю, добродію мій. Додам до цього ще й нестерпне ярмо римських прокураторів, цих безумних знарядь у руках навіжених римських правителів (Тиберій, Калігула, Нерон), брутальність легіонерів, одвічну боротьбу із

сирійським населенням нашого краю. А ще – відсутність особистої безпеки в дорозі, на вулиці, навіть удома. А ще – зазіхання римлян на наші релігійні права, постійні глузи над тим, що кожний іудей вважає священним, себто над нашим Богом.

І коли юдейський народ упевнився, що чварам, ворожнечі, убивствам не буде кінця-краю, він, урешті-решт, повстав, явив завойовникам свій норів, своє прагнення свободи. І хоч я, Йосиф, розумів, що подолати військо наймогутнішої в світі держави неможливо і всіляко відмовляв своїх єдинокровних побратимів од збройного опору завойовникам, іудейська війна все-таки спалахнула. Не могла не спалахнути.

Але перш ніж її описувати, мушу сказати майбутнім читачам, хто є автор того опису, хто є я, Йосиф бар Маттафія з Єрусалима, син заможних батьків.

Мій татусь був священиком, вів своє походження від Гіркана (згодом постараюся розказати, що то за Гіркан), матуся ж належала до нащадків асмонеїнської династії (про тих нащадків я також у своєму місці маю намір дещо повідати). Батько дав мені ґрунтовне виховання та освіту, він намагався залучити сина ще з отроцьких літ до вивчення Священних текстів. І я, сподіваюсь, цілком виправдав його надії. Бо ще коли мені тільки-но сповнилося чотирнадцять літ, я дивувався своїх співвітчизників, здебільшого старих книжників, неабиякою начитаністю та кмітливістю. До шістнадцятирічного віку я ретельно й сумлінно вивчив моральні та релігійні настанови, світоглядні принципи вчення фарисеїв, саддукеїв, есеїв і так перейнявся ними, що надумав собі усамітнитися в пустелі для ненастанної молитви, роздумів над сенсом буття та загадковістю зоряного нічного неба. *

Там, у пустельному усамітненні, відбулася моя зустріч із аскетом Банусом, висушеним літньою спекою та постійним недоїданням

* Деякі біографічні дані Флавія Йосифа, а також окремі соціальні, економічно-політичні обставини життя Іудеї I століття н.е. взято з історичних нарисів Я. І. Ізраельсона та Г. Г. Генкеля. /Ред./

чоловіком. (Написав “недоїданням” – та й замислився: не годиться це слово, бо ж Банус харчувався виключно корінням, а одягався тільки в деревну кору!). Зі мною старий аскет майже не розмовляв – може сподівався, що я покину пустелю за кілька тижнів. Але мені цілком достатньо було його присутності, його німого споглядання довколишнього світу й істот, що той світ населяли – ящірок та гадюк на розпеченому сонцем піску, орлів та яструбів у високому небі, хвостатих тритонів у майже висохлому струмку. Мені досить було бачити, як Банус ворушить устами в невтомній молитві, як умивається над струмком, набираючи в коряві коричневі пригорщі світанкову вологу й хлюпаючи собі в лице, усміхнене, щасливе. Авжеж, Бог дарував ще один день, що його Банус має пережити в нескінченних мандрах під палаючим сонцем іудейської пустині. Він сподівався, що я покину цю пустинь за кілька тижнів, не витримаю спеки та голоду, одірваності від людей. І я таки пішов од старого аскета. Але пішов не через три тижні, не через три місяці, а через три роки! Коли збігло у вічність третє літо, старий сказав мені якимсь:

- Іди, Йосифе. Єрусалим, уся Юдея чекають на тебе.

Я присів коло нього на опасистий камінь.

- Звідки тобі відомо, що Юдея чекає мене?

Старий ворухнув губами, від чого настовбурчилися сиві вуса, що цілком затуляли майже беззубий рот. Простежив, як його висохлою рукою, від зап'ястя до ліктя повзе чорний скарабей, і коли комаха перебиралася з передпліччя до оголеного темного рамена, знову ворухнув довгим вусом, легенько здмухнув її на пісок.

- Павучок мовив мені. Так що іди. Доки сонце над головою, доки день.

І я пішов через пустелю. На захід у бік Єрусалима.

По якимсь часі озирнувся.

Старий аскет незворушно возсідав на ніздрюватому вапняковому камені. Маленький, згорблений, самотній посеред безмежжя пустелі. Я навіть підозрював, що прагнення самотності й спонукало його до тих мовлених на прощання слів, скупих, безпристрасних – можливо, пустеля, подумалось мені, не знає

жально чи співчуття. Самітник і без цього забагато мовив – більше, ніж за рік. А тепер, коли я пішов од нього, взагалі не озиватиметься. Не буде до кого. Крім Бога. Власне, я й залишив Бануса наодинці з Господом.

Єрусалим зустрів мене обіймами, сміхом, сльозами, ремствуванням, скаргами. І, звісно ж, новинами, адже за останніх три роки тих новин назбиралося немало. Найсвіжіша - юдеї спорудили у храмовому дворі височенну стіну, аби позбавити царя Агрипу можливості споглядати зі свого балкона за тим, що діялося в святині - гріх нечуваний, тяжкий, нікому не дозволений. Навіть цареві. Однак Агрипа зажадав знесення стіни. Юдеї ж затялися: стіна стоятиме, стоятиме, стоятиме! Як знак вірності євреїв вітцівським заповітам, звичаю народному, священному закону небес.

Йосифе, сказали вони, просимо тебе відвідати імператора Риму й розказати все, що діється тут, на обітованій землі, в самому осерді найбільшого нашого святинища. Ти вирушиш у плавання разом із первосвящеником та скарбником. Тобі напевне ж відомо: дружина Нерона - Пoppея Сабіна - прийняла іудаїзм, то кому, як не тобі, з нею домовля-тися, вродливому, красномовному юдею?

Я спершу всіляко упирався, посилаючись на те, що мало кого знаю в Римі, знаю лише одного власника помпейської таберни, але чим зможе мені допомогти звичайнісінький шинкар...

Ти забув, Йосифе, ще одного чоловіка, добре тобі знайомого, єврейського актора Алітира. Ну й що мені той актор, заперечив я. Актор тут ні до чого. Як це ні до чого, здивувалися юдеї. По-перше, він єврей. По-друге, він актор Нерона. По-третє, він приятель отої новонаверненої сповідниці юдаїзму. Алітир для початку зведе тебе з Пoppеєю, а вже вона, своєю чергою, представить тебе чоловікові. Чого ти ще хочеш? Треба ж нам якось визволити з полону закутих у кайдани та відправлених у римську тюрму юдейських священиків! Ні за що втрапили у

в'язницю люди: наказали спорудити оту стіну на храмовому подвір'ї, щоб Агрипа не підглядав, що діється в Святая Святих...

Ось так я став членом депутації до імператора Нерона. Не стану переповідати усіх пригод, що їх мені довелося пережити тоді в Римі – про це варто писати окрему книжку. Скажу тільки кількома реченнями.

Так, я зустрівся з Нероновим актором євреєм Алітиром, і той пронозистий чоловічок звів мене з Поппеею Сабіною (яка ж це чарівна, яка вродлива і водночас розпусна, хтива, ненаситна жінка) і вона влаштувала мені (власне, всій нашій депутації) прийом у імператора Нерона, цього рудоволосого хвалькуватого веселуна, він про все розпитав нас, а потім ще й грав на лірі й кіфарі, співав пісень, які сам і складав – паскудні пісеньки, ще паскудніше виконання, але ми всі, возлігши за трапезою біля уставлених глеками з вином та витонченими наїдками столом, захоплено вітали кожную пісеньку, безсовісно вихваляли “артиста” – мовляв, співає він чудово, неперевершено, ми такого виконання ще ніде й ніколи не чули і вже не почуємо... Але вже тоді, у час бенкету, я знав, що Нерон за рік-два покине цей світ, безславно, ганебно й нездарно, як те й уміють лише римські імператори. Я тільки не міг визначити, якого саме числа й місяця має це статися. Бо в час нашої подорожі в імператорську столицю мені привиділася уві сні загибель цього жвавого, життєрадісного і неймовірно жорстокого чоловіка; та й священні юдейські книги сповіщали, що та для кого сумна, а для кого щаслива подія має ось-ось звершитися... Забув сказати тут ще одне: перед тим, як я мав рушати у зворотний шлях, до Юдеї, Поппея Сабіна облагодіяла мене розкішним і дуже дорогим подарунком. Раз уже я тільки мимохідь написав про її розпусність, то і про її дарунок побіжно скажу: він був дуже цінний, коштував не одну тисячу сестерцій.

Повертаючись від імператора Нерона (спершу суходолом, а відтак і морем), я мав досить часу, аби перебрати в пам'яті й мовби пережити ще раз усі події проминулого тижня. І хоч я не

вперше побував у самому серці держави - володарки ойкумени чи бодай половини усього світу, все-таки цього разу її столиця, могутній Рим, особливо вразив мене. Своєю величчю, розкошами, способом життя громадян, безліччю спокус та принад - одна лиш Поппея Сабіна чого була варта, жінка наскільки вродлива, настільки й розпусна, жінка, чий норов та поведінка, звичайно ж, не мали нічого спільного з прийнятим нею іудаїзмом, прийнятим лише формально, зовні, із самої лише жіночої забаганки, патриціанської примхи: а як же воно, мовляв, перебувати в оболонці юдейки, дотримуватися певних релігійних норм, звичаїв, традицій? Ох, жінко, сліпа та наївна! Точніш було б сказати - засліплена власними капризами. Нічого ти не відаєш про істинний іудаїзм, твоя "віра" - лише жалюгідна пародія на наше світобачення та світосприймання!

Але... нехай собі вдає, нехай грається в юдейку, мені від того не холодно і не жарко. Тільки смішно. Хоч я, Йосиф із Єрусалима, не такий вже дурний, аби відкрито підсміюватися над вередливою володаркою ойкумени. Мені досить і того, що я їй сподобався і що мені припав до душі могутній Рим, його дух, архітектура та культура. Я, звичайно, так і залишуся іудеєм, не зраджу своєї віри, своїх переконань, усього, що закладене в душу мою з дитинства, що всоталося в мою кров із молоком матері, з першими молитвами у храмі Господньому. А те, що я упевнився в непереможності Риму, в незворушності його військової потуги і... в тілесній довершеності Поппеї Сабіни - цього також від мене не забереш.

Одне слово, до Єрусалиму я повернувся іншою людиною - з певним життєвським досвідом, з вірою у власні сили та можливості. Повернувся, можна сказати, з тріумфом, адже усі покладені, на мене завдання я успішно виконав. І Єрусалим, столиця Іудеї, неждано-негадано ліг мені до ніг, упокорено й віддано, як лягає до ніг цуцик до стіп господаря, позираючи знизу догори відданими оченятами. Мене і до цієї подорожі шанували фарисеї, ці поводитирі народу, за глибокі знання законів релігійних та цивільних, за обізнаність із книжними премудрощами,

безпомилкове трактування приписів та повчань Закону. А після поїздки до Риму те шанування мовби потроїлося. Мій голос на всякого роду нарадах і зборах став чутним і навіть вирішальним, до нього почали прислухатися державні мужі, а єрусалимські книжники доручали мені найсерйозніші та відповідальні посади. І я з головою поринув у нове життя.

А життя тоді було вельми цікаве, напружене, непередбачуване (втім, державні мужі саме тому й покладалися на мій досвід, що остерігалися брати на себе відповідальність за долю держави, остерігалися ризикувати власним багатством). Бо саме в цю пору сирійський намісник Цестій Галл напав на Єрусалим, сам не знаючи, що цим нападом поклав початок багаторічній Іудейській війні супроти могутнього Риму. У цій ситуації жителі Єрусалиму вирішили обрати кілька достойних осіб, які могли б організувати опір завойовникам, що зазіхнули на самостійність нашої держави (та й ворогів своїх, внутрішніх, не бракувало - ворожнеча поміж партіями не менш загрожувала долі нашої землі, ніж агресія, ворогів зовнішніх).

Чи варто говорити, що вибір народу стосувався й мене. Чи варто нагадувати тут, що я, Йосиф, усіляко відмовляв своїх громадян од війни з римлянами, закликав їх до миру, бо могутні римляни все одно переможуть, рано чи пізно, і той факт, що юдеї на чолі із Симоном бар Гіорою завдали поразки у першому ж бою з римлянами (перемогли загін Цестія Галла), це ще нічого не означало. І керівна партія в Єрусалимі також не сумнівалася в могутності римського війська. Саме тому було вирішено поділити країну на ряд областей і поставити над кожною окремих воєначальників, які б готували ці провінції до оборони.

Мені, Йосифові, було доручено управління Галілеєю, куди я відразу ж вирушив, набравши військо, ядро якого становили 4500 відбірних воїнів. Передусім я вирішив зайнятися укріпленням різних пунктів країни. І це було першою моєю помилкою, адже тих пунктів було шістнадцять, отже, й військо своє мені довелося поділити на шістнадцять загонів! Ненавчених, безпорадних. Досі не можу збагнути, чому я не долучив до оборони сусідів - арабів,

парфян? З їх допомогою ми могли б протистояти римлянам, Іудея могла б захистити власну незалежність і війна б не розтяглася на стільки років.

Сирійський прокуратор Цестій, як я уже згадував, зробив спробу штурмувати Єрусалим, але зазнав поразки. Тоді він вдався до другого штурму, але його знову спіткала невдача - загинуло 400 римлян і було втрачено майже увесь обоз. Таким чином, єрусалимці фактично стали бунтарями й внаслідок цього втратили всі права та привілеї, даровані їм не так давно Юлієм Цезарем і Клавдієм.

Тоді імператор Нерон відрядив до Іудеї досвідченого полководця, людину, щоправда, плебейського походження, Флавія Веспасіана. Він відзначався не тільки досвідом, а й володів залізною волею та ідеально дисциплінованим військом. Таким же був і його син Тит.

Цим людям я спершу одчайдушно чинив опір. Не сам, звісно, а разом зі своїм військом. Якби ж я тоді здогадувався, ким вони, римські полководці, стануть для мене в майбутньому!

Ні, я таки здогадувався. Але про це - згодом.

МОЛИТВА(МАРІАМНО)

Я знаю, Маріамно, любове моя, знаю все. Знаю, Маріамно, що станеться - зі мною, з нами - завтра, за рік, за десять років.

Я навіть те відаю, що має статися й тоді, коли прах мій зотліє в землі.

Тобто мені відомо, якою саме буде пам'ять про мене в юдейському (не тільки юдейському!) племені ген там, за незбагненним серпанком тисячоліть, прозирати який нікому не дано, крім, звісно ж, самого всевідаючого Бога - всеблагого Яхве.

Прости, Боже, моє зухвальство - я, звичайно, свідомий того, що знаю лише власну малозначущу долю та судьбу окремих моїх знайомих; Тобі ж - відоме життя і призначення не тільки кожної

людини, а й кожнісінької комашки, і летючої, і здатної лише повзати. Так що не таке вже воно й велике, не таке вже й brutальне, зухвальство моє...

Цієї миті, преславний Боже, я молюся Тобі отут, у глибокій печері, ледь освітленій хитливим полум'ям конопляно-смоляного факела при кам'яній стіні, задимленій, закіптюженій, як і горbate печерне склепіння над головою, схиленою на груди мої.

Але навіть у час молитви я не забуваю про небезпеку. Вона чатує на мене, на усіх нас кожної миті. Ось через те чресла мої постійно обхоплені, оперезані, препоясані мечем і кинджалом – ця зброя, як і тіло моє, завжди готові до битви, до оборони священної землі юдейської.

Я молюся, молюся, молюся за тебе, Маріамно, за себе і за свій народ, а в пам'яті виступають недавні нічні сновидіння, в яких ти, Боже, відкрив мені незабарні злигодні й біди юдейського племені, майбутню долю римських імператорів і мою грядущу долю. Єрусалим, ще не сплюндрований ворогами, височіє під іудейським небом, і Храм єрусалимський, білостінний, велеліпний, найбільший у світі, ще тримає на собі неозорий купол небесний, Твою твердь, Боже неосяжний та всюдисущий. Оскільки Ти постановив упокорити рід іудеїв, рід, який Ти і створив, оскільки Ти сподобив тимчасового щастя римлян, а мою душу Ти обрав для одкровення майбуття, то я незабаром доброхіть запропоную свою руку римлянам і зостануся жити. Тебе ж я прикличу в свідки, і Ти достоту побачиш: йтиму я до них не як зрадник, а як Твій посланець. Але навіщо я Тобі кажу це? Ти ж наперед усе знаєш. Ти ж схилив мене до цього кроку, який нічого мені, крім ганьби, не обіцяє. Принаймні - тепер. Але хіба життя не варте навіть ганьби!

Я пошепки молюся під тихеньке потріскування смолоскипа, що вряди-годи ще й порскає просякнутим смолою клоччям та конопляним терміттям, а тим часом босі стопи мої та щиколотки, ще вчора подряпані об камінні гостряки, одноманітно голубить, голубить, голубить, невтомно огортає лагідними рухами якась прибудна жовто-сіро-біла кицька, що прибилася бозна-як і бозна-

звідки сюди, в печеру і оце зараз усе чеберяє навколо ніг моїх, сюди-туди, туди-сюди, та все муркоче, горнеться до них усім своїм тілом, і я собі думаю, що оце створіння також молиться у цю мить, також благає порятунку в небес!

Десь там Єрусалим, ще не сплюндрований римлянами та юдеями, возносить угору стіни будівель та фортифікацій, і головний юдейський храм в усій своїй розкоші виблискує золотом, сріблом, слоновою кісткою і бронзою, різьбленим деревом вікон, дверей, склепінь. Вони далеко звідси, за тисячі стадій, але я знаю, який кінець їх, Єрусалиму і Храму, чекає. І вже зараз, хоч вони ще цілі й неушкоджені, благаю Бога звідси, з напівзруйнованої Іотapati, словами древньої іудейської молитви:

“Боже всемогутній, нині близько і скоро храм Твій створи, скоро, в дні наші якомога ближче, нині створи, нині створи, нині близько храм Твій створи. Милосердний Боже, великий Боже, ласкавий Боже, всевишній Боже, благий Боже, найсолодший Боже, незмірний Боже, Боже ізраїлів, у близький час храм Твій створи, скоро, скоро, в дні наші, нині створи, нині створи, нині створи, нині створи, нині скоро храм Твій створи! Всемогутній Боже, живий Боже, кріпкий Боже, славний Боже, милостивий Боже, вічний Боже, страшний Боже, пречудовий Боже, царствующий Боже, багатий Боже, велеліпний Боже, вірний Боже, нині негайно храм твій возведи, скоро, скоро, в дні наші, негайно скоро, нині створи, нині створи, нині створи, нині створи, нині скоро храм Твій створи!”

Та заклинання мої не чує Яхве. Може, й чує, але не сприймає. Може, й сприймає, але не приймає. У ногах моїх снує кицька, туди-сюди, сюди-туди, горнеться до щиколоток пухнастим хвостиком, вусами, м'якою шерстю вихудлого тіла. Та все муркоче, муркоче, муркоче, муркоче. Годі тобі муркотати, кицуню. Однаково ж не спорудить Він храму на землі, навіть якщо той храм - єрусалимський. Бо в молитві, очевидно, мова про *Храм Небесний*. Що ж до Храму єрусалимського, то... Бог піклується про людей і різними шляхами дає їм знати, що саме слугує їхньому благу, адже тільки власне безумство та особиста злість

звергають людей у погибель. Після безконечних перебудов та надбудов іудеї зробили свій Храм чотирикутним, незважаючи на те, що в їхніх же пророцтвах начертано: місто і Храм тоді будуть завойовані, коли матиме Храм чотирикутну форму, а не будь-яку іншу - трикутну, круглу, яйцевидну. Головне, що заохочувало юдеїв до війни, - двозначний пророчий вислів, який містився також у Священному писанні й сповіщав об тім, що на ту саме пору одна людина з їхнього рідного краю сягне всесвітнього панування. А тим часом, люба Маріамно, пророцтво стосувалося ВОЦАРІННЯ РИМЛЯНИНА ВЕСПАСІАНА, ВИБРАНОГО ІМПЕРАТОРОМ В ІУДЕЙСЬКІЙ ЗЕМЛІ. Але людям не дано уникати своєї долі навіть тоді, коли вони передбачають її.

Боже всемогутній, нині близько й скоро храм Твій створи...

Господи, врятуй Маріамну, мене, плем'я іудейське...

А кицька все обмотує, обсновує мої ноги, ніби шовками, нескінченним кружелянням то в один бік, то в другий. Одійде на хвилюку вбік, знову вертається. Ледь шипить, потріскує смолоскип...

І я раптом здригаюся, бо позад мене народжується в сутінку ще один звук. Зловісне сичання. Кицька саме відійшла в сторону. Вона горбить спину, наїжачує шерсть шиї і хребта, я бачу це, зараз же обернувшись і вихопивши з-за пояса меча.

Освітлена примарним блиманням смолоскипа отруйна гадюка з трикутною плескатою головою ось-ось кинеється на хижо згорблену кицьку, вжалить її роздвоєним язичком, що раз по раз висувається - ховається - знову висувається з її гидотного писка, голівка змії хитливо підводиться над слизьким гадючим кільцем.

Я блискавично змахую мечем, відтинаю голову, вона падає поруч із кицькою, а кільця зміїні й далі продовжують звиватися. Кицька сторожко підступає до місця страти, обнюхує кам'янисту долівку. І в цю мить закривавлена гадюча голова якось неймовірно підкидає себе догори, назустріч тварині, й в останньому зусиллі таки вдаряє, таки цілує роздвоєним язичком мордочку нерозумної кішки, і вона, коротко й несамовито нявкнувши, одразу ж завалюється на бік.

Очевидно, десь отут, у печері, гадюка звилася собі кубло. Або просто ховалася досі в якійсь розколіні. Дивно, адже змії ніколи першими не кидаються на людей. Хоча... Жила собі в якійсь печерній розколіні змія, самотньо жила, спокійно, безшумно, безтурботно. Можна навіть сказати - блаженно. Цілком імовірно, що вона вистежувала тут, у величезній печері та численних її відгалуженнях (я їх називаю келіями, одну з них я оце й відвідую, щоби помолитися перед сном) незліченних кажанів, усюдисущих пацюків, що напевне пробираються сюди ззовні, від міських стічних канав, із кам'яних провулків вимореної голодом Іотапати. Отже, жила собі вона, в цілковитій самотині жила: коли хотіла - спала, згорнувши себе холодними кільцями; коли ж неминуче нагадував про себе голод - виповзала на нічне полювання (втім, у підземеллі завжди, постійно владарює нескінченна ніч) на тих же кажанів та пацюків.

І раптом усе те гадюче блаженство скінчилося! Однієї недавньої пори печера враз виповнилася десятками прибульців, їхніми грубими голосами, пронизливими вигуками, зойками, їхніми смердючими екскрементами, їдким віддихом сечі, тяжким духом давно немитої людської плоті... А ти, Йосифе, дивиєшся, що гадюка першою напала на людину! Та й, скоріш за все, не збиралася вона нападати, просто думала непоміченою прошмигнути у якесь печерне відгалуження, де купи кажанів ліпилися до кам'яних склепінь, до стін та створених самою природою простінків чи й до бугруватої долівки, де шастали в темряві голодні щурі. Гадюка, либонь, збиралася нечутно проповзти повз мене, схиленого у молитві, аж тут на її шляху опинилася кицька. Змія тоді злісно засичала, кицька також зашипіла, але не зловісно, а просто від переляку...

О, скільки їх, гадюк та вужів, понищили ми в дитинстві, гасаючи в замських каменоломнях, продираючись крізь колюче терня прирічкових заростей, що вкрили звітрілі вапняки й пісковики, які аж кишіли меткими ящірками, пустельними варавами та все тими ж гадюками, вужами. Нищили ми їх замашними акацієвими палицями, затесаними з одного боку як меч або кинджал - рраз... рраз... І падала змія, звиваючись на пересохлій землі поміж

засушеними спекою травами та гарячи-ми каменюками, висолопивши роздвоєний язичок із роззявленого писка плескатої трикутної голови. А мої малолітні босі товариші вже шукали інших плазунів прийорданських каменистих спадів, ущелин та западин поміж порослих терниною круч. Скільки ж то літ збігло з тої пори, скільки ж води сплигло між берегами Йордану! І треба ж статися, щоби, вже в зрілому віці, мені знову випало зустрітися ще з одним плазуном. І вже справжнім, а не дерев'яним, як у дитинстві, мечем відтяти йому трикутну плескату голову. Добре, хоч Маріамна не бачила нічної страти.

Десь вона спить у такій же келії, як та, де я стою, де я щойно молився. Зараз витягну з розколини смолоскипа й піду до неї, щоби лягти поруч на оберемку пересохлого очерету, прикритого моєю ветхою одежиною. Вона зазвичай спить осібно від решти вояків – чотирьох десятків мужчин і юнаків, що спочивають у найбільшому приміщенні печери.

Я пробирався до сонної Маріамни, високо тримаючи над головою смолоскипа, переступав тіла заснутих, виснажених багатоденною облогою іудеїв.

Я ступав крізь невиразне бурмотіння, крізь храп і поодинокі зойки та стогони. Я намагався не наступити ненароком на чиюсь ногу чи руку, не перелякати зненацька когось із заснулих.

Якщо Маріамна спить, я однаково ж її розбуджу. Адже від того, як поведеться жінка сьогодні на світанку, здавшись на милість римського війська, залежить і моя завтрашня доля. І доля моїх товаришів. Якщо, звичайно, вони пристануть на пропозицію римлян. Коли разом зі мною погодяться на полонення супротивником. Хоч, може, вони і вб'ють мене. За зраду. Чи за те, що вони вважатимуть зрадою.

Маріамна не спала. Чекала, коли настане світанок.

- Де так довго був? - хрипко спитала вона.

- Молився. За тебе, за мене. За всіх нас. Щоби лишилися живі. Щоб урятувалися.

Я наблизився до стіни, де лежали в заглибинці ще два досі невикористовуваних факели. Смолоскип у моїй руці ледве

блимав, чадив кіптявою та вистрілював у морок рясними іскрами.

- Що збираєшся робити? - кволо спитала Маріамна. - Лягай уже. Ось-ось, певне, світати почне.

Я приклав головешку задимленого смолоскипа до обмотаної клоччям та просякнутої живицею гулюмахи смолоскипа нового і заходився роздмухувати залишок вогню. Мені довгенько не вдавалося перегнати племінець на жмут незайманого клоччя. Я задихався смердючою кіптявою, я плакав, але не втирав сліз, - руки мої були зайняті. Врешті-решт вогник перескочив на нову гулюмаху і я вставив палицю в косо видовбану у вапняковій стіні заглибину.

- Нащо той вогонь? - засміялася Маріамна. - Хіба ми й без вогню не зможемо...

- Хочеш, я скажу, що в тебе на думці? Чи зумію я вцілити... -...своєю балістою чи своїм тараном у мою бійницю.

Вона лежала на застеленому одежиною очереті зовсім гола. Я приліг поруч. Став погладжувати її вологий від поту живіт, порослий дрібним заростом лобок.

- У тому підземеллі нема чим дихати, - зітхнула Маріамна. Я кволо відказав:

- Чого ж ти хочеш, любцю. Така спека надворі. А римські воїни - чула? Ніяк не хочуть повірити, що я загинув разом із оборонцями фортеці. Серед мертвих мене не знайшли, все гукають: "Йосифе, Йосифе, де ти ховаєшся? Виходь! Веспасіан тебе зустріне з усіма почестями, бо ти ж герой..."

- А хіба не герой? Римляни теж поважають стійких ворогів. І сміливих. І метких на розум.

- Ха-ха. Твоїми б устами... Хоч я думаю так, як і ти. То ж я схилив тебе до втечі, не хтось інший.

- Думаєш, я боюся? Ніж маю отут здохнути без води...

- Тільки нічого не забудь. Із того, що я тобі показував і розказував. Підеш сама. Лише не там, де люди сплять, а в протилежний бік, аж до вузьенької нори, вона також веде до цистерни.

- Я нічого не забула. Можеш не розказувати.

- Проповзеш нору, стрибнеш у цистерну, виберешся назовні і...
- ...і простісінько в руки римським вартовим? - засміялася

Маріамна й скинула мою руку зі свого лобка, а сама почала обережно зминати, зминати, зминати пальцями мою заснулу калитку, аж доки я, налігши на Маріамну, взявся до звичної своєї чоловічої роботи.

Аякже. Хтозна, чи доведеться нам ще зустрітися в майбутньому з цією іотапатською дівчиною, яка завдяки мені стала жінкою. Її рідний дядько загинув на фортечному мурі кілька тижнів тому під роєм ворожих стріл, що свистіли навколо нього, перелітали стіну й вже знесилено падали додолу. А Маріамна разом з іншими захисниками Іотапати в цю мить подавала тим, що стояли на мурі, череп'яні горщики з розпеченою на вогні олією, її дядько приймав той наповнений посуд і зараз же виливав на голови й плечі римським обложникам, що дерлися догори приставленими до муру височезними драбинами. Виливав доти, доки його не прохромила римська стріла.

Коли я, відсапуючись, знову приліг збоку й помовчавши трохи, мовив: "Пора, Маріамно", - вона без жодного слова одягнула на голе тіло довге ляне плаття, клякнула на очерет і поцілувала мене в губи, її просякнута потом одяганка пахла ще й конопляною олією, фортечним тиньком та гіркуватим димом багаття.

- Прощавай, соколе, - трохи іронічно промовила Маріамна. Вона завжди так: рятувалася від печалі іронією. - То я піду. Вип'єш воду з горнятка. Коли ти пішов молитися, наш комірник роздавав залишки дощу із цистерни.

- А ти - пила?

- Пила. У полоні нап'юся.

- Я б теж пішов із тобою, але не можна мені, я ж...

- Знаю, що ти народний проводир, - вона знову вдалась до іронії.

- Мушу залишатися з людьми до кінця, хоч би яким був той, кінець. Я б і факел тобі дав, але...

Вона підвелася з колін, прощально змахнула над чолом рукою. І зникла за скрутом стіни.

От і все. Через якусь годину ти, Маріамно, нап'єшся уже джерельної води. З рук ворога.

Нехай тобі, пружна гілко кизилова, щастить у твоїй дорозі до полону. До свободи.

Ти вже, думаю, дісталася нори, куценької, всього на який десяток ліктів у довжину. Вже повзеш нею. Повзеш ногами вперед. Інакше звідси не втрапити на волю. Не стрибнути в цистерну. Коли ми вночі пробиралися в печеру, все було простіше, бо повзли ми отвором – уперед головою. А починалося все так: один ставав карачки на кам'янисте дно цистерни, другий залазив першому на плечі, тоді перший підводився з товаришем на собі і таким чином той товариш уже сягав руками отвору в прямовисній стіні під кореневищем кизилу, чиє гілля, звисаючи донизу, надійно маскувало отвір... І так по черзі - сорок іудеїв, зрілих чоловіків і зовсім юних парубків. Та одна-однісінька жінка. Власне, дівчина. Маріамна. Смаглява, дужа, гнучка, наче гілка кизилу. З темними очима в густих, загнутих угору віях, та червоно-гарячими, мов ягода того ж кизилу, устами. Глянеш раз у ті очі - й уже ти втонув у їхній темній глибині! А ще як поцілуєш терпкі губи...

У тісний отвір од цистерни до печери, я залазив останнім. Хлопці, перш ніж проковтнула їх нора, прикотили огрядну каменюку. І я, підсадивши та благословивши Маріамну, заліз на камінь. Підскочив. Ухопився за кизилу гілку. І вже з нею, кілька разів гойднувшись, дотягнувся вапнякового краю отвору... Це було три доби тому. А зараз?

Де ти тієї миті, любко?

Уже, мабуть, вибралася не тільки з нори, а й із цистерни...

Уже, певне, подала голос римським вартівникам...

Що ж, а я тим часом лежатиму на очереті до самого ранку. Закину отако руки за голову і пригадаю собі все-все-все. Згадаю зтяжну облогу Іотапати та ті події, що їй передували. Тепер мені нема куди квапитися.

Сьогодні над ранком мені знову снилася Помпея. Тільки цього разу я не літав над нею, а блукав її вулицями та вуличками без будь-якої мети....

Переходив з провулка в провулок, від портика храму до портика форуму або театру, казарми гладіаторів...

Ось розкішний особняк місцевого банкіра Цецилія Юкунда. Якщо, заглянути у вестибюль, то побачиш там таке... Побачиш дивовижний барельєф - перехняблені будівлі, репнуті монументи, охоплені панікою громадяни біжать світ за очі... Страшне зображення, вирізьблене в камені. Богобоязливий банкір у такий спосіб надумав подякувати богам за те, що залишився живим у час жахливого землетрусу вісімнадцять років тому...

Ось храм Аполлона - найдавніша споруда Помпеї. Поряд - Базилика, в цій будівлі міститься і критий ринок, і приміщення суду. А на стіні видряпано напис: "Луцій Істацій, що не запросив мене розділити його трапезу, - варвар!" Видно, якийсь ображений громадянин надряпав ці слова...

А варто перейти на протилежний бік вулиці, як упрешся поглядом у грубезну стіну будівлі Евмахії, весталки, на чий кошт і була споруджена та будівля, за чиїми мурами торгували сукном. А ще далі видніються прилавки, там торгують рибою, фруктами, зерном.

Якщо ж податися на південну міську околицю, то зупинишся перед особняком, що належав колись знаменитому оратору Ціцерону. Хто там на той час мешкав, я не цікавився, одне лише відомо мені: живе в тому домі якийсь багатій, адже житло за Морською Брамою біля моря - задоволення не з дешевих, то більше, що в Помпеї взагалі вельми дорогі будинки, навіть маленькі й непримітні. Воно й зрозуміло; місто курортне, щоліта сюди, в Неаполітанську затоку з'їжджаються тисячі римлян, тож багато хто з них придбав тут літні будиночки - є де розгулятися багатіям-неробам, у яких одне в голові: поніжитися на сонечку в гурті собі подібних, скупнутися в морському прибої та знайти собі куртизанку (або й кілька), провести з нею безтурботну ніч! Ось і на стіні палестри я прочитав безліч написів типу "Фугул любить Ідаю", "Помпеї відомо, що Терекунд спить із Тенандером"... І

тут же - псевдовибірний заклик: "Голосуйте за Мавра Епідія Сабіна на пост голови юстиції. Це шанована людина, яку гідні довіря судді вважають здатним захистити права громадян". А трохи нижче: "Не заборониш віяти вітру, текти воді й кохати закоханим". Суцця правда, чи не так?

Чого ж мені та Помпея сниться? Ох, неспроста. Пам'ятаєш, Йосифе, попереднє своє сновидіння? Шепіт Везувію, напучування вулкана, його застереження...

ОБОРОНА

Колись, якщо мене помилує Господь і сподобить на інший труд, - не ратний, ні, а розумовий, - я опишу власну долю, долю іудейського народу, який наважився виступити зі зброєю в руках супроти війська наймогутнішої в світі імперії. І хоч від самого початку цієї виснажливої війни для мене було зрозуміло як пить дати, що наше повстання приречене, я не міг лишитися осторонь своїх одноплемінців... О, я опишу цю іудейську війну, цю справжнісіньку бойню. Як зумію, так і опишу. Головне - це будуть свідчення очевидця, учасника подій, а не якого-небудь необтяженого знанням справи римського історика, що оцінює нинішні події через сотню літ по тому як вони стались. І перш ніж писати, розтлумачу тим, хто набереться терпіння перетравлювати мій труд, передумови подій, історичну ситуацію, що склалася на той момент між Римом із одного боку та Юдеєю з боку другого. Напишу об тім, що Юдейська війна з римлянами, звісно ж, буде описана в дусі софістів і такими людьми, серед яких одні, не будучи самі свідками подій, користуватимуться неточними, суперечливими чутками, інші хоча й були очевидцями (припустимо й таке), спотворюватимуть факти або через лестощі до римлян, або ж через ненависть до євреїв, внаслідок чого їхні творіння міститимуть у собі то осуд, то хвалу, але аж ніяк не справжню і точну історію. І тому я, Йосиф, син

Маттафії, євреї з Єрусалима і з священницького роду, який сам воював супроти римлян (а завтра, можливо, воюватиме на боці римлян), вже тепер приймаю рішення дати в майбутньому народам Римської держави грецькою мовою такий же опис війни, який я раніше склав для варварів внутрішньої Азії нашою рідною мовою.

Але усе це станеться тоді, як мене сподобить Яхве залишитися живим. А поки що пригадаю собі події зовсім недавні: втрату юдеями міста Габари, їхній поспішний відступ у галілейські землі. Просуваючись зі своїм військом, римський полководець Веспасіан також дістався кордону Галілеї. Моє ж військо, військо Йосифа, сина Маттафії, стояло на той час табором неподалік міста Гаріса. Ледь зачувши, що римляни вже стоять у нього за спиною, негайно розсіялось хто куди, і я, залишившись із небагатьма повсталими юдеями, вважав себе надто слабким для зустрічі з грізним супротивником. Наповнений болісними передчуттями щодо наслідків війни взагалі, я постановив собі уникнути небезпеки і разом з нечисленним вірним мені військом вирушив у місто Тиверіаду. Я обрав собі його за тимчасове сховище, і моє прибуття сюди як утікача викликало страх у місцевих мешканців. Ага, думали вони собі, ти шукаєш таємного притулку, ти засумнівався у наслідках війни, ти злякався могутності римського війська! Зізнаюсь, вони були недалеко від істини, адже я дуже чітко усвідомлював, який кінець очікує іудеїв. І хоч я цілком міг сподіватися на прощення римлян, але... Я готовий був ліпше сто разів загинути, ніж зрадою своєї вітчизни і безчестям покладеної на мене гідності полководця благоденствувати серед тих, яких я був посланий подолати. Саме тому я й мав намір доповісти урядові в Єрусалимі про стан справ. І тому написав: якщо уряд забажає почати мирні перемовини, то нехай він дасть мені знати про це невідкладно, а якщо рішення про війну залишиться твердим, то нехай уряд відрядить мені таке військо, яке здатне було б зійтися у герці з військом римським.

Веспасіан же тим часом надумав оволодіти містечком Іотапата і фортецею з такою ж назвою, адже саме туди втекла більша частина юдейського війська.

Римляни ще тільки збиралися в похід, як я їх випередив: зі своїм загоном також вирушив до Іотапати. Моя поява збадьорила і місцевих мешканців, і занепалий було духом іудейський гарнізон. Про це наступного ж дня повідомив Веспасіану нічний перебіжчик: так і так, мовляв, полководець іудеїв Йосиф уже тут, у фортеці, так що варто було б напасти на нього зараз же, негайно; оволодівши Іотапатою, ти, Веспасіане, підкориш усю Іудею. Очевидно, це повідомлення неабияк утішило римського полководця. Ще б не втішити, адже божий перст указував на те, що той із його ворогів, який вважався найталановитішим, доброхить утратив у пастку! І тому Веспасіан, військо якого вже перебувало на підступах до Іотапати послав негайно трибуна Плацида і декуріона Ебуція із тисячею вершників для оточення міста, щоби позбавити мене таємної втечі.

Наступного дня уже сам Веспасіан виступив на чолі з'єднаної армії і перед вечором прибув до Іотапати. На північ від міста, на пагорбі, видному майже всім жителям, римський полководець розбив свій табір. Начувайтесь, повстанці! Переймайтеся страхом уже зараз, до початку битви! Ось такий психологічний тиск здійснював римський полководець. Звісно ж, я розумів, що нападати зараз же римлянам не було сенсу. Вони були втомлені довгезелезним переходом, літньою спекою, військо потребувало відпочинку, вечірнього харчу, втолення спраги. Та ще – той же психологічний тиск. Веспасіан вважав, що саме споглядання іудеями римської могутності вплине на неминучі наслідки грядущої битви.

РИМСЬКИЙ ТАБІР

Я мовчки стояв на фортечній стіні й уважно споглядав звичну табірну метушню - встановлення наметів, розпалювання багать для приготування вечері, перегуки військових сурм, які, крім іншого, означали оточення міста подвійною військовою лінією і утворення позад неї ще й третьої лінії з вершників, щоби закрити

будь-який вихід мешканців міста чи повстанців.

Римський табір простирався переді мною як на долоні. Навіть коли смерклося, я бачив його майже повністю: строгі ряди численних наметів, метушливі постаті солдатів, чії тіні металися у світлі багать від шатра до шатра. Але то була не просто безцільна метушня. То було копошіння мурашника, в якому кожна особина знає своє призначення! Так і тут – метушня людей, які мають свої завдання, і виконання тих завдань доведене до автоматизму. Все підлягало найсуворішій дисципліні, навіть, здавалося б, суцї дрібниці.

О, знаменита римська дисципліно! Я ніколи не перестану захоплюватися тобою! Ну що, приміром, являє собою військовий обоз? Забезпечення солдатів харчами, а коней та мулів - щоденним фуражем? Організація побуту армії? Не тільки, не тільки. Настане в майбутньому такий час, коли я зможу описати, що являє собою римське військо. І почну той опис із табору, організації його побуту, в якому так багато важить військовий обоз. Гідна здивування мудрість римлян, які користувалися обозом прислуги не лише для службових обов'язків всякденного життя, але вміли також пристосувати його до самої війни. Якщо вимагали обставини, така господарська частина, як обоз, миттєво оберталася на потужну військову одиницю.

Свого часу я сумлінно вивчав життя римського військового табору, та й у час іудейського повстання не раз мав нагоду споглядати його особливості, навіть знав, що означають звуки військової сурми, щоразу той звук був інший, не схожий на попередній. Підйом, сніданок, бойові вправи, обід, особисті клопоти воїнів (ремонт одягу, взуття, спорядження і т.д.), сигнал до виставлення варті, відбій...

Воїни хапалися за зброю не лише перед самим початком бойових дій. Ні, ці солдати, здавалося, народилися й вирости зі зброєю в руках, вони ніколи не полишають військових занять, безконечної імітації бою. Їхні вправи позначені таким же завзяттям та серйозністю, як справжні двобої. Ось чому вони з такою легкістю виграють битви, в їхніх лавах ніколи не буває розгубленості й ніщо їх не виводить із звичного бойового порядку.

Страх, не позбавляє їх присутності духу, а надмірна напруга не виснажує сил. Тому їхні вправи можна справедливо вважати безкровними битвами, а їхні битви - кривавими вправами. Та й несподіваним нападом противник також не досягне успіху, бо, вступаючи в країну супротивника, римляни уникають будь-яких зіткнень, доти, доки не облаштують укріпленого табору. Якщо обрана місцина для майбутнього табору випадає горбкувата, її вирівнюють, відмірюють чотирикутник, і тоді за справу береться загін ремісників, забезпечених необхідними будівельними інструментами.

Внутрішній простір вони відводять для наметів, а зовнішній утворює щось схоже на стіну, забудовану дерев'яними вежами на рівній відстані одна від одної. Поміж вежами встановлюються снаряди, каменемети, балісти та інші крупні кидальні знаряддя, пристосовані до негайної дії. Четверо брамових воріт на чотирьох боках табору зручні для проходу в'ючних тварин і достатньо широкі для вилазок у випадку необхідності.

Посеред табору - бачиш, Йосифе - ще можна розрізнити у світлі яскравих вогнищ? - стоять намети командирів, а посеред них, схоже на храм, височіє шатро полководця. У цьому випадку - шатро Веспасіана. Кажучи узагальнено, військовий табір передбачливих в усьому римлян - це своєрідне імпровізоване місто, зі своїм ринком, ремісничим кварталом, особливим місцем для суддівських крісел, сидючи в яких начальство розбирає та оцінює виниклі суперечки. Укріплення навколотабірного валу, облаштування всіх внутрішніх частин здійснюється з неймовірною швидкістю завдяки великій кількості й спритності робітників. Із зовнішнього боку валу викопується ще й окоп на чотири лікті глибини й ширини.

У цю мить поступово стихає метушня людського мурашника. Солдати окремими групами складаються відпочивати у тиші й порядку власних наметів, адже для воїнів головне - лад в усьому. Ніхто не має права снідати чи обідати, коли кому заманеться, а суворо відведений час існує для всіх: години спокою, сну і

вставання після сну сповіщають звуки сурми. Я знаю: завтра на світанку солдати групами прибудуть з ранковими вітаннями до центуріонів, а ті - до трибунів, а вже тоді всі офіцери разом вирушать до полководця, він, зазвичай, оголосить їм пароль дня, а також накази для повідомлення їхнього змісту своїм під-леглим.

Але все це - сигнал ранкової сурми, підйом, щоденні військові формальності і т.д. буде завтра. Третій звук сурми закличе солдат шикуватися в колони для виступу. В цьому випадку - проти мене, Йосифа. Проти Іотапати. Супроти Іудеї. І коли стрій замкне останній воїн, тоді вже глашатай, що стоятиме по праву руку полководця, трикратно запитав всіх присутніх:

- Чи всі готові до бою?!

І тьма озброєного народу гаркне на всю горлянку:

- Так, готові!

- Чи все готове до бою?!

- Так, готове! – знову тріумфально і радісно гаркне озброєний до зубів народ і войовничо здійме догори тисячі рук, і вигукне войовничий клич, той клич донесеться аж до стін Іотапати, до самих небес.

Тої ночі перед битвою я зовсім не спав. Та і як заснеш, коли тільки тепер починаєш усвідомлювати, на що, на кого зазіхнуло твоє плем'я. Тобто особисто я усвідомлював це завжди. Але ніколи не висловлював своїх думок уголос. Ну що дали б мої запевнення у тому, що юдеям, гарячим, емоційним, ніколи не подолати народ і армію Риму? Не здолати воїнів, завжди готових до дії? Воїнів, яким чужа бездіяльність. Якщо тільки вони стоять у бойовому порядку, то ніколи не відступають ні перед кількісною перевагою сил, ні перед військовою хитрістю, ані перед перешкодами місцевості, ані навіть перед зрадою щастя, бо несхитніше, ніж у щастя, вірують вони у власну перемогу. Чи ж варто дивуватися, що народ, який завжди розмірковує, зважує, перш ніж на щось зважитися, який для здійснення власних намірів має таку могутню армію, - що цей народ розширив свої межі на схід до Євфрату, на захід до океану, на південь до родючих нив Лівії, а на півночі - до Дунаю і Рейну?

Я розумів: варто було мені про це хоч би натякнути юдеям,

землякам моїм, - розірвали б на кавалки, камінням би закидали!

Ранок почався для мене і для всіх захисників Іотapati з ранкового сигналу військової сурми римлян.

Юдеї, що розташувалися табором перед фортечною стіною, б'ючися на близькій відстані, витримували натиск, та коли Веспасіан напустив на них стрільців, пращників і всю масу війська, озброєного металевими списами, а сам він із піхотою рушив угору по крутосхилу, на вершині якого легко уже було взяти стіну, - я, побоюючись за долю міста, на чолі всього гарнізону здійснив швидку вилазку. Щільними лавами юдеї кинулися на римлян і відкинули їх далеко від стіни, виявивши при цьому багато взірців хоробрості й відваги. Іудеїв озлоблював лютий відчай, римляни ж заохочувало честолюбство, на їхньому боці були військова досвідченість, помножена на силу, а на боці юдеїв - сміливість та лють. По завершенні битви, що тривала цілісінний день, іудеї відійшли за ворота фортеці на відпочинок. Вони поранили багатьох римлян і тринадцятеро людей убили, самі ж втратили сімнадцятьох убитих та шістьсот поранених.

Наступного дня все повторилося. Знову юдеї здійснили вилазку і билися з римлянами ще запекліше, ніж напередодні, вони стали ще більш сміливі. Авжеж: учора вистояли перед ворогом - отже, не такий страшний чорт... А римляни, своєю чергою захищалися ще упертіше, бо сприйняли вчорашній бій як поразку, що завдала удару їхньому честолюбству, - легіонери звикли перемагати з першого разу. А тут...

Ось така невизначеність, незважаючи на запеклі сутички, тривала ще цілих п'ять днів: іудеї надвечір відступали у фортецю, римляни після бою організовано відходили у свій табір.

РОЗПОРЯДОК ДНЯ ГАРНІЗОНУ СІЧІ

Козаки кожного куреня за загальним сигналом вставали до схід сонця і йшли на річку купатись. Купалися завжди,

незважаючи на пори року, тобто і взимку. Після цього сідали за стіл в курені снідати. На сніданок подавалася соломаха - житнє борошно, зварене у воді і засмажене олією. За звичаєм, осавул, суддя та інша військова старшина мешкали й приймали їжу в тих куренях, до яких вони були записані. За столом вони сиділи біля курінного отамана. Кухар, що готував їжу для козаків усього куреня, за звичаєм, їв стоячи. Досвідчені козаки та військова старшина мали при собі хлопчиків-підлітків, які прозивалися джурами. Попадали вони на Січ із запорізьких міст, сіл, а також з північної України. Джура у всьому допомагав своєму наставнику, переймав його бойовий досвід і обов'язково навчався в січовій школі. Жив і харчувався джура в тому ж курені, що і його наставник. В свою чергу, запорізькі козаки, буваючи на Україні, прагнули залучити до себе на Січ хлопчиків-підлітків. У ті часи поява хлопчиків на Січі ні у кого не викликала здивування. Адже народ поважав запорозьких козаків як легендарних лицарів, тому прагнення стати козаком було мрією кожного юнака-українця. Цьому прагненню всебічно сприяло старше покоління. Арабський мандрівник Павло Халебський, що побував на Україні у 1654 р., пише: "Ці юнаки з дитинства вчать верхової їзди, стрільби з рушниць і луків та хоробрості".

Після сніданку всі йшли на заутреню до січової церкви, потім деякий час витрачали на прання, поладження одежі, зброї, човнів, укріплень, а потім розпочинали бойову підготовку. Сюди входили герці на конях, фехтування, стрільба з вогнепальної зброї, долання рівчаків та загорож на конях, бій на шаблях "до першої крові", змагання куренів тощо. Знання і вміння будувати оборонні споруди з землі і возів, будувати човни і вести бойові дії на воді козаки здобували під час підготовки і здійснення походів. В січовій школі в цей час велося навчання з джурами. Їх навчали письму, церковному читанню, хоровому співу та музиці. Після закінчення школи частина найздібніших хлопчиків йшла до Києво-Могилянської академії, друга частина - працювати священиками в запорізьких церквах та учителями в школах, що існували при цих церквах. Третя частина випускників школи залишалася в своїх

курнях, де вони з часом мужніли, загартовувалися і ставали справжніми козаками.

Рівно в полудень з фортечної гармати лунав постріл. За цим сигналом козаки та джури ішли обідати. На обід подавалося: тетеря - зварене пшоно або житнє борошно на квасі, варена або печена риба на стеблах (дерев'яні дошки з видовбаною серединою, щоб не стікала юшка), мед, пиво і брага в кінвах (невеликі відра з навішаними на них коряками або "михайликами"), галушки, юшка з риби, що називалась щербою, куліш з салом або олією, іноді баранина або дичина. Все це готувалося на кабицях (тобто вогнище з витяжкою), що містилися в курені. Після обіду співали пісні, думи, слухали розповіді, гру кобзарів. За розпорядженням курінного отамана частина козаків готувалася до виконання службових обов'язків у фортеці Січі, а також за її межами. При повному озброєнні вони йшли на січовий майдан і шикувались у лави прикордонних форпостів, загонів по охороні січових шляхів, переправ на Дніпрі і Бузі, роз'їздів та варти на січових вежах і човнах. Огляд підрозділів та постановку їм завдання проводив військовий осавул за участю курінних отаманів, від яких ці підрозділи були виділені. За встановленим терміном підрозділи вирушали виконувати доручені завдання.

Надвечір дзвонили дзвони січової церкви Святої Покрови, закликаючи козаків на молитву. У церкві всіх зачаровував хор січової школи, який складався з хлопчиків-підлітків. Після молитви козаки йшли в курені вечеряти. На вечерю подавалися гречані галушки з часником або щерба. Після вечері хто грав на скрипці, сопілці, бандурі, бубнах, а хто співав пісень. Спалахували запальні козацькі танці. Через деякий час Січ, за винятком вартових на фортечних вежах та козацьких роз'їздів в степу, занурювалась у сон.

Розділ із книги "Як козаки воювали" (Дніпропетровськ, "Січ", 1991 р.).

Кожного надвечір'я, після кривавого двобою, я вибирався на фортечну стіну, вдивлявся у ворожий бік, намагаючись угадати, до чого ж вдасться Веспасіан завтра. У його таборі ніби все було спокійно. І я переводив погляд на місто, що його за останній тиждень полюбив, як своє власне. Займаючись його укріпленням разом із місцевими мешканцями, я вперше побачив Маріамну, вперше в житті полюбив, спізнав таїну дівочого тіла, терпкість губ і гарячу пружність її грудей. До мене на стіну майже кожного надвечір'я вибиралася і вона, Маріамна. Лежачи долілиць, упершись підборіддям у долоні, ми уважно оглядали Іотапату.

Місто, майже все, розпростерлося на прямовисній скелі, з трьох його сторін спадали донизу такі глибочезні провалля, що й кінця їм не було видно.

- Маріамно, - питав я, торкаючись щокою її щоки, - Ти бачиш дно безодні?

- Нічого мені не видно. Лише марево якесь унизу. Не розбереш: чи то сіре, чи голубе.

- Сіро-голубе, так буде точніше.

- Може, й сіро-голубе, - спроквола відказувала Маріамна. — Як очі твої.

Лише з північного боку місто збігає донизу схилом гори, аж до болотяної річки. Тільки звідти римляни могли дістатися до нього, але хіба важкоозброєні легіонери полізуть у болото! І все ж, про всяк випадок, навіть північну околицю міста я укріпив кам'яною стіною, щоби гірський хребет, що височів над Іотапатою, не змогли захопити римлян.

- А гірську грядку і скелю посередині – бачиш?

- Ще б не бачити. Під такою скелею ти мене...

Маріамна при цих словах лизнула тильний бік моєї долоні.

Я миттю повернувся до неї. Вона ще раз провела язиком, цього разу по моїх губах.

- Хотів би я знов під скелю.

- Мовчи, Йосифе. Я також хотіла б, але що вдієш...

З фортечної стіни ми оглядали Іотапату, наше чарівне місто. Скільки ще днів протримається воно перед ворогом?

- Ти була коли-небудь у печері під фортецею?

- Там, де цистерна міського водогону? Була. Ще в дитинстві. І нора що веде в підземну печеру також мені знайома, я лазила нею разом з хлопчиками.

- Про цю нору мало хто знав. Чує моє серце – ми ще нею скористаємося. Коли римляни врешті решт увірвуться в місто. А вони увірвуться, можеш не сумніватися. І тоді я б хотів... Хотів би розказати тобі про мій план.

- Який план?

- Той, що допоможе нам вибратися з печери і ...

- І здатися в полон римлянам?

- Іншого виходу в нас просто не буде. Слухай мене і все запам'ятовуй. До найменшої дрібниці.

Я детально виклав Маріамні все, про що думав останніми днями. Розказав про те завдання, що неодмінно постане перед нею і має нас обох (не тільки нас!) урятувати...

А щоденні сутички під стіною фортеці тривали й тривали, аж доки Веспасіанові набридли ті безрезультатні бої. Уже набагато пізніше я дізнався, що полководець тоді надумав посилити облогу й зібрав начальників для обговорення способу нападу. Усі вони постановили спорудити вал проти доступної сторони стіни. Тобто тої стіни, яка видавалася римлянам доступною.

Веспасіан розіслав своє військо для добування будівельного матеріалу. Гірські ліси навколо міста були нещадно зрубані, й, крім лісу, солдати зносили ближче до табору цілі громади каміння. Для захисту від стріл, що летіли від оборонців твердині донизу на голови воїнів, римляни придумали ось такий захист: на стовпах були натягнуті своєрідні тини з вербового пруття, вони надійно захищали римлян від разючих іудейських стріл, так що воїни трудилися далі в поті чола. Ще одна частина війська розкопувала найближчі пагорби й постійно перевозила землю.

Я уважно стежив за всім що відбувається знизу неподалік фортеці.

Ось римляни починають розставляти металльні машини, ці страшні потвори війни. Раз, два, три... десять... сімдесят... сто... сто шістдесят дерев'яних чудовиськ, що мають принести в жертву переможених. Катапульти жбурляли свої списи, баллісти – камінці пудової ваги, палаючі головешки та густі хмари стріл, які зробили стіну недоступною для юдеїв. Одночасно з машинами старалися і численні арабські стрільці та всі металники списів і камінців. А тим часом вал виростав на моїх очах і сягнув майже висоти стінних зубців. Треба було вживати якихось заходів, протидіяти римлянам.

Я скликав майстрів біля внутрішньої фортечної стіни.

- Хлопці, треба нарощувати мур.

Майстри зітхнули, розвели руками. Один з них, найвищий та худючий, спитав:

- Як це нарощувати? Під градом стріл?

- Станемо зволікати – римляни ввечері будуть у місті. Мусимо щось придумати.

- Ти поставлений над нами начальником – ти й вигадуй.

І я, обміркувавши ситуацію, наказав спорудити стовпи і напнути поміж них щойно здерті з волів шкури: камінці з металльних машин мовби ув'язали в них, стріли ковзали по поверхні, а головешки, завдяки тому, що шкури були ще мокрі, також нічого не давали римлянам. Під цією покрівлею майстри безборонно могли працювати увесь день і всю ніч, довести висоту стін до 20 ліктів, спорудити на ній численні вежі та звести ще й потужний бруствер. Ось вам, панове завойовники, й подарунок від Йосифа та його підлеглих! Чи треба говорити, що це дещо засмутило римлян, хоч і не надовго.

А щодо самого римського полководця, то Веспасіан був страшенно озлоблений цією хитрою вигадкою іотапатців. На його очах стіна фортеці підносилась вище й вище, разом з тим усе частішали вилазки оборонців. Іудеї знахабніли до краю. Безконечні сутички з окремими римськими загонами, нічні

нальоти, крадіжки всього, що тільки можна було вкрати, підпалювання облогових металевих машин... Веспасіан урешті-решт наказав припинити будь-які військові дії супроти Іотapati. З'їдять усі припаси, думав собі полководець, - здадуться. А ні – нехай помирають від голоду, тоді мої солдати увійдуть у фортецю без будь-якого кровопролиття.

Треба сказати, що я заздалегідь потурбувався про хліб та інші продукти. Жителі міста, хоч як їм сутужно було з харчами, все-таки ділилися з оборонцями фортеці. Чого нам бракувало, то це солі й води. Місто не мало ніяких джерел, тож мусило перебиватися дощовою водою. Та оскільки влітку дощ – явище рідкісне, то мешканці Іотapati виходили далеко за місто, аби наповнити глеки та інший посуд джерельною водою. Але то за мирного часу. Зараз же кринички охоронялися римськими солдатами, вони стерегли джерела як зіницю ока, і тому мешканці Іотapati мусили йти до фортеці, де ще у кам'яних цистернах зберігалася чимало води. Я наказав комірнику відмірювати кожній родині не більше одного глека на добу, та й своїм оборонцям видавалося ще менше, бо ж ніхто не знав, скільки днів доведеться утримувати фортецю.

Римляни з висоти довколишніх пагорбів бачили: мешканці Іотapati одні за одним сходяться до місця, де їм видають воду. Ось на це місце вони й націлили свої металеві машини. Два камені пролетіли над головами спраглих. Третій, найважчий, розчавив двох людей.

Веспасіана, звісно ж, надзвичайно турбувало, чи багато зосталось води в цистернах. Я також тим цікавився. Мені доповіли: з трьох повних цистерн, із водою залишилася одна.

Я спитав комірника:

- На скільки днів стане одної цистерни?

- Якщо двох цистерн вистачило на тиждень, то однієї... днів на три. Або й чотири. Коли я зменшу разову порцію на третину.

- Слухай мене уважно. Візьми цеберку і відлий з повної в порожню. Небагато, дві-три цеберки.

- Нащо ж відливати...

- Відлий. Збери в людей сяку-таку одежину і замочи її в отій відлитій воді. А потім накажи розстелити на стінному бруствері. Щоб волога стікала муром донизу і щоби видно було Веспасіану: в нас тої води ще ого-го-го.

І постала перед очима римлян неймовірна картина: вода від розстеленої одежини на бруствері стікає по фортечній стіні аж до низу, до висушеної сонцем лободи та будяків. Ось тоді полководець і втратив надію на підкорення міста голодом і спрагою. І наказав солдатам знову братися за зброю. Це цілком влаштовувало юдеїв. Кому ж як не їм було добре відомо, що і води, і харчів у фортеці залишилося на лічені дні.

Треба було невідкладно шукати виходу - вибиратися за межі Іотапати, в довколишні поселення. Добувати харч для оборонців твердині. Передавати мої листи до місцевої знаті, до єрусалимської влади. Я знав про існування на заході Іотапати непрохідної ущелини. І римляни про існування тої ущелини добре знали і тому не дуже пильно охороняли її, сказано ж: непрохідна. І все ж не для всіх вона була такою. Бо коли опускався на Іотапату вечір, трійко молодиків усе-таки вирушали із фортеці до крутого, майже прямовисного яру. Прибувши на місце, закидали за вершечок скелі мотузку і спускалися по черзі донизу. Усі вони були в собачих шкурах на спині й голові, - це якщо вони карачки пробиратимуться неподалік од римської варті куцями глodu та шипшини - а під шкурами у кожного ще й прив'язана до тіла торба: для добутих ячмінних круп, пшеничного борошна і навіть для в'яленого козиного або овечого м'яса. Кілька вечорів поспіль вибиралися молодики за межі Іотапати, передавали написані мною листи та усні повідомлення й поверталися назад у фортецю. Найдужчий із трійці покидав наповнену харчами торбу вниз, сам видряпувався нагору, а два його побратими тим часом прив'язували до мотузка торбу. Видряпавшись нагору, молодик витягував одну за одною три торби. Тоді вже наставала черга вибиратися з ущелини решті розвідників-заготовачів.

Так повторювалося кілька разів поспіль. Аж доки римський вартовий, якому видався підозрілим отой "собака" поміж куцями, взяв та й випустив у нього стрілу. Розвідник одразу ж

завалився на бік, так і загинувши за п'ятдесят кроків од мотузки. Добре, хоч перших двоє встигли непоміченими вибратися нагору. Одна-єдина лазівка, що зв'язувала Іотапату із зовнішнім світом, давала можливість захисникам фортеці добувати хоч якийсь харч, - закрилася.

І я, Йосиф, син Маттафії, єврей з Єрусалиму та із священницького роду, збагнув тоді: будь-що - мушу тікати. От лише пораджуся з кількома знатними особами тут, у фортеці.

Порадилися. Навіть склали план втечі. Але невідомо: чи хтось із тих "знатних" видав мене, чи, може, котрийсь із місцевих жителів підслухав нашу розмову, проте вже за якусь годину у фортечному дворі зібрався цілий натовп іотапатців. Якщо ви, читачу, не бачили юдейської юрби, то ви нічого про неї не знаєте.

Люди обступили мене звідусіль. Кричали, зойкали, рвали на собі волосся, просили, благали, ставали на коліна. У цьому безладному хорі лунали і прохання, і докори, і погрози.

- Не покидай нас, Йосифе...

- Не покидай нас у той час, коли ми тільки розраховуємо на тебе...

- Ти підеш - і позбавиш нас останньої надії на порятунок міста...

- А доки ти тут, то заради тебе кожний боротиметься з піднесенням і радістю...

- І навіть якщо всі втрапимо в полон до римлян, ти залишишся для нас відрадою і втіхою...

- Не личить, Йосифе, покидати корабель, на який ти ступив за спокійного плавання...

- Ти остаточно погубиш місто, бо ніхто більше не наважиться на опір ворогові, якщо нас покинеш ти, той, хто дає усім нам бадьорість і витримку...

Маріамна стояла в надвечірній тіні брами й, ледь усміхаючись, поблажливо споглядала халепу, в яку втрапив її коханий, себто я, Йосиф, син Маттафії, взагалі-то винахідливий та спритний єврей.

- Я ж благала тебе: заради Бога, ні з ким не смій радитися, - скаже вона згодом. - Бо зараз же продадуть.

А я відповім їй:

- Що ж, у нас є ще один план, про який знаємо тільки ти і я.

Від цієї нашої розмови з іотапатцями, а згодом і з Маріамною, я і не заїкався про втечу. Тим більше, що лише про мою втечу і не йшлося, бо я не так думав про власний порятунок, як про те, щоби щезнути в інтересах самих іотапатців. Бо моє перебування в місті не дасть їм особливої користі. Коли ж мешканці будуть підкорені римлянами, то я, без сумніву загину. А от, пробравшись непоміченим за лінію римської варти, я таки міг би допомогти городянам. Я зібрав би якомога більше галілеян із довколишніх поселень і зміг би прийти іотапатцям на допомогу...

І я знову пригадав собі, як по цих моїх словах юнаки, старці, жінки з немовлятами на руках упали з пронизливим зойком на землю, припали до моїх ніг і, ридаючи, благали розділити з ними їхню долю. "Доки ти тут, Йосифе, нам ніхто не завдасть лиха", - говорили вони. І вірили в те, що говорили.

Зворушений цими словами та ще власним відчаєм, викликаним становищем Іотапати, я тоді дещо піднесено, дещо патетично мовив:

- Що ж, друзі мої, в такому випадку пора починати бій, адже надії на порятунок більше нема! Ціною життя ми купимо волю і власними подвигами прославимо себе перед далекими нащадками.

По цих словах я знову очолив вилазку з відбірних бійців, спонукав до втечі ворожі аванпости, дістався самого табору римлян, зруйнував покрів-лі, під якими ховалися будівельники шанців, і жбурнув палаючі головешки в їхні споруди. Ніби й не дуже багато. Для одного разу. Але коли ті вилазки повторювалися і завтра, і післязавтра, і пізніше? О, вони завдавали римлянам неабиякої шкоди. Відступати перед іудеями легіонери нібито й соромилися, але й швидко наступати не могли - занадто важка зброя була в них. Тому-то Веспасіан надалі наказав своїм важкоозброєним воїнам *відступати перед нападом іудеїв та не вв'язуватися в бій з людьми, що шукають смерті*, адже ніщо не робить воїна більш хоробрим,

як відчай. Тому відбиття нападів іудеїв полководець поклав на арабських стрільців та сирійських пращників і каменеметальників.

Я здогадувався: Веспасіан чогось очікує. Чи не тієї миті, коли його вали піднесуться майже врівень зі стінами? Ну, звичайно ж, саме цього він і жде. Щоби дати команду встановлювати так званий *баран*. Це - величезна балка, що нагадує корабельну щоглу із залізним наконечником, схожим на баранячу голову (звідси й пішла назва - "баран"). Посередині вона товстими канатами підвішується до іншої поперечної балки, покладеної обидвома своїми кінцями на міцні стовпи. Одна численна група воїнів одтягує снаряд назад, а друга, ще численніша, кидає його вперед, і снаряд залізним кінцем потрясає стіну. Нема такої потужної стіни, яка була б настільки міцна, щоби протистояти всякчас повторюваним ударам "барана", навіть якщо вона й витримує перші його жахливі поштовхи.

ДЕНЬ БАРАНА

І ось цей день настав. Я його назвав - день барана.

Римляни встановили цей снаряд напрочуд швидко. До того ж, солдати перетягли ближче до стіни інші металеві машини - щоби вцілювати тих іудеїв, які виявлять опір зі стіни. Висунулися вперед стрільці та пращники. Таким чином, ніхто з оборонців не наважувалися зійти на стіну, і римські солдати використали цю мить, аби притягнути сюди "барана", цю жахливу потвору, захищену покрівлею з лози та обтягнуту зверху волячими шкурами для захисту ремісників і воїнів, які обслуговували те дерев'яне залізноголове чудовисько.

Крізь вузький отвір у стіні я добре бачив постаті обслуги - воїнів, що відтягували снаряд назад, і тих, які мовби жбурляли балку вперед із одностайним чи то стогоном, чи утробним риком, чи зітханням - о-охх-ох! е-е-еррр! у-у-уххх!

Від першого ж удару стіна задрижала, наче жива істота, пронизана несподіваним болем. І майже водночас із ударом пролунали панічні зойки оборонців.

При другому ударі все повторилося: римське уууххх... жажливий гуркіт стіни... іудейське ооййй... Боже, порятуй нас!..

Дивися, Йосифе. Метикуй. Вигадуй. “Ти поставлений над нами начальником – ти й вигадуй”. Здається так мовив отой старий єврей.

Приглянься, Йосифе. Бачиш? Уже кілька разів ударили римляни своїм залізним страховиськом. Стіна ось-ось завалиться...

- Маріамно, у фортечній коморі стоять мішки з половию. Не знаю, для чого вони припасли ту половиу. Мчи туди, сонечко. Передай людям, від мого імені, наказ: винести лантухи на стіну, прив'язати до них мотузки й опустити половиу на те місце, в яке гатить “баран”.

На якийсь час лантухи з половию допомогли. Вони гасили силу удару, змінювали його напрям, а це давало змогу оборонцям вистояти аж до смерку. Але на ранок римлянам прийшла ідея прив'язати спереду до довжелезних тичок звичайнісінькі серпи і з їхньою допомогою перетинати мотузки, до яких були прив'язані лантухи з половию... Фортечна стіна знову затряслася від потужних ударів, скерованих в одне і те ж місце.

Для іудеїв, отже, залишився один засіб оборони - вогонь.

Оборонці фортеці зібрали скільки могли сухих дров, обвалляли їхні кінці в смолу й сірку та, зробивши три вилазки поспіль, закидали палаючими головешками римські дерев'яні споруди - покрівлі над металевими машинами, шанці, бруствери. Тріскуче полум'я вмить охопило будівлі римлян.

Саме цього дня особливо відзначився один іудей на ім'я Елеазар, син Самая, родом із Саави в Галілеї. То був могутній чолов'яга. Як Самсон або Давид. Він підняв неймовірних розмірів камінь і з такою ж неймовірною силою пожбурих його донизу з фортечної стіни - на таран, що так дошкуляв іудеям, наводив на них “землетрусний” жах та загальну паніку. Камінь вціпив прямісінько в балку, розрубав напіл і залізна “баранова” голова

гепнулася додолю. Тоді Елеазар миттю зіліз на землю і на очах спантеличених римлян підхопив оту “голову” та й поніс її до стіни. Услід йому полетіли випущені римлянами стріли, п’ять із них застрягли в його тілі. Він усе-таки зіліз на стіну, куди спрямували захоплені погляди і римляни, і вражені його подвигом іудеї. Став уже на стіні на повен зріст і тільки тут скривився від болю, похилився й упав із “баранячою” головою в руках.

Того пам’ятного дня відзначилися також обидва брати Нетир та Філіп із села Руми, також галілеяни. Вони з такою невтримною люттю накинулися на солдатів десятого легіону, що розірвали їхні зімкнуті лави.

І у цю мить і я кинувся їм на допомогу на чолі решти війська з палаючими головешками в руках. Ми підпалювали і плетені лозові покрівлі, і щойно виставлені палі п’ятого та десятого легіонів, нищили інструменти та будівельні матеріали. І зараз же поверталися у фортецю, під захист її потужного муру.

Під вечір, однак, римляни знову встановили таран і спрямували його проти того ж місця стіни, яке і перед цим зазнавало ударів залізної голови, насадженої на кінець балки.

Хоч мої люди один за одним падали, уражені катапультами та балістами, проте зі стіни не відходили, а жбурляли охоплені полум’ям головешки, шматки заліза й каміння на плечі й шоломи тих, хто намагався сховатися під покрівлею, хто діяв “бараном”. Але іудеї зазнавали значних втрат і вдень, і вночі, бо і в сутінках з палаючими головешками в руках були для римського війська такою ж чудовою ціллю, як і в полудень. Дія “скорпіонів” та катапульт убивала багатьох відразу. Вага вивергнутих ними каменів зривала бруствери зі стін, розбивала кути башт. Не було такого численного загону, якого б не понищили до останнього воїна потужність і розміри такого каміння. Наведу лише два приклади, що свідчать про тупу силу металевих машин. Одному з моїх людей (він стояв на стіні) кинутим машиною каменем зірвало голову, череп відкинуло за триста кроків од стіни. На світанку вагітна жінка вийшла з дому надвір і тієї ж хвилини була уражена каменюкою, що вирвала у неї з утроби дитя й відкинула

його ген-ген від мертвої жінки. Така велика була потужність балісти. А гуркіт численних знарядь, свист і гудіння стріл! Ненастанно двигтіла земля від трупів, що падали на неї зі стіни, всередині міста здіймався пронизливий крик жінок, із яким змішувалися стогони поранених ззовні фортеці, стогони помираючих. На тому місці, де кипіла битва, по стіні стікали криваві ручаї, на неї можна було вибиратися по самих лише людських трупах. Загальний гул посилювався й ставав ще більш жахливим від луни, що накочувалася на місто з довколишніх гір - Содом і Гоморра у час власної загибелі!

Багато подвигів було здійснено юдеями в ту пекельну ніч. Немало їх знайшли собі на стінах і під стінами загибель - од стріли, каменюки, ворожого меча.

На світанку стіна почала піддаватися потужним ударам знарядь. Але перш ніж римляни встановили штурмові драбини, один із іудейських загонів, добре захищений панцирами, спорудив нову стіну поряд із зруйнованою... І тоді, рано-вранці Веспасіан повів своє військо на приступ, щоби прогнати захисників із завалених частин стіни. Він наказав хоробрим своїм вершникам злізти з коней і, озброєні з ніг до голови, з наставленими уперед списами, вилаштуватися в три лінії навпроти обвалу, аби першими вторгнутися, тільки-но будуть установлені підйомні мости. Позаду за ними вже вилаштувалася добірна частина піхоти. Решту вершників полководець розставив уздовж стіни на усій горі навкруг, аби при штурмі фортеці ніхто не зумів таємно втекти. Сам же Веспасіан у тилу розташував у такому ж порядку стрільців з наказом тримати зброю напоготові, цей наказ стосувався і пращників, і тих, хто обслуговував машини. Інших, що несли штурмові драбини, він призначив для нападу на вцілілі місця стіни з тою метою, щоби частину обложених відволікти від захисту пошкоджених місць розхитаного муру, й тоді іншу частину захисників легше буде прогнати стрілами.

Я, Йосиф, спритний єврей з Єрусалиму, одразу ж ніби прочитав увесь добре обміркований Веспасіанів задум. На вцілілі місця стіни я поставив натомлених битвою воїнів і стариків,

справедливо вважаючи, що тут їм не буде завдано шкоди. А от на напівзруйнований мур я відрядив найдужчих оборонців. Наказав їм заткнути собі вуха, аби не лякатися жахливого бойового крику легіонів, а для захисту від стріл звелів ставати на коліна, прикриваючись піднесеними догори щитами. І як тільки римляни наведуть мости, зараз же кинутися назустріч ворогові по його ж власному знарядді.

Усе це незабаром сталося. Але перш, ніж грянула вирішальна битва, мешканці Іотapati, здебільшого жінки та їхні діти із власних помешкань і дворів побачили зверху усеньке місто, наче потрійним поясом обперезане римським військом, побачили ворогів, що з оголеними мечами стоять уже біля стінних люків, довколишні гори виблискують зброєю, а стріли арабських стрільців готові ось-ось зірватися з тятиви, - ось тоді ті іотапаські жінки підняли такий нелюдський лемент, так заволали, що те волення нагадало мені, останній надгробний плач над понищеним містом, ніби нещастя ВЖЕ прийшло, звершилось, а не тільки загрожувало настати.

Аби жінки своїм криком та риданням-голосінням не бентежили серця солдатів, я звелів замкнути навіжених крикливиць у власних же домівках із суворим наказом негайно замовкнути. І відразу ж по цьому я вже мусив з'явитися на посту біля стінного люку, на посту, що випав мені за жеребом. І з напруженим нетерпінням став чекати відкриття стрілянини.

І ось засурмили сурми всіх легіонів, військо заволоало, видихаючи з горлянок бойовий клич. Тієї ж миті пролунав із усіх сторін залп металевих машин, аж сонячний день затьмарився на мить - від числа летючого каміння, від цілих зграй випущених у небо стріл. Недаремно я звелів перед боєм усім іудейським солдатам заткнути вуха, щоби не чути громоподібного військового кличу римлян. Якби ж іще очі їм зав'язати! Щоби не бачили цього хмаровиська стріл та летючих каменів. Але що б то були за воїни із зав'язаними очима! Мені в цю мить стало дуже страшно, але я від власної думки розсміявся, хоч і не чув у суцільному громі та галасі того сміху, дарма що власних вух я не закривав.

Події розгорталися з такою ж послідовністю, яку я і передбачав. Залп металевих машин, рій стріл, перекидання римлянами наступальних мостів. Мої люди кинулися на них перш ніж римляни самі туди ступили. І почався лютий рукопашний бій. Іудеї виявляли чудеса хоробрості, винахідливості, сили й відваги. Та от біда: в той час, коли ослаблені боєм римляни змінювалися свіжими загонами, іудеї такої можливості не мали, не було в нас жодного резерву, в битві на мостах брали участь усі без винятку захисники фортеці. А римляни тим часом ущільнювали свій стрій. Прикриваючись щитами, вони утворили суцільну непробивну масу. Всією фалангою, наче воїни зрослися в одне тіло, вороги відтіснили іудеїв назад. Римляни були вже близькі до того, аби видертися на стіну.

У цю відповідальну і жахливу мить мені спала на думку щаслива ідея: виливати на римлян киплячу олію. Чого-чого, а олії в нас вистачало. І вогнищ не бракуватиме. Я доручив цей клопіт Маріамні, і разом з іншими фортечними людьми - жінками, стариками, підлітками – вона зараз же взялася за справу. А потім ще й стала підносити захисникам фортечних стін та проломів горнята зі страшним своїм вмістом. Невисока зростом, гарна, метка. У лляному старенькому платті, гнучка, мов кизилова гілка, вона металася від багать до фортечної стіни, подавала воїнам (своєму рідному дядькові також) загорнуті ганчір'ям горнята. Захисники фортеці зараз же виливали її на шоломи, укриті панцерниками плечі римлян. Олія проникала миттєво до голого тіла, обпалювала спину, груди, руки і ноги, солдати з жахливими зойками зривалися з штурмових драбин, падали додолу, щоб уже більше не підводитися, конати в нестерпних муках. Те ж саме творилося і на наведених до проломів мостах...

Надвечір Веспасіан віддав наказ легіонам відходити в табір.

Але вночі відпочивали лише ті з римлян, хто брав безпосередню участь у штурмі. Інші тим часом і далі насипали вали та споруджували на них вежі висотою п'ятдесят футів кожна та оббивали їх з усіх боків залізом, щоби уникнути підпалу іудейськими воїнами. На ці вежі були послані металеві списи,

пращиків, стрільців-лучників. Установили тут і легкі металеві машини. Таким чином римляни повністю убезпечили себе від будь-яких несподіванок і тепер могли безборонно нищити юдеїв стрілами, списами, камінням. І це зрозуміло: римляни опинилися на висоті, іудеї ж - внизу. Беззахисні, безсилі, деморалізовані. І я віддав наказ іудеям покинути стіну.

Так трималися іотапатці. .

Але перемогли тоді не римляни, а перемогла ЗРАДА. Звичайно, супротивник подолав би нас за кілька днів, але того дня, як я вважаю, перемогла така зрада. На сорок сьомій добі облоги. Тоді, коли римські вали піднеслися над нашими фортечними стінами.

ПОЛОН

Я, Йосиф із Єрусалима, досі не знаю імені того юдейського перебіжчика. Але знаю (з розповіді римських легіонерів, яким і я, трохи згодом, змушений був здатися в полон), що той перебіжчик, затриманий римською вартою і доправлений до Веспасіана, оповів полководцеві, наскільки змучені обороною іотапатці, які нечисленні вони зараз. Хитрістю, мовляв, якщо до неї вдатися, було б легко захопити їх, до того ж - зненацька. Вони ж цілий день і цілісіньку ніч на ногах, в тім числі й вартові. А от коли світанковий сон врешті зморить їх остаточно, тоді вже настає ваша черга, римляни...

Веспасіан, звісно, не дуже довіряв перебіжчикові, адже сам він був свідком того, як декілька днів тому спійманий римлянами іотапатець витримав усі жахи тортур, усміхнено прийняв смерть розп'ятий на хресті, але й словом не обмовився про внутрішнє становище повсталіх. Проте полководець вирішив цього разу повірити словам перебіжчика: віддав його під варту, а сам наказав своєму війську готуватися до штурму.

Усе сталося так, як і передбачав зрадник. Римські воїни тихо перебили заснулу варту іотапатців і безборонно зайшли в сонне місто.

Римляни не знали співчуття чи жалощів. Нищили всіх, старих і малих. Захоплених зненацька воїнів та ні в чому не винних жителів легіонери відтіснили до урвища. Це спонукало багатьох, навіть відбірних моїх воїнів, до самогубства. Частина бойової варти, яка встигла врятуватися в одній із північних веж фортеці, деякий час чинила нападникам запеклий опір, але також загинула у нерівному бою.

Того страшного ранку римляни знищували тих іотапатців, які траплялися на очі. Наступних же днів солдати прискіпливо оглядали будь-які нори, будь-які лазівки і переслідували усіх, хто ховався в печерах, підземних ходах, не щадили нікого, залишаючи живими тільки жінок та немовлят. Загальне число вбитих при взятті міста становило 40 000. Узятих в полон - 1200.

Веспасіан звелів зрівняти місто із землею, спалити всі його укріплення.

Так упала Іотапата, на тринадцятому році царювання Нерона, у перший день місяця панема.

А куди ж подівсь я, Йосиф із Єрусалима?

Проте перш за все мушу сказати кілька слів про реакцію на мою відсутність римського полководця Веспасіана.

Ця реакція була хвороблива. Адже римлянин, як і його соратники, вважав, що, полонивши Йосифа, тобто мене, він тим самим раз і назавжди розв'яже стару проблему Іудейської війни, розрубав її раз і назавжди, як гордіїв вузол. Тобто взяття мене в полон автоматично припиняло війну. Тому й лютувала римська варта, розшукувала мене як серед тих, що лишилися живі, так і серед мертвих. Але я, Йосиф із Єрусалима, немов крізь землю провалився.

А я й таки провалився під землю. Заскочений зненацька ворогом, я того пам'ятного ранку прорвався крізь юрбу загарбників і стрибнув у глибоку цистерну, ту саму, в якій ми вимочували одяг, щоби розвішувати його на фортечній стіні й щоби вороги бачили: у нас вдосталь води!

Разом зі мною в цистерну плигнула й Маріамна, а відтак ще кілька десятків захисників Іотапати - правда, пробралися вони

в цистерну з протилежного боку, з-під навислого над ямою фортечного муру та врослих в її розколини кизилівих кущів. Я вже описував, яким чином цистерна з'єднувалася з просторою печерою і як ми в ту печеру пробиралися. В тому сухому підземеллі ми пробули декілька днів і ночей. Ми з Маріамною склали для себе план дій і тільки чекали для його здійснення слушної нагоди. Правда, я вважав, що в цій ситуації доречніше було б здатися ворогові усім нам - сорока знатним громадянам йотопати, які проникли сюди з невеликим запасом води і харчів.

Удень я переховувався в печері, молився там у своїй "келії". А вночі вибирався з печери назовні, щоби відшукати для усіх нас шлях непомітної втечі. Проте римляни були всюди, вартували кожний кущик, усяку заглибину фортечної стіни - сподівалися на якесь диво, що допоможе їм вистежити мене.

І тоді я наважився на останній крок: благословити Маріамну на її подвиг, на нічний похід до римської варті. Можливо, прямисінько в руки смерті.

...Маріамна вже, видно з усього, здалася римлянам. Бо Веспасіан поквапився послати в цистерну двох трибунів, Павліна і Галлікана, щоби вони, обіцяючи мені безпеку, схилили і всіх моїх побратимів до виходу з печер. Не бачачи мене (я тоді лежав у вищеописаній норі), вони, очевидно, знали, що я їх добре чую, пропонували покинути печеру, ручилися за моє життя.

Я, однак, вичікував. Сподівався на якийсь твердий доказ римської милості. І тоді Веспасіан відправив до мене третього посла, близького мого знайомого трибуна Никанора, якого я добре знав з моїх колишніх відряджень до Риму.

Коли б у цю мить хтось міг спостерігати за Никанором збоку, то неодмінно той спостерігач подумав, що Никанор з'їхав з глузду. Авжеж сам до себе звертається чоловік, та ще й на повен голос звертається.

- Я знаю, Йосифе, ти тут. І чуєш мене, кожне слово моє чуєш. Якщо маєш бажання - обізвися до мене. А якщо ні... Я хочу, щоби ти знав: милість нашого полководця - безмежна, ти можеш сам у цьому перекона-тися. Але для цього тобі треба

здатися Веспасіану, його вразила твоя хоробрість, винахідливість твоя при обороні фортеці. Повір йому, римляни також уміють шанувати силу і мужність своїх ворогів. Полководець кличе тебе до себе не для страти - адже умертвити тебе римлянам нічого не коштує, навіть коли ти не покинеш своєї схованки і не вийдеш до нас, - але він хоче дарувати тобі життя як хороброму воїнові. Ніколи - чуєш? - ніколи Веспасіан не послав би сюди мене, твого друга, з ганебною метою ошукати тебе. Та і я сам не наважився б цього зробити. Ми б уже давно викурили вас із печери, досить запалити сірку, щоби ви всі, сорок людей, покинули схованку. Або задихнулися випарами сірки. Але Веспасіан хоче врятувати тобі й твоїм товаришам життя...

Я гарячково аналізував ситуацію. Никанор сказав, що зі мною в печері перебуває ще сорок людей. А цього не знає ніхто, крім... Крім неї, Маріамни! Запитати Никанора, чи вона ще жива? Ні, мої слова одразу ж будуть почуті побратимами в печері, а вони ж іще не встигли дізнатися про зникнення Маріамни. І Никанор також нічого не каже про Маріамну. Мабуть, на її ж прохання. І я, нарешті, насмілюся озватись.

- Попроси у Веспасіана ще одну добу. А може, ще дві доби. І тоді цілком можливо, що ми погодимось.

- Обіцяю тобі від імені полководця зачекати ще два дні, - відказав Никанор і ступив кілька кроків до драбинки, опертої на стіну цистерни. І тут я побачив, що Никанор прийшов до мене не сам, а ще з чотирма легіонерами: двоє попереду, двоє ззаду. Просто спершу вони стояли осторонь трибуна і тому не потрапили в обмежений гілками кизилу простір мого огляду. На захищених панцирами і латами їхніх плечах чітко вимальовувалися дуги бойових луків, а на стегнах похитувалися сховані в піхви короткі й широкі римські мечі. Никанор же і прийшов (і пішов) цілковито беззбройним.

Я дивився їм услід, а в пам'яті моїй виступали картини нічних сновидінь, у яких я бачив майбутню долю римських імператорів. Я розумів тлумачення снів і вмів відгадувати значення того, що

відкривається Всевишнім у загадковій формі. Разом з тим як священик і такий що походить від священницького роду я був добре втаємничений у пророчий зміст Священних книг. Я знав, що дні нині суцього імператора Риму Нерона вже полічені або кажучи по-народному, йому вже три чисниці до смерті. Й коли це станеться, то нинішній полководець... Ет, не варто думати про це наперед, недовго й зурочити. Хоч Священні книги (і мої сни також) ніколи не помиляються....

Одне слово, проповз я тих кілька кроків до печери, а тут мене вже чекала юрба юдеїв, голодних і лихих. Виявляється, вони все чули: обіцянки Никанора, його клятви, мої останні слова про те, що ми подумаємо над пропозицією Веспасіана. Один із тих іудеїв, старий, довговолосий та сивий як голуб, виступив наперед і мовив скрипучим тонким голосом:

- Тяжко будуть волати супроти тебе отецькі закони, даровані нам самим Богом, який створив іудеям душі, смерть зневажаючи! Ти, Йосифе, волієш жити і наважуєшся дивитися на світ божий, обернувшись на раба? Як швидко забув ти себе самого! Скільки людей, покликаних тобою, померло за волю! Слава хоробрості, що тебе оточувала, була, таким чином, лжею. Лжею була також і слава про твою мудрість, коли сподіваєшся на милість тих, з якими ти так уперто боровся, і коли ти, - якщо навіть припустити що та милість не сумнівна, - погоджуєшся прийняти її з їхніх рук! Одначе якщо ти, засліплений удачею і щастям римлян, забуваєш сам себе, то ми ЗОБОВ'ЯЗАНІ турбуватися про славу вітчизни. Ми пропонуємо тобі нашу руку і наш меч: хочеш умерти доброхіть, то умреш, як вождь іудеїв. Якщо ж не доброхіть, то умреш, як зрадник!

По цих його словах деякі іудеї вихопили з-за пояса мечі й погрожували заколоти мене, якщо я надумав здатися римлянам.

Смерті я не боявся, але боявся наруги над собою. А ще дужче боявся зрадити божественне повеління, якщо умру до повідомлення дарованих мені одкровень. Ну що я їм скажу зараз? Що Нерон ось-ось віддасть Богові душу і що імператором стане

Веспасіан? Що я не маю права приховувати безконечно Боже одкровення?

А хто з присутніх тут іудеїв повірить у ці одкровення! Скажуть: вигадує, щоб урятувати власну шкуру.

І я надумав собі обрати інший шлях.

- Коли б я тікав од меча римлян, то справді заслуговував би на смерть од власного меча. Але тепер вороги ні в бій не вступають із нами, ні життя не бажають позбавити нас. Я вважаю, що рівною мірою боягуз як той, хто не хоче помирати, коли треба, так і той, хто хоче померти, коли не треба. Що утримує нас від того, щоби вийти до римлян? Чи не правда, страх перед смертю? Ліпше вже ми позбавимо життя самі себе, кажете ви. А як же виглядатиме це перед Богом? Хіба Він простить самогубство тим, які не знають, скільки днів і років одпущено їм природою. Чи не здається вам, що людина накликає на себе Божий гнів, якщо вона злочинно відкидає Його дари? Від Бога ми отримали наше буття - Йому ми й маємо доручити його припинення. Адже нам Він подарував безсмертну душу. І якщо хтось хоче силоміць вирвати її з тлінного тіла - чи може він сподіватися, що уникне кари Того, Якого він образив? Якщо я справді перейду до римлян, якщо вони мене справді стратять наперекір даному ними чесному слову, то я з радістю прийму таку смерть. Віроломство ворога стане для мене кращою втіхою, ніж навіть сама перемога...

Я говорив і говорив у такому ж дусі й далі, але всі мої слова були безсилі. Відчай зробив людей глухими до будь-яких напучувань, бо вони вже давно присвятили себе смерті. Вони накинулися з усіх боків, називаючи мене боягузом, і кожний з них був готовий заколотися на мені. Я ж, назвавши одного на ім'я, скинув поглядом другого, третього ухопив за руку, четвертого вмовив благанням - одне слово, зумів кожного разу відбивати од себе смертельний удар. Я повертався, як звір у клітці, то до одного, то до другого... Оскільки вони все ще шанували в мені полководця, то руки їхні із занесеною на мене зброєю безпорадно опустилися та вклали їх назад у піхви.

І я вдався тоді до останнього аргументу:

- Раз уже вирішено померти, то нехай жереб визначить нашу долю: той, на кого впаде жереб, загине від руки найближчого за ним, і таким чином усі ми по черзі приймемо смерть один від одного та уникнемо необхідності самі себе убивати.

Цією пропозицією я знову повернув собі їхнє довір'я і сам брав участь у жеребкуванні.

Кожний на кого випав жереб, добровільно, без нарікань давав себе заколоти іншому.

За щасливим випадком, можливо, за божественною волею, останнім залишився саме я. І ще один. Оскільки ж обидва ми не хотіли плямувати свої руки кров'ю співвітчизників, то мені не довго довелося вмовляти побратима. І ми, вже удвох, стали чекати появи трибуна Никанора.

Чи варто говорити об тім, як ми йшли крізь юрбу легіонерів, крізь їхні то злісні, то співчутливі погляди! Дехто з легіонерів вигукував: "Стратити ворога!"

Мене і мого товариша одразу ж закували в кайдани, привели до якогось благенького, тут і там залатаного намету.

- Тут ви пробудете до завтрашнього ранку, - байдуже промимрив вартовий.

- А вранці - що? - спитав я. - Що буде вранці!?

- Побачиш, - похмуро кинув вартовий. - Може, розпинатимуть вас на хресті. А може... - Він, не прикриваючи рота, широко позіхнув, явивши світові жовті дуплясті зуби. - Ну, чого чекаєте? Заходьте.

У сутінку намету ми з товаришем завважили оберемок очерету на землі й, не змовляючись, простяглися на ньому. І зараз же, змучені кількома безсонними попередніми ночами, провалилися в обійми сну.

БАТУРИН, РІК 1708-й

Який же тісний цей світ! Який обмежений простір його, який ущільнений час!

Є у мене давній знайомий єврей, він колись мешкав у Хмельницькому, а оце два чи три десятки років проживає в Ізраїлі. І щоліта приїздить звідти на свою малу батьківщину. Нічого не вдію, Броніславе, каже він, зустрічаючи мене на вулиці. Ностальгія заїдає. І коли туга за рідною землею догризає його, ось тоді чоловік їде в аеропорт купує квиток на Київ, а звідти вже добирається до Хмельницького. Поїздом. Електричкою. Або маршрутним таксі. Усе дуже просто. Три години польоту – і вже ти в Україні!

Це я щодо “обмеженості простору” та “щільності часу”.

Минають десятиліття, століття, тисячоліття. Усе минає в цьому світі. І все повторюється. І все одразу ж забувається. Як мовив Еклезіаст, немає пам’яті про колишнє, і про те, що буде, не залишиться пам’яті у тих, хто буде. Що було, воно й буде, і що робилося, буде робитись воно, - і немає нічого нового під сонцем...

Коли я свого часу писав для журналу “Україна” нарис про єврейку Софію Глузман, що два з половиною роки переховувалася в підземеллі під селом Баранівка на Поділлі, я ще не знав, що Софія Борисівна повторює подвиг іотапатців давньої Іудеї, описаний в книзі Йосифа Флавія понад дві тисячі років тому. Коли я переказував текст єврейського історика і письменника, мені не давала спокою якась дивна асоціація: десь усе це вже діялося (або ще діятиметься!). І штурм фортеці, і нескінченні підземні ходи, завалені людськими трупами, і різанина в містечку, в жахливий час якої вороги не жаліли, не щадили ні стариків, ні жінок, ані їхніх дітей-немовлят. Усюди – кров, кров, кров, у житлах, на дорогах і стежках, на березі річки. Усюди – плач, ридання, стогін конаючих. Усюди – молитви, благання, прокльони...

Де, в якому місці, в якому році повторилася трагедія іотапатців?

І я пригадав собі Батурин, гетьманську українську столицю 1708 року. Пригадав штурм Батуринської фортеці російськими

військами князя Меншикова. Пригадалася мені книжка письменника Сергія Павленка, книжка саме про ці події і... І якась “вольтова дуга” спалахнула поміж століттями, сполучила, з’єднала їх спільним для людей горем, спільною лихою долею. Іудейська Іотапата, вкраїнський Батурин і Полтава. Війна юдеїв із римлянами. Битва Московії зі Швецією та Україною, переддень битви під Полтавою 1709 року. Власне, Батурин 1708 року – то і є початок війни Росії (з одного боку) і Швеції та України (з боку другого). “Зрада” гетьмана Мазепи російського царя Петра Першого. Помста царя змовникам – Карлу XII та українському гетьману Іванові Мазепі.

Кільканадцять років тому вийшла книжка чернігівського письменника і журналіста Сергія Павленка “Іван Мазепа”. У тій чотиристорінковій книжці кілька розділів присвячено героїчній обороні Батурина.

Проаналізувавши напрямки руху шведів, пише автор, Петро І зрозумів, що Карл XII намагається уникнути бою. Невипадково він залишив у спокої Новгород-Сіверський і спрямував свої сили до Батурина, в якому зберігалися великі запаси продовольства та зброї. 30 жовтня у цьому царя ще раз переконали Меншиков і Голіцин, які, приїхавши у Погребки, доповіли про оперативну обстановку. Дії мазепинців ставали дедалі яснішими. Як повідомляє “Журнал или Поденная записка... Петра Великого”, невдовзі відбувся “воинский совет, на котором положено, дабы помянутому князю Меншикову с частию войска идти добыть Батурин, где Мазепины единомышленники полковник Чечель да генеральный есаул Кениксек с черкассами засели”. А гетьманській столиці був винесений жорстокий присуд. Щоправда, цар не полишив надії на перемогу вірнопідданого елементу у батуринській фортеці. Київський губернатор Голіцин був відряджений поперед Меншикова до Батурина з розпорядженням полковнику Чечелю від президента Посольського приказу Головкина “по именному великого государя указу”: “Понеже ведомость имеем о зближении неприятельском к Десне и о намерении его, переправляясь оную,

итти к Батуруну, того ради указал великий государь в тот гарнизон прибавить к малороссийским ратным людям полк великороссийской пехоты, так тож для лутшего отпору неприятельского и в Стародуб, и в Новгородок-Северской наши великороссийские ратные люди посажены были. И для того оных неприятель и добывать не стал. И того ради надлежит господину полковнику Чечелю в тот замок немедленно великороссийских людей впустить и обще со оным в наступление неприятельское отпор чинить, к которому замку на выручку сам великий государь со всем войском особою своею быть изволит”.

Неважко збагнути мету мирно-ділової тональності написаного: Петро І цим посланням прагнув повернути стан непевності у батуринському гарнізоні на свою користь. Як стверджує хроніст царя Голіков, “монарх пише до них як до вірних і в зраді начальника їх не беручих участі: з чого з впевненістю можна заключити, що або монарх справді не думав, щоб вони були спільниками Мазепинськими, або, знаючи про їх вірність йому, що він зовсім не підозрює їх в невірності”.

Прибувши у першій половині дня 31 жовтня до Батурина, Голіцин побачив ту саму картину. Місто-фортеця вже тиждень жило у стані посиленої готовності. Батурин “заперся от всіх сторон и трох ворот, тилко одни четвертые ворота береговые, то от Сейму, не заперти були”. Вибратись із фортеці без дозволу й непоміченим для варти стало практично неможливо. Але одна промовиста деталь свідчила про незмінність намірів батуринського гарнізону: мости через Сейм були розібрані. Місто відгородилося від непроханих гостей річкою. Все ж, перепливши човном через Сейм, князь передав наказ царя та Головкина сердюкам, що вартували на березі. Він трактував Мазепин вчинок як “зраду” й радив їм здатися. Керівництво фортеці недовго вивчало наказ. У відповідь, як дізнаємося з вечірньої депеші Меншикова, “как старшина, так и товарищество единогласно отвецали, что без нового гетмана нас в город не впустят, и гетмана де надлежит им выбирать общими голосами. И пока де швед, из здешних рубежей не выпустит, по то время и гетмана им обирать невозможно”.

Голіцин повертався на другий берег приниженим і настраханим. Його короточасні переговори супроводжувалися погрозливими вигуками козаків. А насамкінець – рушничними пострілами услід.

Опівдні біля Сейму почали скупчуватися російські полки. Коли Меншиков наказав їм підійти впритул до мостів, щоб спробувати зробити переправу, “из замку выспали шесть пушек, и оные навели против нас на мосты, которые уже прежде приходу нашего были у них разбросаны”. Це справило враження. Російське військо відступило.

Невдовзі з фортеці виїхали п’ять вершників і через річку пригрозили, щоб Меншиков забирався геть зі своїм військом. Інакше батуринці “стануть быть”. Командир російського корпусу попросив прислати для розмови двох-трьох чоловік. Але посланці Чечеля у відповідь грубо вилаялися й повернули назад...

Меншиков прийшов вершити суд над Батурином з 14-ма полками свого корпусу, в якому налічувалося від 15 до 20 тисяч драгунів. Крім того, поряд із гетьманською столицею дислокувалися два російські піхотні полки. Київський воєвода Голіцин привів із Києва до 5000 стрільців і драгунів... Таким чином, російське командування стягнуло до гетьманської столиці близько 20 полків. Військова сила величезна, вона ні в яке порівняння не йшла з батуринським гарнізоном. Єдина перевага оборонців – артилерія. Вона становила найбільшу загрозу для Меншиковського корпусу.

У зв’язку з цим Меншиков не поспішав розпочинати штурм фортеці, а вперто намагався домовитися з “бунтівниками”. Треба сказати, що й оборонців фортеці затягування перемовин із Меншиковим також влаштовувало. Адже козаки чекали, що ось-ось до Батурина підійде шведсько-українське військо. А тим часом російське військо переправилося через Сейм, оточило звідусіль фортецю.

Десь о цій порі до Меншикова прибув гонець від царя. Той писав із табору 31 жовтня: “Сего момента получил я от Флюка, что неприятель пришел, стал у реки на Батуринском тракте, и для того изволь не мешкать”.

І князь Меншиков, звісно, “не мешкал”.

В історичній літературі та архівах залишилося мало відомостей про оборонців. І все ж навіть незначні деталі, що промовляють із минулого, красномовні. З них довідуємося, що... полковник Дмитро Чечель був одним із найвідданіших гетьману старшин, співпрацював із Мазепою протягом двох десятиріч. Мазепа й призначив його наказним гетьманом на час своєї відсутності у Батурині. Охорона Батурина була також доручена гарматному осавулу Фрідріху Кенігсеку, німцю з Прусії. У Гетьманщині він досить серйозно займався гарматною справою, у Голландії вивчав технологію дальнобійного бойового мистецтва.

Численна артилерія й досить значні сили батуринського гарнізону дозволяли Чечелю та Кенігсеку протягом 24-30 жовтня забезпечити неприступність валів гетьманської столиці. З години на годину батуринці очікували приходу шведських союзників. Секретар похідної канцелярії Карла XII Цедергельм у своїх записках занотував, що у понеділок, 1 листопада, 5000 росіян атакували фортецю, але безуспішно. І це тоді, коли цар відправив під Батурин депешу: “Объявляем вам, что нерадением генерала-майора Гордона шведы перешли сюды. И того ради позвольте быть опасны, понеже мы будем отступать к Глухову. Того ради, ежели сей ночи к утру или по утру совершить возможно, с помощью Божиею оканчивайте. Ежели же невозможно, то лутче покинуть, ибо неприятель перебирается в четырех милях от Батурина”.

На тривалі переговори вже не залишилося часу. Шведи переправлялися за 40-50 кілометрів через Десну. Потрібно було прискорювати події. Без великої надії Меншиков послав у фортецю останнього посланця з ультиматумом. Але його вже не слухали й не відпустили, а прикували до гармати.

Відголоски запеклої битви 1 листопада зустрічаємо й у Чернігівському літопису. У ньому зазначається, що по війську Меншикова “давано огню з гармат велми з Батурина”.

Тут, певно, згадується руйнівна дія важких мортир. Їх робили у Глухові на спеціальному заводі. Ще в ХІХ ст. у Брянському

арсеналі зберігалася п'ятдесятипудова гармата з написом: "За царства... старанием же и коштом ясновельможного его милости пана Иоана Мазепы, гетмана с войском запорожким". За всіма ознаками, вона стояла у 1708 р. у гетьманській столиці. Важко навіть уявити, які руйнування несли випущені з неї ядра.

Хроніст «Картины жизни и деяний... князя Александра Даниловича Меншикова» пише, що «осаджені в Батурині були віддані Мазепі та Карлу і оборонялися в чеканні їхнього приходу відчайнo».

Кам'яні храми фортець мали грубі стіни й під час оборони використовувалися для встановлення у вікнах-бійницях гармат. Поруйнована у 1708 р. в замку церква Живоначальної Трійці за описом 1725 р. була "непокрытая, глав окончин и дверей нет, связей железных в стенах малое число". На думку дослідників історико-статистичного опису Чернігівської єпархії у народній пам'яті вона збереглася як "Мазепин стовп", з якого згодом "одержано декілька тисяч пудів заліза і стільки ж цегли, що було достатньо для побудови церкви". Як бачимо, оборонне призначення храму Живоначальної Трійці безсумнівне. З дзвіниці – найвищого місця над округою – та з вікон церкви захисники вели обстріл Меншикового корпусу.

Шведський мемуарист Цедергельм переповів спомини двох шведів, які були в московському полоні й знали з українцями, що прорвалися крізь щільне кільце оточення з палаючої гетьманської резиденції. Росіяни, за переказом полонених, "три дні безупинно штурмували Батурин"...

Після невдалого приступу Меншикову нічого не залишалося, як покинути гетьманську столицю. Адже ось-ось мали прибути шведи, зламати плани Меншикова з'єднатися з головними силами Шереметьєва. Полки, отримавши наказ, на радість захисників міста почали відходити.

Але зарано захисники тішилися. Вони ж не здогадувалися, що в їхньому середовищі є зрадник. Через десятки століть оборона гетьманської резиденції повторила долю іудейської Іотопати. Повторила – один до одного. Тільки якщо ім'я юдейського зрадника

так і не було встановлене, то у випадку з батуринцями зрадником був наказний полковник Іван Ніс. Це його стараннями російському війську був показаний таємний підземний вхід у фортецю, яким воно і скористалося на світанку, коли натомлені боєм оборонці відпочивали. Адже вони самі на власні очі бачили, що царське військо відступало! Оборонці й не підозрювали, що полковник Ніс відправив довіреного вістуна старшину свого на прізвище Соломаха і звелів йому, наздогнавши Меншикова на поході, сказати, щоб він приступив до міста перед світанком...

Усі перекази про потайне проникнення у фортецю московських стрільців підтверджують трагічну реальність: небезпека застигла захисників Батурина зненацька. Розгром добре озброєного гарнізону стався завдяки зрадницькому ударові зсередини. Він відвернув увагу варті, нейтралізував оперативне керівництво полками, зруйнував надійну систему оборони.

Уцілілі після першої штурмової хвилі батуринці відчайдушно оборонялися. Протягом двох годин, маючи подвійну чи навіть потрійну перевагу, війська Меншикова завершили навальний наступ. При цьому, за шведськими джерелами, росіяни втратили "більш як 3000 людей".

Лізогубівський літопис дає широку панораму моторошної кривавої ночі загибелі гетьманської столиці: "...Войско заушеное, а паче рядовые солдаты, понапившесе (понеже везде изобилие всякого напою) кололи людей и рубали, а для того боячися прочии в скрытых містах сиділи, аж когда огонь обойшел весь город, и скрыты пострадали: мало еднак от огня спаслося и только одна хатка, под самою стіною вала от запада стоячая, уцілила некогого старушка; церков же в замку деревяная сгоріла, в городі Троицы каменная, верхами и работою внутрь огоріла".

Понищивши козаків... стрільці й драгуни з ненавистю накинулись на беззахисних і беззбройних дідів, жінок і дітей. Жодні благання про пощаду не допомагали. Городянам рубали голови, прохромлювали груди.

Сергій Павленко у книжці "Іван Мазепа" пише, що різними шляхами йшла інформація про зlodіяння росіян у Москву,

Новгород, зарубіжжя, але літописці посилаються на свідчення очевидців, були єдині в оцінках масштабів трагедії українського міста: “Великий государь... град его стольный разори до основания и вся люди посече” (“Новгородский літопись”), “Люди в нем бывшие вырублены, церкви разорены, дома разграблены и сожжены” (Рукописний збірник XVIII ст.), “Город Батурин войска государевы, доставши, спалили и людей всех вырубали” (“Краткое летоизобразительное знаменитых и памяти достойных действ и случаев описание”). Таким свідченням несть числа.

Не мовчала і зарубіжна преса. Французькі часописи, отримавши інформацію з України, вийшли з промовистими заголовками: “Страшна різня”, “Руїна України”, “Жінки й діти на вістрях шабель”. “Газет де франс”, “Летре гісторів” та інші видання сповіщали: “Всі мешканці Батурина без огляду на вік і стать вирізані, як наказують нелюдські звичаї москалів”, “Ціла Україна купається в крові. Меншиков уживає засобів московського варварства”.

Австрійська газета “Вінерішес Діяріум” у номері за 2-4 січня писала, що росіяни сплюндрували Батурин, а самого зверхника за “зраду” засуджено на смерть і повішено манекена, який мав би нагадувати особу гетьмана.

Отримавши на світанку від царя заспокійливого листа про можливість 2 листопада ще “бавитца” під Батурином, Меншиков надумав сповна виявити свій набутий хист ката й з насолодою поглумився над усіма, хто не виявив належної пошани до його особи. У захваті від кривавого видовища він звелів нашвидкоруч збудувати шибеницю й принести з палацу портрет Мазепи. Під захоплені вигуки п'яних стрільців на очах у пов'язаних до купи бранців зображення гетьмана “повісили... посеред города Батурина”. Після “розправи” з портретом гетьмана “Меншиков звелів прив'язати до дощок трупи начальних козацьких людей і пустити по річці Сейму, щоб вони подали вістку іншим про загибель Батурина” (шведський історик Фріксель).

Задовольнивши свої ниці інстинкти, натішившись стратами й муками переможених, Меншиков віддав місто на розграбування.

П'яні солдати передовсім кинулися в собори, де було багато золотої атрибутики. Навіть золотOVERXІ бані зазнали нищівного погрому.

Можна собі уявити стан Мазепи, коли він отримав звістку про падіння Батурина. Гетьман, за свідченням учасника походу, не повірив почутому. Лише 7 листопада 1708 р. гетьман дістав можливість на власні очі побачити наслідки московського погрому. Картина попелища вразила його у саме серце. Як пише “Чернігівський літопис”, “ревно плакал по Батуринау Мазепа”, спостерігаючи, скільки “крови людской в місті и на передмістью было полно калюжами”.

Питання, скільки городян та захисників загинуло в Батурині, спеціально не вивчалось. Тим часом воно досить важливе для розуміння масштабів трагедії. Навіть якщо припускати, що у кожній родині, яка залишилася після погрому, врятувалося в середньому по 5 осіб (це малоімовірно!) і це становило 1440 батуринців, то підсумкова цифра втрат все одно вражаюча – 6000-6500 жителів. Лизогубський літопис, описуючи різню, яку вчинили п'яні російські стрільці, зазначає, що “многoжь в Сейме потонуло людей, утікаючи черед лед еще не кріпкий, много и погоріли”. Ці деталі засвідчують мученицьку загибель основної маси городян. Багато їх зібралося під захисток залоги. У переповненій фортеці, яка була в стані облоги, певно, ніде було яблуку впасти. Мирних жителів, найімовірніше, тримали у безпечному місці – замкових підземеллях та ходах. Розгалужена їх мережа (викладені у традиційній формі зрубу лабіринти завширшки і заввишки два метри) могла сховати тисячі людей. Спалення надвірних споруд, жорстокість стрільців, які озвірили від попередніх поразок і влаштували на горі кривавий погром, примусили жінок, старих і дітей вибрати легшу смерть: гинути від чаду...

Отак повелися православні росіяни з православними українцями...

Небагатьом батуринцям удалося врятуватися. Серед них був і Чечель. Із фортеці він, певно, вийшов через потайний вихід і

змушений був, криючись, перепливати Сейм. Знесилений, він ледве добрався до свого родича. “Однак кум его, - повідомляє Лизогубський літопис, - в селі Обмочевкі, когда он утікал і забігл верхом обогрітись, понеже ввесь обмок, да заснул на печи, то кум пошел, ознаймил войту и прочим и так взяли его и поймали и отдали великоросиянам”.

Отак зраджували православні православних...

ВЕСПАСІАН

Уже наступного дня я дізнався, що Веспасіан наказав утримувати нас під вартою, але не піддавати тортурам. Про це сказав мені Веспасіанів син Тит. “Батько має намір відправити тебе в Рим, до самого Нерона”. Я відповів, що хотів би побачитися спершу із самим Веспасіаном.

І наступного ранку мене, закутого в ланцюги, привели до шкіряного намету полководця. Веспасіан звелів усім присутнім вийти, за винятком Тита і двох озброєних друзів.

Досі мені не доводилося бачити Веспасіана.

Переді мною возлежав на збитій з грубих дощок присадкуватій довгій скрині кремезний чолов'яга, підперши долонею стернисту щоку. Лиса широкочोла голова його була оперта на потужний стовбур шиї, покрайної трьома поперечними складками, наче напливами старезної кори. Череп зверху ніби трохи приплюснутий, засмагле чоло також порізане кількома складками та підведене знизу вицвілими на сонці кущуватими бровами. Під ними – маленькі хитруваті очі, сірі, насмішкуваті. З-під легкої туніки виглядають засмаглі м'язисті литки, і, здається, все його тіло, могутній торс, великі селянські руки, звиклі радніше до сохи, ніж до зброї, звиклі більше до тяжкої всякденної праці під палючим сонцем, аніж до битви – увесь його образ нагадував скоріше звичайнісінького селянина, ніж уславленого римського полководця.

- Мені казали, - він ковзнув поглядом на сина Тита, що мовчки кивнув головою, potwierджуючи батькові слова, - що ти, Йосифе, хотів мене бачити?

Я шанобливо схилив голову, погоджуючись із його словами.

- Хочу тобі сказати, що якби й мій син не сказав мені того, я б все одно побачив тебе, звелів би комусь привести тебе у моє шатро. Бо шаную сміливих людей, винахідливих ватажків. О, ти завдав нам немало клопотів. Ти винен у загибелі багатьох моїх солдатів і командирів...

Я подивився в його колючі маленькі очі, приховані тінню від брів, що лягла на його зіниці.

- Не я, полководцю, організував оцю війну супроти тебе.

- Як це – не ти? А хто ж тоді?

- Юдейський народ, Веспасіане. Бо римські намісники в Іудеї довели той народ до повстання. Щоденними своїми поборами, податками, постійним гнобленням... Народ примусив і мене взяти до рук меча, стати на чолі повстання. Я знав, що повстання те приречене на неминучу поразку. Я не чекав од свого народу ніякої винагороди, але мусив же хтось узяти на себе відповідальність за долю племені. Самий Яхве велів мені...

- Яхве? Такого полководця я не знаю.

- То найбільший полководець, наймудріший. Безсмертний.

- Бог?

- Він. Той самий, єдиний. На відміну од язичників, які мають багатьох богів. Не тільки римляни і греки – увесь світ язичницький. А от ваш колишній імператор Гай Цезар... Не Юлій, а той, якого звали Чоботом, себто Калігулою.

- Невже ти думаєш, ніби я не знаю своїх імператорів? Калігула вважав себе богом на землі.

- І вимагав, аби усі йому поклонялися, трепетали перед ним. За те його ненавиділи і в Римі, і в Іудеї. "Нехай ненавидять, аби лише боялися" – любив він повторювати слова з якоїсь комедії. Гнів "божественного" імператора ледве не втопив у крові жителів Єрусалиму.

- Після того як там відмовилися встановити статую Калігули?
- Установити саме у храмі бога Яхве. Щоб євреї молилися і Калігулі. А євреї моляться лише одному, лише своєму Богові. І не дозволяють жодних його зображень. Ні мальованих, ні різьблених... Тільки раптова смерть імператора врятувала населення Іудеї від жорстокої розправи.

- Поки що твоїми устами, Йосифе, промовляє істина. Але тобі, скоріш за все не відомо, що у своєму навіженстві Калігула дійшов до того, що дозволив рабам робити доноси на своїх панів...

- Знаю я і це, Веспасіане, і той факт, що Калігула призначив сенатором власного коня.

- Звідки все це знаєш?

- Я немало років вивчав історію Риму. Міг би ще багато чого розказати і про Калігулу, і про його попередників. Ти ж чуєш, я розмовляю з тобою по-латинськи, як римлянин. Рим для мене – друга батьківщина, Веспасіане.

- Ось ти сказав, що міг би чимало розказати про попередників Калігули. А про наступників? Про Клавдія. Або, приміром, про Нерона.

- Ти ж знаєш, як говорить латинське прислів'я: про мертвих або говорити добре, або мовчати.

Веспасіан по тих моїх словах раптом підвівся, поклав долоні на коліна, широко розкарячивши ноги. Шовкова туніка задерлася догори, оголивши могутні волохаті стегна. Сірі очі зблиснули недобрим вогнем. Тихо запитав:

- Ти чув, Йосифе, є у римлян такий закон – “Про образу величності”?

- Чув, полководцю. То давній закон, його запровадив ще принцепс Тиберій, спадкоємець Августа. Той Август після бесіди з Тиберієм сказав: “Бідний римський народ, у які він втрапить повільні щелепи!” А щодо закону... Ти ж знаєш, Веспасіане, його скасували одразу по смерті Тиберія. А незабаром скасують і деякі закони імператора нинішнього. Уже можна сказати – колишнього.

Звичайно, я зрозумів, чого так зірвався полководець. Ніби його оса вжалила. Він хотів сказати мені, що нині суцільний імператор

Нерон ще, дякувати Богові, живий. Ось чому він згадав той давній, а тепер скасований, закон. Мовляв, балакай, іудею, але не забалакуйся, бо ми хутенько примусимо тебе замовкнути.

Я не сумнівався в тому, що римляни залюбки вкоротять мені язика. І цей вислів я вжив не як якийсь літературний образ, що ним скористалися б римські оратори для підсилення власної думки. Я вжив його в прямому сенсі. Не просто вкоротять, а залюбки вирвуть, як вирвали колись язика ораторові Ціцерону! (Ні, не так воно було. Його голову принесли немилосердному Антонію, поставили її на столі перед ним, а наступник Цезаря милувався "трофеєм", колов булавками висолоплений ще під час блискавичної страти ораторів язик!). Хіба я не знав про жорстокість Нерона? Хіба не відав, скільки лиха заподіяв він і римським патриціям, і плебсу? Усе це я, звісно ж, знав. Але було мені відомо й те, що Неронові залишилося жити лічені дні. Таке пророцтво навіяли мені мої сновидіння. Таке пророцтво містилося також у священних єврейських книгах, які досі ні в чому не помилялися.

І я сказав:

- Можна, Веспасіане, щоби ми залишилися тільки удвох в твоєму шатрі? Ти ж бачиш, я зовсім беззбройний. Та ще й скутий ланцюгами.

В наметі запала глибока й довга мовчанка. Можливо, вона тривала усього лиш мить, але я сприйняв її як вічність. Бо від тої миті-вічності, власне, залежало моє майбутнє життя.

Веспасіан нарешті ледве повів головою у бік виходу: мовляв, залиште нас самих.

І ось ми залишилися в шатрі вдвох. Я, Йосиф, іудей з Єрусалима, і полководець Веспасіан із Рима. Завтрашній імператор могутнього Риму.

- Кажи, Йосифе, навіщо тобі потрібна ота розмова віч-на-віч?

- Навіщо? Бо те, що маю тобі сказати, стосується тільки тебе. Я знаю, ти б не захотів, аби ще чиїсь вуха почули це.

- Що тим маєш на увазі?

- Справа в тім, що ти, Веспасіане, дуже скоро станеш імператором.

Полководець знову надовго замовк. Тоді тихенько гмукнув. І сколихнувся всім тілом від короткого утробного сміху. Але навіть тут, у шатрі, при кволому освітленні, було видно, як він зблід... чи, точніше буде сказати, посірів, бо кров раптом відхлинула з його налитих рум'янцем щік.

- Тобі, Йосифе, відомо, що я можу тебе зараз же стратити, без будь-якого суду й слідства? Хоча ні, я ж обіцяв тебе допровадити у Рим, показати Неронові, щоби знав, хто це так довго каламутив іудейську воду, іудейську свідомість.

- Так, ти мене можеш стратити тієї ж миті. Як мовиться, твоя рука – владика. Але Неронові ти мене не покажеш. Доки іудейська війна скінчиться, нинішнього імператора вже не буде на троні. Бо він розпрощається з життям. А трон римський посядеш ти. Та й навіщо мене допроваджувати в той Рим. Саме тепер. Ти запросиш мене трохи згодом. Як почесного гостя...

- Гм...

- Його наступники недовго утримаються на престолі.

- Звідки тобі все те відомо?

- Зараз це не має ніякого значення. Ти, ти, Веспасіане, станеш царем і володарем. Ти, а згодом і син твій Тит. Після нього – молодший твій син, Доміціан. Ти правитимеш Римом і всім світом цілих десять років. Ти впорядкуєш фінанси імперії, зміцниш дисципліну в армії, збережеш мир із грізним східним сусідом – Парфянським царством. Що ти ще встигнеш зробити? О, багато чого. Ти встановиш добрі взаємини із сенатом та провінційною знаттю, що мало кому вдавалося із принцепсів. Ти станеш покровителем Іспанії, Галії та Африки...

Виходило так, що я ніби наперед указував майбутньому імператору, чого він має дотримуватися в політиці.

Веспасіан незворушно втупився у шкіряний край наметового пологу, що метався на вітрі, раз по раз відкриваючи нашому зорові синій шмат ранкового неба й тильну сторону сусіднього шатра.

- Ти позбавиш самотійності Грецію. Самотійності, якою обдарував її Нерон. За це тобі здорово дістанеться від грецьких

філософів-кініків. А ти їм у відповідь накажеш вигнати з Риму всіх філософів і так званих астрологів.

- Ти часом не астролог? – вирішив усю нашу розмову звести на жарт збентежений (я це бачив!) Веспасіан.

- Я сказав “так званих астрологів”, Веспасіане. Бо в астрологію справжню я таки вірю. І в священні тексти – також. Не в сивілінні книги, себто грецькі, а в іудейські, які ніколи не помилялися в своїх пророцтвах. Твоє правління, Веспасіане, буде безхмарне й щасливе. А на долю твого наступника Тита випаде чимало випробувань. Років через п'ятнадцять станеться виверження вулкану Везувій, воно зруйнує Помпею, Геркуланум і Стабії. Трохи згодом Рим неабияк постраждає від пожежі, вона владарюватиме три доби поспіль, услід за нею в місті спалахне епідемія чуми... Розповідати далі, які ще випробування чекають твого сина?

Веспасіан рвучко звівся на ноги, підкидаючи колінами шовковий край туніки, почав міряти кроком босих ніг (навіть забув про сандалі біля своєї лежанки-скрині, застеленої вепрячою шкурою) середину просторого шатра, витоптаною сотнями підошов трибунів та декуріонів, що протягом усіх сорока семи днів і ночей від початку іудейської війни приходили сюди з донесеннями або на оперативні наради.

Веспасіан зупинився у мене за спиною, я навіть відчув на власній шиї, на потилиці й карку його схвильоване дихання.

- Досить, Йосифе. Досить розповідати мені про сина, - глухо мовив полководець, і я вгадав можливе продовження його речення: “Розкажи краще про те, що чекає мене”.

- Я міг би ще й про молодшого твого сина розповісти. Про Доміціана, його теж чекає імператорський престол.

- Ні, - коротко відповів Веспасіан і, заклавши руки за спину, знову взявся місити ногами наметову травичку.

Як і кожна людина, подумалося мені, він – егоїст. І це так природно, так зрозуміло в його становищі. Полководець хоче мені вірити – і не вірить. Полководець вагається, страждає від суперечливих думок, що несподівано звалилися на нього і терзають його мозок ізсередини. Від нього навіть потом тхне,

наче від загнаного коня. Але ж я знаю, як римляни й греки довіряються усяким астрологічним пророцтвам, навіть якщо ті пророцтва наскрізь брехливі. Імператори серед отих римлян та греків – не виняток. Навпаки. Імператорів їхня завтрашня доля цікавить найперше, найбільше. Їх мало обходить доля власних дітей, доля їхніх сьогоднішніх чи завтрашніх дружин, уже не кажучи про наложниць.

- Дозволиш? Я говоритиму не про когось, а про тебе.

Веспасіан зупинився, зітхнув і знову ліг на лежанку, закинувши за плішиву голову могутні руки.

- Валяй далі, - глухо і якось приречено видихнув. – Бреши далі, Йосифе.

- Як би я посмів брехати самому... самому полководцю, в чиїх руках моє подальше життя!.. Ти не знатного роду, Веспасіане, зображень предків не маєш, але соромитися за тебе державі не доведеться. Як не мала вона підстав соромитися за тебе досі. Про тебе буде написано немало книг. Але римські історики, як це у них давно заведено, створять ті книги років через сто – сто п'ятдесят після твоєї смерті. Тобто – коли їм нічого не загрожуватиме. Вони вигадують безліч небилиць про ті знання, що провіщали твоє воцаріння – заднім числом найлегше і найбезпечніше вигадувати. Пам'ятаєш, коли ти був еділом, Гай Цезар нагнівався на тебе за те, що не турбуєшся прибиранням вулиць, і звелів солдатам засунути купу бруду тобі за пазуху сенаторської тоги...

- Ти й це знаєш, - реготнув полководець.

- Мені розповідали про цей випадок у Римі, де я захищав у сенаті двох іудеїв як адвокат. О, майбутні історики витлумачать і цей випадок, як якесь знамення: так, мовляв, колись втрапить під захист Веспасіана і в його обійми вся держава, занедбана й нещасна. Або придумують ще якусь пригоду ті псевдоісторики. Напишуть, що якісь там гаруспики, ворожбити на нутрощах жертовних тварин, побачили в обрисах печінки чи ще якогось органу, що імператором має стати не Отон, не Віттелій, а саме Веспасіан, - знову ж таки, хіба заднім числом важко вигадати

будь-яке “пророцтво”... Я ж тобі розкажучу про все, що має статися – наперед, заздалегідь, за кілька місяців чи тижнів ДО ПОДІЇ коли я ще буду живий і ти матимеш чудову нагоду стратити мене. Я й зараз, стоячи тут, перед тобою, – закутий ланцюгами, беззбройний... Накажи мене ще міцніше закувати та охороняти мене для тебе, бо ти, Цезарю, будеш не тільки моїм повелителем, але й володарем над землею і морем та всім родом людським. Я ж прошу тільки про посилення нагляду, аби ти міг стратити мене, якщо з’ясується, що я тільки даремно мовлю язиком усякі дурниці й клявся всує ім’ям Бога. Тобі ж відомо, що я й раніше передбачав майбутнє – приміром те, що Іотапата упаде перед римлянами на сорок сьомий день облоги, що я втраплю до римлян у полон. Тобі легко перевірити це моє передбачення, допитавши тих юдеїв, що втрапили до тебе в полон...

Веспасіан знову сів на лежанці. Гукнув свого сина Тита. Коли той ввійшов і нахилився над полководцем, він щось зашепотів йому на вухо і вже упівголоса додав:

- Піди, сам розпитай полонених. Розкажеш згодом мені в присутності оцього... - він кивнув у мій бік.

Тит зараз же покинув шатро.

Веспасіан похмуро поглянув на мене й тихо мовив:

- Незабаром Тит повернеться сюди. Якщо все сказане тобою відповідає дійсності, я тебе так і залишу в ланцюгах, але дам тобі добрий одяг, накажу тебе як слід вимити, нагодувати. Ти матимеш змогу покидати свій намет, безборонно прогулюватися табором. Звичайно, під вартою. Тобі незле житиметься в неволі доти, доки я матиму нагоду переконатися у високій правдивості або нищій олжі всього, що ти мені сьогодні наобіцяв.

Я втер сльози брудним кулаком і прошепотів:

- Дякую, імператоре...

- Не називай мене імператором. Не смій. Чуєш? Я хочу ще пожити на цьому світі...

- Гаразд. Присягаю... Можна ще одне запитати?

Веспасіан кивнув.

- Маріамна... вона жива? Скажи відверто.

- Та жінка, яку приводили до мене і яка видала тебе? То її кличуть Маріамною?

- Вона дуже дорога мені, полководцю.

- Вона твоя сестра?

- Ні, не сестра. То... То, вважай, моя дружина, рятівниця.

Веспасіан почухав плішиву потилицю, усміхнено мовив:

- Жива вона, жива. І житиме з тобою в одному наметі. Доти, доки житимеш ти.

І він гукнув вартових.

- Одведіть його в намет до полоненої жінки.

І щось мовив пошепки.

Я не почув жодного слова.

Вартові шанобливо підступили до мене, делікатно звеліли йти за ними. Чи, точніше, з ними. Один попереду, другий позаду. А поміж ними – я, іудей Йосиф із Єрусалима, голодний і щасливий, ланцюги мої брень-брязь, дзень-дзінь. Іду до такої ж закутої в кайдани дівчини-жінки. Та що нам тепер ті ланці, Маріамно, кизилова гілко моя! Нехай собі брязкають, нехай озвучують (або глушать) наші цілунки, обійми наші...

Таким чином, у мене, Йосифа з Єрусалима, з'явилася можливість преспокійно згадувати минуле, не дуже давнє (у межах одного людського життя, себто життя мого), а також уявляти й записувати собі (на основі Священних книг, колись мною читаних) події столітньої, тисячолітньої давнини.

Почну з минулого, яке я сам пережив, яке бачив або про яке лише чув. Чи прозирає його у дійсності, в сновидіннях власних чи здогадах, дарованих мені всевідаючим, милостивим, непохибним небом.

О, тепер я маю можливість поринути з головою в напівзабуту історію мого народу.

Благословенна пора римського полону! Чи ж не завдяки їй... Ні, не так. Чи не вона, пора ота, сподобила мене на творення літопису єврейського народу! Чи не вона спонукала мене на денні

й нічні роздуми про його долю, немилосердну й трагічну, ганебну і високу, принизливу й героїчну...

І чи не найліпший спосіб передати судьбу мільйонів через життя їхніх царів, їхніх правителів усевладних, мудрих та немилосердних водночас. От хоч би звернутися до того часу, в якому царював, лютував, розкошував та благоденствував Ірод Великий, правитель юдейський.

ЦАР ІРОДА ВЕЛИКИЙ

Від того дня, коли він наказав стратити улюблену жону свою Маріамну (і тут вона, Маріамна!), відносний мир та спокій покинули розкішні царські хороми. Надто ж коли над Єрусалимом западала місячна ніч, благословенна й миттєва для громадян Іудеї і безутішна й довжелезна для нього, Ірода.

Сон майже назавжди покинув його, а коли й здрімне на якусь мить, йому ввижається одне і те ж сновидіння. Ніби він заходить до спальні й бачить на їхньому з Маріамною подружньому ложі маленького чорного собачку, той песик дрижить чи то від страху, чи від холоду, дивиться невідступно на нього, Ірода, а на долівці, коло ложа лежить якась жінка, він не бачить її голови, бо вона схована під ложем. Зате він споглядає її тіло, смагляве й довершене, те тіло, яке він завжди любив обціловувати, усеньке, аж до пальчиків ніг... Він і зараз, у цю мить, цілував би ту плоть, але йому заважає отой песик, його недоречна присутність. І цар хоче гукнути дружині, проснися, мовляв, поглянь, який гість завітав до нас та вмовився на нашім із тобою місці. Уві сні цар не знає, що Маріамни нема вже на світі. Він силкується гукнути, розбудити її, але з горла виринається лише здавлений шепіт: "Маріамно... Маріамно..." І він прокидається на тому ж ложі, де щойно дрижав той нещасний песик. Нема песика. Нема жони. Ну все, тепер уже не заснути до ранку. Лише якусь хвилину дрімав, але і ту хвилину заповнив песик та наге тіло його Маріамни...

Якби ще не ті цикади, з німотною печаллю думає цар. Сюрчать. Сюрчать, як навіжені. Наче хтось їх найняв на всенюку ніч. Як ото наймають на весільний обряд оркестр музикантів і вони виграють на своїх ріжках-сойферах, сопілках-халілях, лірах-кіннорах, тарілках-шалішімах. На тих інструментах, що й на його весіллі з вродливицею Маріамною вигравали. А ще ж були на тому весіллі сурми-хасосри, на них мали право грати лише священики, лише обрані. Взагалі-то вони дудніли в них тільки у Храмі, супроводжували псалмоспіви та хорові урочі гімни, але ж Ірод – цар, перша особа в державі (після первосвященника, якого, втім, призначає все той же цар), то прибули храмові сурмачі й на сімейне Іродове торжество... І чому це я, цар, саме тепер, після страти Маріамни, найчастіше згадую оте весілля? У мене ж тих весіль було аж сім! Але жодне з них не вкарбувалося в пам'ять і серце так яскраво, так виразно, як шлюб із Маріамною.

- Маріамно! Маріамно! Приходь до мужа свого! – лунає з далекого боку палацу.

- Ти чуєш, Маріамно?! Приходь! – чути з боку іншого, супротивного.

І – тиша. Лиш по якімсь часі:

- Маріа-а-амно, ти чуєш...

- Маріа-а-амно...

То слуги. Гукають, зовуть Маріамну.

Отак вони щоночі прикликають її. За моїм же наказом – звати по декілька разів за ніч. Аби мені здавалося, що Маріамна жива. Що зараз, ось-ось з'явиться вона в сутінку спальної зали, скине біля порога довге біле одіяння своє і в кволому мерехтінні світильника підступить до шлюбного ложа.

Підступить і, тихо сміючись, пірне під лляне покривало.

“Скучив за мною, царю?” – питає.

І намагає в темряві його обрізаний збуджений орган, від чого той дітородний орган здибиться ще пружніше.

І цар зараз же увійде в неї, і Маріамна притлумлено стогнати й скрикуватиме при кожному чоловіковому заглибленні в її гарячі надра.

І так повторюватиметься щоп'ятниці. Бо ж іще є в Ірода шість

законних дружин, хтиві поривання яких мусить бодай деколи задовольняти. Має крім того, десяток наложниць, постійних та тимчасових: завважив котрусь із балкона на вулиці або впала йому в око в храмі, вподобав, запалився бажанням – і цього вже цілком досить, аби того ж вечора ота помічена ним жінка чи дівця возлежала біля нього.

Та жодна з дружин, чи наложниць, чи випадково вподобаних царем жінок та дівчат не стали для нього такими бажаними й солодкими, як Маріамна.

- Маріа-а-амно!

Цикади, цикади. Ніде від вас не сховаєшся, нічим не заглушиш вашого безконечного сюрчання – ні зім'ятим, зжужмлюваним у круглі кульки папірусом, ні овечою вовною, ані грудочками вологого пшеничного тіста. Хіба що воском розтопленим залити б, як ото острів'янин Одіссей заливав уші своїм побратимам – відважним мореплавцям, аби ті не чули чаклунського голосу сирен.

- Маріамно! Маріамно! Приходь...

Не чує жона тих благальних покликів.

Маріамна не чує, це так. Але ж, напевно, чує ті безнадійні заклинання її душа. Ще ж не минуло того строку, що та душа мусить перебути у земній обителі. Мусить отут, над Єрусалимом, ширяти. І в лабіринтах мого палацу, понад мою плоттю, моїми думами, стражданням, безсонням. Хоч він ще й досі не поцікавився навіть, у який же спосіб її стратили: відтяли мечем голову? чи повісили? чи розп'яли на хресті?

Ні, на хресті розпинають лише розбійників, нерозкаяних віровідступників, зрадників. А Маріамна все-таки царського роду. І ніхто з тих, хто добре знав її, не міг ніяк повірити в те, що вона хотіла мене, Ірода, її мужа, отруїти якимось там єгипетським зіллям. Ніхто в таке не йняв віри.

І лише він, шалений у люті своїй цар, піддався наклепам, немилосердним обмовам. А тепер, бач, гадаєш, у який же спосіб позбавили її життя.

Та сам ти й позбавив! Сам задушив її, оцими-о руками. Невже не розумієш цього? І рідна сестра твоя Саломія, і рідний

найулюбленіший син твій Антипатр тут ні до чого, хоч ніби з їхньої вини стратили Маріамну, хоч ніби вони підготували ґрунт для того, що сталося.

Але... де ж був твій знаменитий, твій хвалений царський розум?

Ні, таки ти сам, Іроде, знищив жону свою. Обхопив її лебедину шию своїми довгими й сталевими пальцями. Сам, а не хтось інший. Для когось це (приміром, для Саломії, Антипатра, для твоїх жон і наложниць) обернулося радістю, торжеством, а для тебе – неосяжним горем, спокутуванням гріха, який є неспокутним, непростимим не тільки в очах Предвічного, а й у твоїх, Іроде, очах.

- Маріамно-о-о-о...

Безконечні зали, коридори, анфілади відлунювали звучання нічних голосів. Уявляю, як тихенько хихочуть слуги, вигукуючи наймиліше, найблаговзвучніше для його слуху ім'я, як перемовляються вони між собою: здурів, мовляв, наш цар на старість, звелів кликати мертвих!

Та ні, не перемовляються вони. Знають-бо: в цих залах усе – стіни, килими, запинала, фіранки, скатертини, двері, віконні рами мають вуха, і завтра Ірод уже знатиме, хто із слуг підсміювався над його старечою забаганкою.

- ...о-о-о-о-о!

- ... ооооооо!

Я, Йосиф Флавій, іудейський (а також римський) літописець, неперевершений хроніст усього, що сталося з моїм народом протягом століть і навіть тисячоліть, зобов'язаний розповісти юдейському (а також римському і грецькому) народові, як же склалася доля Ірода взагалі. Не чому, а саме як. Бо чому – то не в моїх силах, про це знає тільки Предвічний, Всемогутній.

Так от, після страти Маріамни, як уже було сказано, любов царя зросла неймовірно. Більше навіть, аніж то було будь-коли раніше. Це звучить дещо протиприродно, всупереч здоровому людському глузду. Тепер же здавалося, що у вигляді покари за страту

Маріамни, кохання до неї охопило усе цареве єство, так що відтепер він гучно кликав її до себе, віддавався нічним не стримуваним сльозам (звідси й оте розпорядження слугам – кликати Маріамну щоночі, усупереч суворій і печальній реальності).

Забути милий образ, назавжди забути.

Забути, забутись, витравити з пам'яті, втопити у вині та веселому товаристві чоловіків, у любові до жінок інших, онде скільки їх, озутих в сандалії чи босих, топче юдейську землю, міські вулички, блукає ринками, скільки їх вирушає до кам'яних колодязів по воду та вертається додому з наповненими по вінця глеками, поставленими на засмагле плече або на граціозну голівку! Забути, зрити з глибини пам'яті так, як от зривають міські або фортечні мури римські легіонери, зрівнюють їх із землею, караючи в такий спосіб мешканців обложених непокірних поселень. Забути, забутись. Утекти від щоденної печалі, від щоденних п'яних оргій – в пустельну якусь місцину. Мовляв, цар виявив бажання вирушити на кілька днів полювати на кіз та зайців, куріпок і дрохвичів. Сам-один вирушив. А я ж то вибрався ген-ген у безлюдну напівпустелю лише з тим, аби попоститись кілька днів та помолитися, благати у Предвічного прощення за тяжкі гріхи мої.

І що ж? Натомість приходила до мене в напівпустиню... знадлива Маріамна! Стояла оддалік, похитувала заперечливо головою, коли я припрошував її присісти на край простеленої на піску овечої шкури. Точнісінько так само вперто відмовлялася, як і тоді, останніми ночами, коли була ще жива. Коли я вернувся з Риму від гостин у Цезаря і надумав у полудень прилягти в спочивальні... Тоді я й звелів, аби слуга повідомив Маріамні, що я чекаю її зараз же. І вона прийшла. І навідріз відмовилася розділити зі мною ложе.

- Але чому, чому?! – скрикнув я, спалюваний нестримним бажанням оволодіти жоною, не будь-якою, а саме Маріамною. – Ти мені скажеш нарешті, чому уникаєш близькості зі мною?

Маріамна тоді присіла на краєчок стільця біля порога. Довго дивилася на мене. Зітхнула.

- Це тобі помста. За вбивство мого діда і брата.

Я, Ірод, згадав Антипатра, сина свого. А був колись ще один Антипатр, мій батько. Він, ідумеянин, був радником правителя Іудеї Гіркана із священницького роду Хасмонеїв, які у битві з греками здобули собі царський титул. Гіркан змушений був змагатись за царський трон зі своїм молодшим братом Аристовулом, і це протистояння братів призвело до загарбання Іудеї римлянами. Втративши царський титул, Гіркан отримав взамін від римлян титул первосвященника Єрусалимського Храму, а мого батька римляни призначили намісником Цезаря в Іудеї, управителем справами країни.

У той далекий час батько мій Антипатр призначив мене, Ірода, тоді ще п'ятнадцятирічного юнака, управителем Галілеї. Це ж у ту саме пору за моїм планом і розпорядженням схоплено Єзекію, отамана розбійників, який здійснював на чолі величезного загону нещадні напади на прикордонні з Сирією землі. Стратив я і Єзекію, і багатьох його товаришів-розбійників, очистив країну від грабіжницьких набігів злочинних ватаг.

Цей мій рішучий крок неабияк наполохав деяких знатних іудеїв. Це б не наполохати! Такий, мовляв, молодий і такий водночас владолубний. І такий відважний. Надалі від нього можна чекати чого завгодно. І ось ці іудеї з'явилися, незважаючи на обставини, до Гіркана як до царя і законного правителя країни зі скаргою на мене, Ірода.

- Допоки ж ти спокійно споглядатимеш усе що відбувається в країні? – патетично запитували вони. – Чи ти, царю, не бачиш, що Антипатр та його сини поділили між собою всю владу? Старший син Фасаїл – начальник над Єрусалимом та його околицями, а молодший, Ірод, управляючи Галілеєю, дозволяє собі таке, що в наших сивих головах і не вміщається. Так, наприклад, Ірод порушив наш закон, стративши Єзекію, багатьох його товаришів. А тим часом, тобі ж це відомо, царю, закон забороняє страчувати без вироку суду навіть злочинця. Ірод же наважився на це без будь-яких повноважень!

Гіркан любив мене, як рідного сина, але змушений був схилитися до думки старійшин. До того ж і матері страчених

розбійників щоденно нагадували цареві та первосвященику, що він мусить віддати Ірода на суд Синедріону. Все це, врешті-решт, похитнуло волю царя і він вимушений був оддати й мене в суд, аби я, Ірод, виправдав себе в усіх цих звинуваченнях.

І я з'явився перед очі Синедріону. Але як саме з'явився? За порадою батька – не як приватна особа, а як державна – із загоном охоронців, загоном не настільки численним, аби викликати страх у Гіркана, але разом з тим цих озброєних людей цілком вистачало, щоб у випадку необхідності захистити мене в суді. До того ж, мені було відомо, що намісник сирійський Секст написав Гіркану листа з пропозицією виправдати підсудного перед Синедріоном, бо інакше це загрожуватиме самій Іудеї та її цареві непередбачуваними наслідками. З виразу обличчя Гіркана я переконався, що мені нічого не загрожує, бо первосвященик щиро любив мене. Але...

Але бачили б ви обличчя присутніх, коли я з'явився в залі, оточений загоном, озброєним щитами і мечами, спорядженим у кольчуги і лати! Від переляку присутні просто закам'яніли. Лише одна людина, праведний муж Самей, не піддалася страхові. Більш того, він підвівся з лави і проголосив:

- Товариші судді й ти, царю! Ні я сам, ані ви, очевидно, ніколи ще не бачили, щоб отаким чином з'являвся в суд звинувачуваний. Кожний, кому доводилося будь-коли приходити сюди як звинувачуваному, приходив збентежений і з острахом, з виглядом людини, яка бажає викликати наше співчуття, з розпущеним волоссям і в темних одіяннях. А тим часом наш люб'язний Ірод, звинувачуваний в убивстві та у зв'язку з цим запрошений сюди, одягнувся в пурпур, прибрав по-святковому свою голову і явився до нас у супроводі воїнів, аби перебити усіх нас (якщо ми за законом його засудимо), а самому врятуватися, здійснивши насилля над правосуддям. А втім, я не стану звинувачувати Ірода, що він більше заклопотаний захистом своєї особистої безпеки, аніж дотриманням закону: адже ви самі, як і цар, привчили його до такої сміливості. Одначе знайте: Господь Бог – всемогутній і оцей юнак, якого ви тепер бажаєте на догоду Гіркану виправдати, колись покарає вас і самого царя за це.

Усе це справді згодом збулося: Ірод, сам ставши царем, стратив усіх суддів Синедріону, крім, до речі, того ж таки Самеї. Праведного мужа Самею цар Ірод ставив дуже високо за розсудливість і справедливість (коли місто було обложене Іродом, Самея вмовив народ впустити і царя і військо, посилаючись при тому на те, що внаслідок гріховності народу здача на милість царя неминуча). Але все це станеться значно пізніше. А поки що...

Коли Гірман помітив, що члени Синедріону все-таки збираються засудити Ірода, він відклав засідання до наступного дня, а сам таємно надіслав Іроду пораду тікати з міста і тим самим уникнути небезпеки. Ірод і справді, буцімто тікаючи від царя, вирушив у Дамаск, до намісника Цезаря – Секста. Ірод і не думці не мав з'явитися в Єрусалим на чергове засідання суду. Коли ж Секст призначив Ірода (за певну суму грошей, звичайно) намісником над Келесірією, ось тоді вже й налякався Гірман: чого доброго, Ірод надумає собі піти війною на царя.

Так воно й сталося. Ірод рушив на чолі війська, щоби відомстити за виклик його до суду і за те, що довелося йому вислухати на засіданні Синедріону перед цим.

А втім, од нападу на Єрусалим його стримали батько Антипатр і брат його, які виступили назустріч без будь-якого військового супроводу, беззбройні та беззахисні. Зустрілися вони за кілька стадій од Єрусалима.

Зійшли з коней. Обнялися, поцілувались. Присіли на овечу шкуру, постелену при дорозі слугами Ірода.

- Відтоді як я тебе бачив, - мовив Антипатр, - ти ще більше підріс.

- І змужнів нівроку, - додав молодший брат намісника в Іудеї.

Ірод аж кипів од злості. Ще б не кипіти, адже він собі надумав напасти на Єрусалим, а тут – батько стає на дорозі. Зараз почне напоумлювати сина, відмовляти. Й справді. Почалися вмовляння, перестороги, згадки про якісь там небесні знамення.

- Ви – як римляни, забобонно вірите усяким прикметам. Ви,

можливо, ще й на нутрощах волячих гадали? Або на напрямку лету птахів? – насмішкувато поцікавився Ірод.

Антипатр зітхнув, заперечливо похитав сивою головою.

- До такого ми ще не дійшли. Будь задоволений уже тим, що добряче напудив царя, того чоловіка, який допоміг тобі, до речі, сягнути такого високого становища. Замість того, аби висловити йому вдячність...

- Овва, вдячність. Чи не за те, що мало не запроторив мене у в'язницю? За те, що я звелів стратити кілька десятків розбійників?

- Не забувай, сину, цар зробив для тебе все що міг. Навіть порадив тобі втекти до Цезаревого родича Секста Цезаря в Дамаск. Де б ти зараз був, якби не ота царська порада? А ти відбувся легеньким переляком... як оте створіння... - Антипатр миттю ліг на живіт і, викинувши вперед руку, притиснув до землі хвостика ящірки, що саме пробігла серед вигорілої під сонцем трави. Зелено-сіре створіння блискавично піднесло себе усім тулубом догори, панічно оглянулося, хижо розтуливши писочка, й... помчало далі, вже безхвосте.

- Бачив? – спитав Антипатр, уважно розглядаючи полишеного ящіркою хвостика, що ще якусь мить корчився у батькових пальцях. – Ящірка відбулася легким переляком. Але навіть їй відомо якимсь чином, що треба іноді жертвувати меншим теперішнім заради більшого майбутнього.

Усі троє в цю мить зареготали такому простому й такому зрозумілому прикладу. Навіть молодий та гарячий Ірод відчув, як дівається кудись його молода лютість і завзятість. І він подумав: час мені завертати своє не таке вже й численне військо й рухати його назад у Келесірію. Себто - відступати без бою, зате із ціленьким хвостом. А головне – з неушкодженою головою. Але я ще повернуся сюди, батьку. Неодмінно повернуся. Можливо, вже після смерті Цезаря Юлія.

Він ще раз повернеться сюди, в Єрусалим. Але ми тут зумисне опускаємо події, що сталися після останньої зустрічі Ірода, його батька Антипатра та батькового брата Фасаїла – виключно в ім'я стрункості сюжету життя Ірода. Ми випускаємо і вбивство Юлія Цезаря змовниками, і те, як римський полководець Кассій після вбивства Цезаря рушив на Юдею на чолі війська, розорив країну та зобов'язав іудеїв сплатити вісімсот талантів данини, і те, як Ірод завоював добре до нього ставлення, коли доправив ці гроші за призначенням. І навіть те випускаємо, як було отруєно Антипатра, і як Ірод вигнав з іудейської землі племінника Гіркана Антигона, що прикликав собі на допомогу у боротьбі за дідів престол парфян і на якому урвався рід Хасмонеїв, як той же Ірод став добрим другом римлянина Антонія і прихованим ворогом його коханки цариці єгипетської Клеопатри (про це згадаємо лише побіжно), і те, нарешті, як Ірод вирушає до Риму і там, завдяки наполегливим проханням Антонія, підкріпленим неабиякими Іродовими хабарами, римський сенат і новий імператор Октавіан проголошують Ірода царем іудейським.

А трохи згодом Ірод вирушає у Самарію, щоб справити весілля з першою своєю жоною Доріс, яка й народить йому сина Антипатра, названого так на честь діда.

Коли ж первосвященик Гірган дізнався, що царська влада перейшла до Ірода, то, перебуваючи в парфянському полоні, надумав собі вернутися на батьківщину, до новопризначеного володаря Юдеї. Так він і вчинив. Тим більше, що ще там, у полоні, отримав од Ірода листа з пропозицією прибути в Іудею і розділити з ним, Іродом, царську владу. Саме тепер, писав Ірод, настав момент віддячити йому за всі виявлені Гірганом благодіяння, в тім числі й за отримане юним Іродом виховання та за врятування йому життя (натякаючи на засідання Синедріону, коли Гірган порадив Іроду втекти в Дамаск). Утім, Ірод тут аж ніяк не мав на увазі виявити послугу Гіргану. Просто він бажав мати його в руках. Або ж цілковито позбутися старого. Що він, до речі, трохи згодом, таки зробив.

Гірган, отже, прибув до Іудеї, сповнений райдужних сподівань та передчуттів. Повертався-бо не лише на батьківщину, а й до

рідної дочки своєї Александри, й до улюблених онуків – прекрасного Аристовула та миловидної Маріамни, другої Іродової дружини.

Одруження з Маріамною було для Ірода єдиним законним шляхом до царського престолу Іудеї. Адже Маріамна уособлювала в собі право на царський престол аж двох братів з хасмонеїського роду через те, що її мати Александра була не лише дочкою Гіркана, а й жоною свого кузена, теж Александра, Аристовулового сина (пам'ятаєте брата Гіркана?). Зрозуміло, що Александра погодилась на цей шлюб лише заради того, щоб зберегти царський статус своїх дітей. Отож Ірод зустрів Гіркана як царя (щоправда, царя колишнього, а тепер лише відпущеного з парфянського полону, відпущеного, до слова, на письмове прохання Ірода до парфянського царя) – з усіма належними почестями. Тепер про те, аби розділити з Гірканом царську владу не було й мови, просто Ірод надав Гіркану перше місце у час нарад та обідів, часто називав старого своїм батьком і всіляко намагався розсіяти в ньому будь-яку підозру у власній до “батька” лояльності.

Разом з тим Ірод вдався до інших заходів, які мовби перекреслювали оту лояльність. Остерігаючись призначити на посаду первосвященника представника знаті, він зумисне спорядив у Вавілон делегацію, яка мала доставити на цей пост якогось Ананіла, просто священика, і доручив йому первосвященство. Чим глибоко образив і Гіркана, і його дочку Александру, матір Маріамни та Аристовула. Вона вельми збентежилася цим принизливим ставленням до своєї родини. І найперше – її обурила ганьба, якої зазнав син Аристовул, не посівши посади первосвященника. Та й Іродова дружина Маріамна не на жарт образилася за те, що чоловік надав цю посаду якомусь вискочці – юдею з Вавілона.

У вельми складну ситуацію втрапив цар. Де ж вихід?!

Та Ірод не був би Іродом, якби не знайшов отого виходу. Він зараз же скликає своїх друзів на нараду і відкриває її промовою:

- Люб'язні друзі мої! Я скликав на цю нараду вас, аби повідомити препаскудну новину. Справа в тім, що теща моя Александра

Адже немає жодної людини в армії, яка б не співчувала юнакам, а з командирів деякі публічно висловлюють своє обурення.

При цьому він назвав імена незадоволених.

Цар тут же віддав наказ арештувати їх разом із Тероном.

Усе це дало підстави Іроду звинуватити на народних зборах своїх полководців, у тому числі й Терона, і скерувати на них чернь, яка закидала їх камінням та колодами.

Своїх синів Ірод відправив у Себасту, неподалік од Кесарії, і наказав їх задушити. Наказ був негайно виконаний. Тіла юнаків цар велів перенести у фортецю Александріон, де вони були поховані поруч із їхнім прадідом (Гірканом) по материнській лінії.

Таким чином, здавалося б, для Антипатра шлях до царського трону був розчищений. Залишалася ще одна перепона: батько. Тобто сам Ірод.

Антипатр якось признався матері своїй: "Минають роки, а батько не старіє, а навпаки – стає щораз молодшим". Син щиро бажав батькові смерті!

Але Ірод аж ніяк не квапився на той світ. Він тільки те й знав, що з плином років усе одружувався, одружувався. Уже було в нього дев'ятеро дружин, які народили йому семеро дітей. Сам Антипатр був народжений від першої Іродової дружини Доріди, Ірод - од Маріамни (знову Маріамна, тільки інша, молодша!), Антипатр та Архелай – від самаритянки Малтаки, вона ж народила дочку Олімпіаду. А ще ж була в Ірода Клеопатра з Єрусалима, вона також народила ще одного Ірода і Филипа, Паллада привела на світ Фазаеля. Крім того, була в Ірода інші дочки, Роксана і Саломія – перша від Федри, друга від Ельпиди. Дві жони, Іродові племінниці – були бездітні, ще дві дочки він мав од Маріамни, то були сестри страчених Александра й Аристовула...

Народ іудейський знав усі плутні Антипатра й не міг йому простити загибелі двох його братів, прекрасних юнаків, які з повним на те правом претендували на царський трон. Антипатр мовби відчував, передчував, що ось-ось і його має спіткати лихо. Треба, либонь, тікати хоч на якийсь час. Але куди? Звісно ж, до

задумала лихе проти царства нашого. Вона з допомогою єгипетської цариці Клеопатри жадає звергнення мене з престолу, щоби, за допомогою Антонія, юний Аристовул отримав престол замість мене. При цьому Александра не подумала, що тим самим позбавила б і дочку свою високого становища, і почалася б сму́та в самому царстві, яке я створив із такими труднощами і якого досяг, перейшовши через неймовірні небезпеки.

Ірод замовк на хвилину, надавши тим самим усім присутнім можливість досягнути рівень небезпеки, що нависла над державою. І присутні вже її досягнули й стали пошепки обговорювати один з одним.

Усе! Мети майже досягнуто. Залишилися якісь дрібниці, а це вже, як мовиться, справа техніки. І великодушний Ірод м'яко усміхнувся, довів промову до кінця, явивши аудиторії усе своє милосердя і достоту царську мудрість, розважливість, здатність не лише карати, але милувати й прощати.

- Разом з тим, славні одновірці мої, я не проти забути всі несправедливі домагання й спроби позбавити мене законної влади і готовий тепер передати первосвященницьке достоїнство Аристовулу, сину моєї тещі, замість якого я раніше був призначив Ананіла, оскільки на той час Аристовул був ще малою дитиною.

Тепер, поза будь-яким сумнівом, мети досягнуто. Друзі віднині розхвалюватимуть цареву мудрість. Александра ж з Маріамною будуть цілувати своєму благодійникові руку. І не тільки руку, якщо мати на увазі Маріамну.

- Ну й хитрючий ти у мене, Іроде, - воркувала того ж дня Маріамна, обціловуючи в опочивальні його волохаті руді груди. І тихо сміялася своїм неповторним грудним сміхом. Ірод же мовчки лежав на пляному простирадлі й час від часу здригаючись, дочікувався, коли вологі Маріамнині губи сягнуть його здибленої, наче пружиниста дуга лука, нетерплячої плоті.

Таким чином, Іроду здавалося, що він уладнав свої сімейні клопоти (головне – Маріамна належала йому і душевно, й

тілесно). Живи в своє задоволення, віддавайся майже щоденним утіхам, бенкетам у колі друзів, славослів'ям на власну адресу. Але, як і в минулому, Ірод ставився з підозрінням до Александри, Маріамниної матері. Все-таки вона царського роду, знатна хасмонеянка, не те що він, Ірод. Александра добре знає, що воно таке придворні інтриги, виростала серед тих інтриг, просякнута ними наскрізь. Тому Ірод розпорядився, аби вона не покидала царського палацу й ні до чого не сміла вдаватися самочинно (аби ти, гадав цар, не надумала вчинити державного перевороту!). Крім того, він приставив до неї сторожу, яка зобов'язана була стежити, щоби Александра без відома царя не чинила нічого, що не входило в коло її щоденних обов'язків.

Усе це неймовірно ображало Александру, викликало в ній ненависть до Ірода. Переповнена жіночим марнославством, вона не зносила підозріливого за собою стеження.

Саме тому вона відправила Клеопатрі листа (Клеопатра і Антоній були тоді ще живі) з гіркими наріканнями на власну долю і з проханням надати їй посильну допомогу. Клеопатра, яка також недолюблювала Ірода, порадила їй таємно втекти з сином у Єгипет. Ця порада неабияк утішила Александру, вона тепер удень і вночі думала, як би їй здійснити план утечі. Й додумалась ось до чого. Звеліла слугам своїм приготувати дві труни, вона лягла в одну й наказала своєму сину лягти в другу, наказавши перед тим утаємниченим у свій план слугам, аби ті винесли їх уночі. Шлях звідси лежав у них до моря, де вже був готовий корабель, на ньому втікачі збиралися переправитися до Єгипту. Одне слово, все було продумано до дрібниць. Але... Майже завжди в таких випадках трапляється оте непередбачене "але".

Був у Александри вірний слуга Езоп. І був також не менш вірний її прибічник Саббїон. Вони цілком випадково зустрілися на вулиці, й Езопові навіть у голову не могло прийти, що Саббїон анічогісінько не відає про Александрин план, - виклав її прибічнику таємницю, будучи абсолютно впевненим, що той, звичайно ж, знає план змови і дні його здійснення. А треба сказати що цей Саббїон перебував на поганому рахунку в Ірода, оскільки той

вважав, що прибічник Александри є одним із отруйників свого батька, Антипатра. Так воно чи не так, але Саббїон, бажаючи повернути колишнє благовоління царя, детально змалював план Александри аж до наміру її таємно вирушити на судні до Єгипту.

Ось тут, Александра, я тебе і впіймаю, подумав Ірод. І тебе, голубчику Аристовуле, припутая! І він із нетерпінням став дочікуватися ночі, коли Александру та її сина укладуть у домовини та понесуть на пристань.

Хитрість Александри була неймовірною. Але ж і підступність Ірода не знала меж. Утікачів спіймала варта цілком для них несподівано: на стадії завершення реалізації плану. Александра так і не дізналася, хто її видав. За словами Ірода, викриття сталося лише завдяки пильності його доблесної варти. Тому він буцімто подивився крізь пальці на явний злочин членів його родини. Хоч, правду кажучи, він ніяк не покарав ні Александри, ані Аристовула за сподіяне (а хотілося цього йому надзвичайно!) через те, що не мав наміру гнівати всесильну Клеопатру, з коханцем якої, Антонієм, в Ірода були прекрасні взаємини, навіть дружба. Дружба двох державних мужів.

Але я тебе, юначе, неодмінно знищу, настане колись така пора, присягнув собі цар.

І ця пора, нарешті, настала. Іудеї дочекалися великого свого свята – свята Куців. Ірод весело провів ці дні, віддаючись із рештою народу втіхам та розвагам. Аристовул, досягши в той день свого сімнадцятиліття, віку, коли вже можна було відправляти свої первосвященицькі обов'язки, в повному священицькому одянні підступив до вівтаря, аби принести жертву й завершити все за встановленим ритуалом, і при цьому народові відкрилася його неземна врода й витонченість, явна ознака його родовитого, знатного походження, натовп охопив неприхований екстаз, і всі згадали про діяння, звершені його іншим дідом, Аристовулом, Гіркановим братом. Натовп стогнав, кричав, зойкав та вигукував побажання благополуччя Аристовулу, вдячність за його добрі справи й наміри, те захоплення переходило усякі межі стриманості, тим більше – в присутності самого царя. А він

усміхався недобре й нібито поблажливо чекав закінчення цієї вистави. Веселіться, веселіться, промовляв той погляд, ще недовго вам радіти, а найперше – Аристовулу вашому.

Одного разу, вже по святах, Ірод обідав у Ієрихоні, туди запросила його Александра разом із сином. У царя того дня був піднесений настрій – весело жартував із юнаком, блукали вони удвох розкішним садом, зеленими луками, гралися в усякі хлоп'ячі ігри, змагалися в спритності, аж доки спітніли від веселої біганини один за одним. І за кілька хвилин цар і первосвященик опинилися на березі великого ставу, що виблискував плесом у дворі маєтку Александри, освіжаючи звичну полудневу спеку. Плюскалися у воді служителі, наближені Александри й Ірода, стрибали з кипарисової колоди сторч головою у хвилю, виринали з глибини, знову пірнали...

- Ну чого ти стоїш, не приєднуєшся до них? – з награним здивуванням запитував Ірод.

Аристовул же відказував:

- Та якось незручно, первосвященик і... голяка!

- Спека не питає, хто ти такий. Роздягайся, стрибай, а я за тобою. Чуєш? Услід за первосвящеником – цар Іудеї.

Аристовул миттю скинув із себе легкого хітона, явивши світові бездоганно струнке та гнучке юнацьке тіло. Він поплив до гурту, вправно викидаючи вперед тонкі й довгі руки свої.

Його вже чекали Іродові служителі. Реготалися, кидалися назустріч юнакові, буцім жартома занурювали юнака у воду, не забуваючи таємно переданого їм царєвого розпорядження: занурити Аристовула у воду й відпустити лише тоді, коли той захлинеться...

Коли жінки на березі збагнули, що сталося непоправне, їхні веселощі зараз же припинилися. І над ставковим плесом розляглися жахливі зойки та ридання.

Мабуть, не було в Єрусалимі жодної родини, яка б не оплакувала смерть Аристовула, як найдорожчої людини. Та й уся Іудея перебувала в скорботі за юнаком, що ледве приступивши до обов'язків первосвященика, загинув у неповні свої вісімнадцять літ.

Про матір його Александру та про сестру Маріамну й мови нема. Горе їхнє не знало меж. До того ж вони здогадувалися, хто насправді є призвідцем і винуватцем трагедії на ієрихонському ставу. Власне, Александра не тільки здогадувалася. Вона згодом уже ЗНАЛА все, недаремно ж, давно вже, створила навколо себе своєрідну павутину, мережу з інформаторів та шпиків чи елементарних донощиків. Так, Александрі було відомо все. Одного разу вона навіть пробувала накласти на себе руки, але згодом відмовилась і від самогубства. Ні, не дочекається Ірод її смерті. Перш ніж самій загинути вона мусить помститися цареві за безвинно загиблого сина. Приховати від Ірода, будь-якою ціною приховати те, що вона ЗНАЄ. Прикидатися, придурюватися, вдавати із себе простачку-плебейку! А згодом – відомстити. Щоб цар здогадався: жона його не облудниця, а справжня цариця!

Ірод же, зі свого боку, намагався показати перед усіма, що смерть юнака сталася цілковито випадково, й тому цар не тільки поставав перед народом глибоко зажуреним, а й навіть плакав і ридав, побивався, рвав на собі руді локони й ледь торкнуту сивиною бороду. Разом з тим він ревню стежив за похоронами, робив усе можливе, аби вони були якомога розкішніші, звелів спорудити розкішну труну, піклувався про надмір пахощів та кадінь, розпорядився покласти в труну безліч коштовностей...

Отак вони, Александра й Ірод, удавали із себе нетямущих дітей, прикидалися наївними, позбавленими будь-якої ненависті людьми.

А тим часом поведінка Ірода нітрохи не вплинула на Александру. Навпаки, постійне намагання царя нагадувати їй про горе, яке їх спіткало, робило царя ще ненависнішим, ще нестерпнішим. І тому Александра знову взялася писати Клеопатрі своєрідні послання-нарікання. Про підступність Іродову та загибель сина, про атмосферу вдавання при дворі, про нещирість людей взагалі. Клеопатра все це вже знала з чуток, щиро співчувала жінці царського роду й всіляко намагалася зарадити їй у сімейнім нещасті.

- Антонію, коханий мій, доки ти терпітимеш того підлого нечестивця Ірода? Він загубив життя стількох прекрасних мужів та жінок, а тепер ще й юного Аристовула звів зо світу.

Постійно п'яний Антоній зазвичай відбувався жартами.

- То в тебе, Клео, від неробства такий настрій. Ірод – прекрасна людина, вірцевий сім'янин, мудрий державний муж. Уже забула, скільки він нам коштовностей, скільки драхм і талантів подарував, золота, срібла, алмазів, амфор із бальзамом та вином?

Антоній намірився обняти Клеопатру за стан, але вона миттю викрутилася з обіймів.

- Хіба не відомо тобі, що на всіх тих дарах кров невинних людей запеклася? Хіба не відомо тобі, що Ірод...

- А ти, Клео, чи не така ж підступна та жорстока? Пригадай, скільки я тобі земель подарував у тій же Іудеї, а ти...

- То ти посмів мене поставити на одну дошку з Іродом? І це за мою любов до тебе? За майже рабську відданість? За те, що... Бачачи, що Клеопатра розхвилювалася не на жарт, Антоній примирливо мовив:

- Заспокойся, люба. Завтра я відбуваю в Лаодикею, там і зустрінемося з Іродом. Якщо загибель Аристовула справді сталася з його відома та ще при його сприянні...

- Ага. Так він і зізнається тобі. З мого відома, скаже. За мого сприяння. Ха-ха.

Отримавши повідомлення, що Антоній прибув до Лаодикеї і неодмінно хоче зустрітися з Іродом, цар неабияк розхвилювався: знав, що то має бути за зустріч! До того ж, Антоній писав у повідомленні, що вельми хотів би дізнатися про обставини загибелі Аристовула, і якщо з'ясується, що життя первосвященника урвалося через підступність Ірода, то він, Антоній, залишає за собою право чинити із царем іудейським за законами римськими та іудейськими.

Стривай, Іроде. Не хвилюйся передчасно. Просто Антоній дає тобі шанс добре все обдумати в дорозі до Лаодикеї і підготувати

гідну царя відповідь. Хоч так, хоч ні, а мусить вирушати в дорогу. Але перед цим треба віддати деякі розпорядження.

І цар кличе до себе шурина свого Йосифа, передає всі свої справи й таємно наказує:

- У випадку моєї смерті від руки Антонія, ти мусиш вбити і Маріамну. Аби хтось, той же Антоній, не спокусився її вродою. Ти все зрозумів?

Швагер мовчки кивнув. Ірод же віддав розпорядження готувати в дорогу коней.

Завідуючи всіма справами в палаці й тому часто зустрічаючись із Маріамною, яку мусив відвідувати з почуття пристойності, Йосиф не раз бував у неї і щоразу розпатякував про любов до неї і відданість Ірода. Александра і Маріамна сприймали ці слова, як погано замасковані компліменти. Бачачи це, Йосиф бентежився і навіть гнівався, що жінки не вірять йому. І в службовій запопадливості (щоби жінки більше вірили!) зізнався одного разу в таємному наказі Ірода: якщо Антоній мене стратить – стратить й Маріамну. Реакція жінок на це повідомлення була дещо дивною. Александра, наприклад, роздратовано мовила:

- Я тут зовсім не вбачаю любові царя, а, навпаки, ще раз переконуюся в мерзенності та паскудстві його натури.

А Маріамна тихо додала:

- Навіть при власній смерті він мріє про нашу загибель, про насильницьку нашу смерть.

У цю пору з боку недругів Ірода по місту Єрусалиму була пущена чутка, начебто Антоній ганебно стратив іудейського царя. Звичайно ж, ця чутка дуже збентежила усіх у палаці, надто жінок.

- Тікаймо звідси, - благала Йосифа нещасна Александра. – Тікаймо до римських воїнів. Ти ж знаєш, Йосифе, за стінами Єрусалима розташувався легіон римлян, саме для охорони царського палацу. Там буде нам спокійніше. Коли прибуде Антоній і побачить Маріамну... За його сприяння ми повернемо собі втрачену владу, бо ж ми – справжнього царського роду, а не...

Александра все ще не договорювала бажаного, все ще боялася Ірода.

І боялася не даремно. Бо наступного ж дня прийшов лист од царя. Лист, виповнений оптимізмом і радістю людини, яка щасливо уникла покарання. У листі повідомлялося, що, прибувши в Лаодикею, Ірод дуже швидко схилив Антонія на свій бік щедрими дарами, привезеними з Єрусалима, а дружньою розмовою Ірод розвіяв усі намови та обмови Клеопатри і тепер вони втратили свою силу. Негаразд прикликати царя до відповідальності за те, що відбувається в його володіннях, мовив Антоній, і я не дозволю надалі, втручатися у справи правителів. Якщо ви вже дали людині владу, сказав Антоній, то дайте ж їй і можливість користуватися нею. А трохи нижче Ірод описував усі почесті, яких він удостоївся од Антонія. Що ж до Клеопатри, то їй більш нема на що розраховувати, бо у відповідь на її вимоги Ірод віддав їй Келесирію, чим повністю задовольнив царицю у її посяганнях на Іудейські землі.

Лист цей змусив жінок відмовитися від наміру перебратися під захист римського легіону. Коли ж Ірод вернувся в Іудею, сестра царя Саломія і мати її негайно донесла йому те, що вони дізналися про Александрю, до того ж Саломія стала ще й звинувачувати чоловіка в перелюбстві з Маріамною. Перелюбство Саломія, звісно ж, вигадала, адже цариця завжди зверхньо ставилася до неї, докоряючи їй за низьке соціальне походження. Вигадала просто так, через жіночу примху. Ніби не знала норову братика свого, не знала, до яких наслідків може призвести необачно зронене слово.

Ірод, почувши таке звиряння сестри, страшенно обурився невірністю жони й підступністю Йосифа. Але обмежився в цьому випадку якимсь невинним жартом. Хоч насправді уже палав усередині від ревностів. Того ж дня він звелів прикликати до нього в опочивальню Маріамну, яка, звісно, і не здогадувалася, для чого її покликав цар.

- Люба моя Маріамно, ти ж знаєш, як я тебе люблю. Не знає меж та любов до тебе. Але скажи, як ти ставишся до шурина мого Йосифа?

Усмішка миттю зів'яла на устах жони, вона зараз же здогадалася що таїть у собі це запитання.

- Ніколи б не здогадалася, царю, що в серце твоє проникла змія ревності. Я прийшла до тебе, аби ми зайнялися... після довгої розлуки... сам знаєш, чим займаємося ми в таких випадках.

- Відповідай на моє запитання.

- Мені нема що відповідати, присягаюся Господом. Якби я була невинною дівчиною, якби ти не позбавив мене цнотливості, то переконався б. А так... Чим я маю довести свою вірність, свою відданість лише тобі? І як ти смієш спонукати мене згадувати всує ім'я Бога, щоби довести тобі те, що склалося в твоїй гарячій голові завдяки обмовам... - Маріамна на мить замовкла, а відтак рішуче додала: - ... завдяки підступним обмовам твоєї сестрички Саломії! Якщо не віриш, поклич сюди Саломію, поклич Йосифа... - в її голосі забриніли сльози, а жіночих сліз Ірод не терпів.

Здається, він повірив Маріамні. Бо зараз же вибачився, обняв дружину. Закінчилося все це, звісно ж, тим, що обое розплакались і, нарешті, підступили до шлюбного ложа.

- Люблю тебе, Маріамно, - гаряче шепотів Ірод. — Безумно люблю. А ти мене? Ти мене любиш? Чому не говориш цього чарівного слова?

Замість відповіді він почув протяжний стогін жони, стогін жаданої насолоди.

Вони лежали горілиць, важко відсапувалися, зморені любов'ю та полудневою спекою.

- Ти питав, чому я не кажу тобі останнім часом "люблю"? Одначе... чи є доказом твоєї любові те, що ти наказав скоїти зі мною... наказав Йосифові убити мене, якщо ти загинеш там, у Антонія. — По цих словах Маріамна потягнулася обняти його вкриті густим рудим заростом груди.

Але Ірод грубо відштовхнув її руку, зараз же скочив на долівку, розлючений наче дикий звір.

- Ось!.. Ось він, доказ твоєї невірності! Хіба б Йосиф проговорився тобі про цілком таємне моє доручення, якби між вами нічого не було?!

- Що ж, залишайся на самоті з власною ревністю, - своєю чергою скипіла Маріамна і зараз же покинула царську опочивальню.

І вже наступного дня цар, навіть не зустрівшись із Йосифом, звелів його стратити. Александру ж, як призвідницю всього нещастя, наказав запроторити у в'язницю.

Я, Йосиф Флавій, не маю нічого спільного з Йосифом – швагром Ірода, а моя Маріамна – з царевою жоною. Ці люди прийшли у сей світ (і пішли з нього) дещо раніше від нас. Своїм високим становищем вони, самі, можливо, цього не бажаючи, стали відомі всьому тогочасному світові. Але ж і я, Йосиф, син священика з Єрусалима, також обезсмертив своє ім'я, написавши книги про іудейську війну, про старожитності своїх предків чи не від початку сотворіння світу. Але ж і я любив, не раз піддавав себе небезпеці, як піддавав їй себе мій невмирущий народ.

Взагалі-то, світ, у якому жило попереднє моє покоління, знав тільки дві великих любові (було їх незмірно більше, але тут я кажу лише про дві відомі тогочасній добі й тогочасному поколінню любові): царя Ірода до Маріамни і римлянина Антонія – до Клеопатри, цариці єгипетської.

До Ірода і Маріамни я ще повернуся, але хочу побіжно розповісти дещо з життя Антонія і Клеопатри.

О, Клеопатра... Норовом своїм, кмітливістю, спритністю й хитрістю вона більше скидалася не на жінку, а на того ж таки Ірода. Умовляла приміром, Антонія відбирати в усіх престоли і надавати їх їй. Вона була жорстока й ненаситна у своїй кровожерності, для досягнення мети не гребувала нічим. Наважилася навіть отруїти свого п'ятнадцятилітнього брата, до якого мав перейти царський престол, з допомогою Антонія, засліпленого любов'ю до неї, Клеопатра умертвила свою сестру Рисинію, дарма, що сестричка шукала сховища й божественного заступництва в храмі ефеської Артеміди. Де тільки пахло грошима, там уже побувала Клеопатра: грабувала храми і

гробниці, не було такого священного місця, якого б вона не позбавила прикрас, не було вітваря, з якого вона б не зняла усього, аби лиш наситити власну користоловність.

І в усіх цих злочинах мусив брати участь ошалілий від любові до цариці Антоній. Проїхала з ним через Сирію, ця земля Клеопатрі надзвичайно сподобалася – оддавай їй Сирію. Викликав у цариці антипатію якийсь там високий чиновник – стратити його! Видалися їй Аравія та Іудея ласим шматочком – віддавай мені, Антонію, ці країни.

Але, хоч як любив Клеопатру Антоній, хоч намагався їй будь-що догодити, та не в усьому йшов цариці назустріч, боячись нарікань з боку Риму, з боку місцевої знаті. Ти, Клеопатро, хотіла приєднати до Єгипту ще одне, друге, третє царство? Тоді я відберу у правителів цих царств лише частину їх земель і надам їх тобі. А що означає – частина земель? Це, наприклад, міста й села в межах області від ріки Єлевтера до кордонів Єгипту. Найродючіша земля, найблагодатніший клімат!

Коли ж для Антонія настав час виступити війною супроти Вірменії, Клеопатра провела його аж до Євфрата, а на зворотному шляху завітала... до Ірода. Як з'ясувалося, вона вже давно мріяла про ту зустріч! Виявляється, Клеопатра закохана в Ірода й не проти віддатися йому! Чи насправді він полонив її серце, а чи такі почуття диктувалися якимись тільки їй знаними міркуваннями, але Ірод, порадившись із друзями, не піддався на ці Клеопатрині лестоці. Та й не для того ж він був відданий Маріамні, аби купитися на перші ж домагання навіженої жінки. Та й побоювався Ірод могутнього Антонія, не хотів наражатися на небезпеку з його боку. Тому він м'яко відхилив зазіхання Клеопатри на його свободу й незалежність.

Антоній же після переможного походу на Вірменію, повернувся до Єгипту з щедрими дарами (награбованими, звичайно!), з полоненим сином Тиграна, царя Вірменії, Артабазом та його родиною. І все це – награбовані скарби, сім'ю Артабаза з його багатими сатрапами – Антоній, звичайно ж, подарував їй, своїй коханій Клеопатрі.

А тим часом у Римі став імператором Цезар Август Октавій (Октавіан), якому давно вже набрид роман Антонія з Клеопатрою і все, що з того роману випливало – беззаконня, сваволя, які неабияк підривали авторитет Римської імперії. І Цезар пішов на Антонія війною і переміг його в морській битві при Акціумі. Одне слово, Антоній загинув, Клеопатра – також. Цар Ірод, таким чином, утратив свого вірного друга та захисника й знав, що рано чи пізно доведеться йому зустрітися сам-на-сам із Августом. Здавалося неймовірним, щоб Ірод залишився в новій ситуації непокараним. Авжеж, друг Антонія, ворога нового імператора!

Усе це, звичайно, розуміли як друзі царя, так і вороги. Перші стали його уникати під будь-яким приводом, а другі вдавали, ніби співчують йому, хоч у душі леліяли сподівання на його невдачу або й на те, що Іроду цього разу не уникнути страти.

Ірода ж поки що турбувало інше. Непокіїв найперше Гіркан, батько Александри, колишній цар Іудеї, цілком законний. І хоч Ірод свого часу сприяв йому у визволенні від парфянського полону, хоч Гіркан був далекий від придворних інтриг і взагалі намагався уникнути будь-якої політики, але ж у нього дочка-інтриганка, так що... Усе, геть усе може статися в цьому ненадійному світі!

Незабаром Іроду донесли: Александра взялася умовляти батька відмовитися від аполітичності, він, мовляв, не може допускати й надалі беззаконня Ірода щодо членів власної родини. І тому зобов'язаний написати про все арабському правителю Малху й просити прийняти їх, Александру і Маріамну, надати їм безпечну схованку, бо якщо вони втечуть до Малха, а справи Ірода погіршаться внаслідок ворожнечі до нього з боку Цезаря, то їм, лише їм належатиме законне право на престол як за походженням, так і внаслідок підтримки їх народними масами.

Гіркан спершу відпирався. Не буду я цим займатися, дайте мені спокій, дайте дожити віку тихо й мирно. Але Александра стояла на своєму: напиши та напиши Малху, поясни йому ситуацію. І, врешті-решт, вмовила старого. Він написав арабському правителю й вручив листа одному з відданих друзів своїх, якомусь Досифею. У посланні

містилося прохання прислати в Іудею воїнів, які могли б узяти жінок і супроводити до Асфальтового озера, а звідти, мовляв, уже близько до арабських володінь. Гірман тому й довірив цього листа Досифею, що той був відданий не тільки йому й Александрі, а й мав немало підстав бути ворожим Іродові (справа в тому, що Досифей доводився родичем страченому Іродом Йосифу). Здавалося б, Гірман не мав жодних підстав не довіряти досі вірному слугі. Але, як згодом з'ясувалося, Досифея передусім цікавила в цій справі... милість царя – він передав листа Іроду. Той поблажливо поплескав слугу по рабськи схилених плечах і мовив:

- Ніколи тобі цього не забуду. Тебе чекає велика винагорода. Якщо доведеш справу до завершення – вручиш послання самому Малху. А потім доставиш мені його відповідь. Дуже хочеться дізнатися, чим дихає арабський володар.

Чим "дихає" Малх, Ірод дізнався дуже швидко. Малх писав, що готовий прийняти втікачів із Єрусалима і обіцяв прислати військо, яке могло б ескортувати Гіркана та його родину.

Отримавши і цього листа, Ірод негайно викликав Гіркана. Чи не укладав він останнім часом угоди з Малхом? І коли Гірман став усіляко відрікатися од цього, Ірод негайно скликав засідання Синедріону, пред'явив його членам листа Малха і відтак звелів стратити старого.

Той самий Синедріон. Той самий Гірман, який колись порадив Іроду втекти з повторного засідання суду і тим самим урятував майбутнього царя Іудеї від можливої страти.

Ірод, як бачимо, виконав давнє своє присягання. Стратив Гіркана, законного царя Іудеї, що необачно повернувся з парфянського полону під опіку узурпатора Ірода. Отже, остання перепона на шляху до Цезаря була усунута. І цар іудейський вирушив до римського імператора.

Я, Ірод, не міг, звичайно, розраховувати на блискучий прийом з боку Цезаря, тому заздалегідь підготувався до будь-яких несподіванок, убезпечив Іудею від усіх передбачуваних мною небезпек. Оскільки я вважав, що Александра скористається зручним випадком, збунтує народ і налаштує його супроти мене.

то доручив усі клопоти братові своєму Ферорі, відправив матір свою Кіпру, сестру та всіх своїх дітей до Масади й доручив братові у випадку, якщо він почує про яке-небудь лихо, що спіткає мене, нізащо не відрікатися влади. А через те, що жона моя Маріамна не бажала жити поруч із матір'ю моєю та сестрою, то я й надумав тимчасово поселити її разом із матір'ю Александрою у фортеці Александреум під ненав'язливими, зате пильним наглядом свого скарбника Йосифа (щастить же мені на Йосифів!) та ітурійця Соема, благочестивих і відданих мені мужів.

- Ви ж там дивіться, - попередив я їх. — Максимум пошани до жінок у спокійний час і мінімум пощади — ніякої пощади! — якщо дізнаєтесь, що мене спіткало нещастя. А головне — намагайтеся всіма силами в цьому випадку закріпити царську владу за моїми дітьми і братом Феророю.

І я вирушив у дорогу до Цезаря, спершу суходолом, відтак морем до острова Родос. Так що було у мене немало часу обмізкувати кожну деталь нашої з імператором зустрічі, кожне передбачуване мною імператорове запитання. А щоб він не заскочив мене зненацька, постановив собі я, то буду з ним гранично чесний та відвертий — римляни шанують прямоту та щирість. Але не забуватиму й про обережність, вона ще нікому й ніде не завадила.

Прибувши до міста, я передбачливо зняв діадему, одначе залишився в решті царських одіянь. Супроводжуваний двома озброєними воїнами я переступив поріг тимчасового Цезаревого житла. Будиночок був дерев'яний, рублений. Після яскравого сонячного світла на вулиці я ніяк не міг звикнути до того, що переді мною — правитель Риму. Лиш згодом, коли очі звикли до сутінку, я побачив перед собою пещеного молодика з білявим чубом і такими ж пещеними руками. Обличчя — як у цнотливої дівчини. Ніжна шия, кругленьке підборіддя. Дивно... Оце і є переможець Антонія? Переможець загартованого в битвах Марка Антонія, м'язистого, стрункого, вродливого? Невтомного і ненаситного серцеїда. Мабуть, оця врода чоловіча й спонукала Августа, коли тому стало відомо про зв'язки Антонія і Клеопатри, до свого роду

ревностів. Антоній колись розповідав Іродові про оту ревність, показував навіть листи Октавіанові, в яких він докоряв Марка Антонія за його надмірне женолюбство. А той відповідав, теж листом: “Чого ти озлобився? Від того, що я живу із Царицею? Але вона моя дружина, і не від учорашнього дня, а вже дев’ять років. А ти ніби живеш з однією Друзиллою? Хай буде мені кепсько, якщо ти, поки читаєш цього листа, не переспав зі своєю Тертуллою, або Терентиллою, чи Руфіллою, чи Сальвією Титизенією, чи з усіма відразу, - та чи не все одно, врешті-решт, де і з ким ти путаєшся?”

Імператор, низенький рухливий чоловічок, без будь-яких церемоній приступив до справи.

- Ким, царю, доводився тобі Антоній?

- Ніким. Просто людиною. Можна навіть сказати – другом. До того ж відданим і щирим.

- Ти, Іроде, брав участь у Антонієвих походах?

- Ні, на превеликий жаль. Тоді я саме воював із арабами. Але...

- Що “але”?

- Я посилав Антонію гроші й харчі для війська. Цього, втім, було занадто мало з мого боку.

- Хліб і гроші для кількох легіонів. Чого ж ти кажеш – мало?

- На мою думку, той, хто оголошує себе чийось другом і вбачає в ньому свого благодійника, мусить усіма силами душі й тіла підтримувати друга.

- А як ставився до тебе Антоній?

- Він любив мене як брата. Втім, то було взаємне почуття.

- А де ти був у морській битві при Акціумі?

- Там, де й належало мені бути – зі своїм другом. Я не покинув його після поразки, не перейшов на бік того, якому тепер усміхнулося щастя...

- Ти маєш на увазі мене? – весело поспитав Цезар.

- Саме так, імператоре.

Октавій при цих словах вибухнув безтурботним сміхом.

- Уперше доводиться мені бачити такого відвертого чоловіка.

А що ж далі?

- Нічого особливого. Ми так і залишилися друзями. Я, осмілююся так сказати, був чи не найкращим Антонієвим радником і порадником.

- У чому ж полягали твої поради?

- Я вказав йому на одну-єдину можливість урятуватися і не втратити влади назавжди.

- Тобто?

- На необхідність умертвити Клеопатру. Якби він позбувся її, у нього залишилася б надія захопити верховну владу і знайти засіб примиритися з тобою. Однак Антоній не прислухався до моєї поради. І я тоді поїхав додому. Чим усе це скінчилося? Антоній умертвив себе. І, Клеопатра, наклала на себе руки.

- Кажуть – не руки, а змію отруйну.

- Я ще раз підтверджую мою приязнь до Антонія. Оскільки ж його вже немає на світі...

- То що?

- Якщо змінилося ім'я, то з цього ще не випливає, щоби моя дружба похитнулася... Дружба до того, хто є наступником і спадкоємцем мого друга.

Я бачив, я відчував: Цезар уже на моєму боці, й те, що раніше було приводом для звинувачень, викликало тепер благовоління імператора. Наша зустріч завершилася тим, що Август знову коронував Ірода царським вінцем і говорив при цьому:

- Будь, Іроде, й мені таким же другом, яким раніше був ти Антонію.

Розчулений благородством римського полководця й імператора, цар іудейський вирішив супроводжувати Цезаря до Єгипту, перед цим подарувавши Августу вісімсот талантів – сума величезна!

Вийшло, врешті-решт, на моє, хоч усі чекали загибелі іудейського царя. А він, бач, повернувся додому ще з більшою пошаною та впевненістю в собі. Народу здавалося, що цар, себто

я, милістю Предвічного завжди виходжу із небезпеки лише з новим блиском та успіхом. Ось і тепер, щойно прибувши від імператора, я вже знову готувався його зустріти в Іудеї разом із військом його, яке з нашої землі мало вторгнутися в Єгипет.

І як же їх зустрів я тоді! Як же нагодував та напоїв усіх солдатів! Не забувши при цьому надати провіант для всієї армії на кілька днів.

Ось таким чином я втрапив у число найбільш близьких імператорові людей. У час військових оглядів я супроводжував Цезаря верхи, прилучившись до його свити із загоном п'ятдесяти людей, молодих, прекрасно озброєних і вишколених, людей, які знали не тільки військові паради, а й супроводжували імператора в безводній спекотній пустелі.

А ось вдома справи в Ірода склалися не так гладенько. Особливо він відчув це, повернувшись до Єрусалиму. І жону свою Маріамну, і її матір Александру він застав у сильному сум'ятті. Вони, нарешті, збагнули, що на час відсутності Ірода їх переховували у фортеці Александреум не з метою особистої безпеки, а запроторили у твердиню, де вони не тільки втратили будь-яку владу над іншими, але й не були спроможні розпоряджатися собою! Маріамна, жінка проникливого розуму, сказала якось матері: "Якби щось сталося з Іродом – не уникнути нам смерті". Вона пам'ятала долю першого шурина Йосифа, не забула, як він їм, жінкам, допоміг викрити Іродову підступність, тому й зараз усіляко намагалася схилити до себе ще одну сторожу, надто ж ітурійця Соема, в чиїх руках, по суті справи, була нині їхня доля. І Маріамна, як мовиться, пустила в хід свої жіночі лестоці. Розуміла-бо: в цій ситуації на нього – вся надія.

Історія іноді повторюється. Так і тут. Соем припустився тих же помилок, що й свого часу Йосиф. Спершу він, Соем, дотримувався вірності усім Іродовим настановам, але згодом, піддавшись жіночим чарам, повідомив Маріамні та Александрі про все, що доручив йому цар. Учинив так, будучи певним, що Ірод не повернеться від римського імператора наділений попередньою владою.

А от жінки – інша річ! Їхня доля, вважав Соем, складеться щасливо, даремно ж вони, на відміну од Ірода, належать до царського роду. Так що верховна влада їх ніяк не обмине. І коли жінки заволодіють престолом, його, Соєма, чекатиме особливо щедра винагорода.

Ірод же, тим часом, як ми уже говорили, повернувся від римського імператора в особливо піднесеному настрої. Не підвела царя обрана ним тактика поведінки при зустрічі з Августом. Не підвела. І навіть принесла вагомі плоди. А з ким же, як не з рідною жоною, поділитися несподіваною радістю? Хто ще так зрадіє його успіхам, як не Маріамна?

Та де там! Нікому з мужчин ще не вдавалося розгадати до решти таємниці жіночого серця. Хоч би в яких яскравих барвах зображав цар свою удачу, хоч би як утішався, заохочуючи до такої ж утіхи Маріамну, однаке вона ніби театральну маску на себе надягнула. Маску зажури, печалі й навіть... огиди.

Ірод ніяк не міг здогадатися, в чому ж причина жіночого смутку, а то й відвертої зневаги до чоловіка. (Хоч розгадка такої Маріамниної поведінки лежала, як мовиться, на поверхні: жінка, відверто кажучи, сподівалася від Августа якогось покарання для царя як колишнього друга римського полководця Антонія, а, кажучи ще відвертіше, бажала Іроду загибелі, ганебної страти. А тут – на тобі: цар, ніби нічого не сталося, повертається додому, чистенький, безгрішний, та ще з яким тріумфом повертається!). Якби Ірод був трохи проникливішим, не таким засліпленим любов'ю, а ще не таким підозріливим та помисливим, то зараз же й здогадався б, що Маріамна давно вже охолола до нього, що уникає царя всіма силами і під будь-яким приводом. Тобто усе це він помічав – байдужість, печаль, кепсько приховану недоброзичливість дружини. Але не міг збагнути, де ж їхнє джерело. А тому, своєю чергою, ненавидів Маріамну. І любив. Ненавидів так, що вже готовий був втратити її за зневагу до нього, царя. А любив так пристрасно, що терзався думкою: якщо Маріамна помре, то це покарання мучитиме передусім його. Мучитиме до останніх днів, до останнього зітхання, він не витримає довічної розлуки з Маріамною.

Його мати і його сестра, звісно ж, бачили Іродові страждання, намагалися використати ті страждання на свою користь. Вони розуміли: чаша тих мук – не бездонна. Ще дві-три краплі...

Мати: Саломіє, доцю, якщо ми і тепер проґавимо момент...

Дочка: Про який момент кажеш, мамо?

Мати: Годі вдавати, ніби не розумієш. Якщо ми у ці дні не позбудемося отої гордячки Маріамни, то боюся за тиждень уже буде пізно.

Дочка: Я ненавиджу її не менше, ніж ти. Отож нам доведеться докласти неабияких зусиль, аби Маріамну зненавидів і сам цар. Ми звинуватимо її у найтяжчих гріхах. Ми придумаємо зраду – скажемо, що Маріамна спала із Соемом. Тільки прибережемо цю вигадку аж на кінець. Добре, мамо?

Мати: Гаразд, Саломіє. Але пам'ятаймо: час не жде.

Проте довелося жінкам чекати ще три тижні. Цар вирушив назустріч Цезарю, який уже на той час оволодів усім Єгиптом, про що й сповістив Ірода листом. Перед від'їздом царя Маріамна, нічого, звісно, не знаючи про плани Саломії та її матері, попросила в Ірода нагороди для Соема – за його ревну службу й відданість, які заслуговують на те, аби Соем став воєначальником. Ітурієць справді отримав од царя це почесне призначення.

А за два дні відбулася зустріч Ірода і Цезаря. Радісна, незабутня зустріч двох "старовинних" знайомих. Цезар надумав оддячити Іроду за його попередні подарунки. Він повернув Іудеї область, що її колись була забрала жадібна Клеопатра, долучив до царства ще й Гадару, Гіппос і Самарію, а також деякі приморські міста. А перед самим від'їздом царя додому ще й подарував йому чотири сотні воїнів-галлів, колишніх охоронців Клеопатри. І супроводжуваний тими воїнами Ірод прибув на батьківщину.

І тут, замість радості близьких, зустрів приховану ворожість. І зараз же поринув у павутину змов, намов, обмов, наклепів. З усіх боків – нещирість, олжа, вдавання. А тут ще й Маріамна ніби сказала. Не хоче віддаватися Іродові, зневажає свій шлюбний обов'язок. Ірод, звісно ж, обурюється, він зник, що домашні йому в усьому потурають. А Маріамна, знай, одне торочить: її

байдужість продиктована жорстокістю царя, який загубив життя її брата (Аристовула) та діда (Гіркана), це навіть певна жіноча помста цареві за все ним скоєне. “Я жадаю тебе, твого тіла!” – волає Ірод. “Не знатимеш ти більше моєї плоті, Іроде!” – кричить у відповідь Маріамна...

Зачувши черговий скандал у царських покоях, царева сестра Саломія посилає до Ірода заздалегідь намовленого виночерпія. Той дочекався, поки Маріамна покине цареві покої, сам же упевнено й сміливо ступив за поріг царської опочивальні.

- Хіба я тебе кликав? – розлючено запитав Ірод.

Виночерпій вклонився і мовив:

- Царю, я прийшов сказати, що Маріамна звеліла передати для тебе напій кохання. Що воно таке, я й сам не знаю, але попереджаю про всяк випадок. Я боюся відповідальності...

Певна річ, ніякого напою Маріамна йому не передавала. Іроду було досить слів підступного виночерпія. Цар лиш коротко кинув:

- Поклич до мене Маріамниного євнуха...

Але і від євнуха цар нічого не дізнався про “любовний напій”. Зате, геть замордований тортурами ката, він зізнався в іншому. У тому, ЗА ЩО саме так ненавидить Маріамна царя.

- І за що вона ненавидить свого царя? – поцікавився Ірод.

Євнух, випльнувши на кам'яну долівку кімнати тортур два закривавлених зуби, пролепетав тонким голосом:

- Ненавидить тебе, царю, внаслідок одкровення, мовленого їй Соемом.

- Що-о-о? – загарчав цар. – Що ти варнякаєш?

- Не я варнякав, а Соем. Про те, що йому доручено умертвити Маріамну та її матір, якщо...

Ірод просто уляк, закам'янів на стільці, з якого він спостерігав страшні тортури.

Як? Вірний Соем наважився видати таємницю? А раз так, то й ітурієць був у близьких стосунках із Маріамною! Іншого не може бути.

І чаша терпіння Ірода переповнилася. Принаймні – так йому здалося.

- Соема негайно схопити і віддати на страту, - рішуче наказав цар. – А Маріамну, також негайно, віддати під суд.

Звичайно, під суд найвідданіших йому друзів. І незабаром було оголошено вирок: смертна кара.

І коли вже Маріамну вели на страту, її матір Александра, бажаючи показати усьому народові свою непричетність до проголошеного дочці звинувачення, прорвалася до приреченої на страту.

- Ах, ти, невдячна тварюко! Що, догралась нарешті?

По цих словах Александра ще й вчепилася в доччині коси – мовляв, я, мати, ні в чому не винна, то все вона, Маріамна, скоїла.

Вуличний народ, звичайно ж, розумів усю ситуацію. Особливо ж дала Александрі це відчутти сама засуджена. Від початку й до кінця вона жодним словом не урвала звинувачувальної тиради цієї крикливиці, відвертої боягузки за власне життя, лише зневажливо й з огидою дивилася на цю мерзенну жінку, що була, хоч як це й прикро, її матір'ю.

Сама ж Маріамна безстрашно пішла на страту, жоден м'яз її обличчя не здригнувся, не спотворив прекрасних рис. Навіть останньої хвилини вона явила усім присутнім на страті доказ власного благородства, достоту благородства царського.

Ось так загинула Маріамна, цей найвищий ідеал жіночої цноти й великодушності.

Ірод збагнув, кого він втратив у особі Маріамни, надто пізно.

Після страти коханої жони спалахнула в країні чума. Нищила не тільки простий люд, а й забидала життя найближчих царевих друзів. Народ пов'язував моровицю зі стратою Маріамни, він сприймав епідемію як справедливую кару Божу. Тільки... чого ж чума косить майже усіх поспіль, а ніяк не зачіпає Ірода, винуватця загибелі власної жони?! Адже він, Ірод, мав би бути скараним у першу чергу! Чи, може, то якийсь незбагнений план Предвічного – залишити царя неушкодженим, приректи на прижиттєві муки?

А цар таки страждав. Щоночі згадував гарячу Маріамнину

плоть, вологу прохолоду її губів, свіжий жіночий подих. І плакав у подушку, схлипував, ридав, ніби безутішна дитина.

Та час від часу дослухався, як перегукуються слуги в тиші нічного палацу.

Маріамно, приходь! Цар чекає тебе...

Маріа-а-амно-о-о, цар чека-а-а-є...

Чекаааа-єєєє...

ПОНТІЙ ПІЛАТ, ЛЮДИНА І МІФ

Зараз, коли я пишу ці рядки, увесь християнський світ перебуває в очікуванні найбільшого свого свята – Воскресіння Христового. І в цю передпасхальну пору думаєш не тільки про вічного Месію та Його страдницький земний шлях, але й про тих, смертних, котрі так чи інакше були причетні до Його страти через розп'яття на хресті, – мимоволі роздумуєш і про єрусалимську чернь, і первосвящеників Каіафу та Анну, і святих апостолів. І, звичайно ж, про Понтія Пілата, римського намісника (прокуратора) в Юдеї та Самарії.

Що відомо нам з його життя та прокураторської діяльності? “Советский энциклопедический словарь” обмовляється про це буквально кількома рядками: “Понтий Пилат... согласно Иосифу Флавию и новозаветной традиции приговорил к распятию Иисуса Христа”. І все! Навіть не сказано, хто він такий, отой Флавій. Ану ж здогадайся, читачу, що то стародавній іудейський історик, який народився через кілька літ по страті та Воскресенню Христа!

Не вельми багато почерпнемо і з “Біблійного словника”, виданого в Стокгольмі 1979 року: “То була горда людина, яка презирливо і навіть жорстоко ставилася до євреїв; одного разу він наказав убити деяких галілеян у той час, коли вони приносили жертву богів... Перебуваючи перед празником Пасхи в Єрусалимі, розбирав справу Ісуса і, переконавшись у Його невинності... він віддав Назарєянина на розп'яття, умивши руки на знак особистого

визнання невинності Ісуса... Передання каже, що він (тобто Пілат - Б. Г.) наклав на себе руки”.

І, нарешті, “Библейская энциклопедия” (Москва, 1891 р.) звідомляє, що саме за цей злочин (убивство галілеян) Понтія Пілата викликали у Рим, він був “низложен и сослан в заточение в Вену... где, мучимый угрызениями совести, лишил себя жизни”.

Не надто щедрі на відомості щодо Пілата і всі чотири Євангелії — тому, очевидно, що перед авторами новозавітного Святого Письма постало завдання незмірно більше, відповідальніше, аніж деталізація характеру римського прокуратора Юдеї.

А в літературі суто світській, художній? Чи зображалася в ній постать Понтія Пілата? Квола пам'ять моя утримує, принаймні, кілька прикладів: романи Михайла Булгакова “Майстер і Маргарита”, Чингіза Айтматова “Плаха”, кілька читаних колись речей зарубіжних авторів, чиї імена уже й не пригадати. Але добре пам'ятаю, як вразили мене оті перших два твори - насамперед заторкнутою темою, цілковито незвичною, дивовижною для суціль атеїстичної радянської літератури, а ще винятковою оригінальністю, самобутністю письма.

Та, хоч як це дивно, найбільше приголомшив мене (не знаходжу іншого слова - саме приголомшив) роман “Варавва”, написаний ще в середині XIX століття. Автора цього твору досі ніхто не встановив, відомо лише, що оригіналом для видання роману слугував англійський текст, отриманий від прихожан Вільнюського Пречистенського собору - рукопис, що “ходив по руках” у православній общині в 60-і роки позаминулого століття. І отой англійський текст переклала російською мовою княгиня Є. Ф. Кропоткіна в 1910 році. Твір цей містить чимало вад, характерних, щоправда, для більшості художніх книг того часу, - надмірна пишність “красивого” стилю, наївна заданість характерів та сюжету, довгелезні старомодні періоди, тобто все те, що вважалося “модою”, - однак, наголошую, мусимо сприймати сей текст лише у контексті часу, в якому він творився. Але... з якою потужною енергією зображені сцени, в котрих присутній Ісус Христос! І з яким знанням справи показане

зародження християнства, його неповторні особливості! Яка могутня сила, інтелектуальна й емоційна, цілої низки образів - Пілата, Каіафи, Анни, учнів Ісуса - Юди Іскаріота, Петра, Іоанна, Марії Магдалини! Яка насичена, карколомна драматургія сюжету! А який суперечливий та колоритний розбійник Варавва, той самий, котрого помилювали замість Христа згідно із звичаєм, що існував тоді в Юдеї - звільняти одного із приречених на смертну кару злочинців на свято Пасхи! Невідомий автор прагне наблизити до нас ті давні часи, ще раз переосмислити єдині в своєму роді події першого століття Христової ери, "оживити" й зрозуміти людей, котрі були свідками земного життя Ісуса. Але чому автор роману не називає власне ім'я? Чи випадковий цей факт? Здається мені, анонімність у цьому випадку глибоко символічна. Як і, скажімо, у приховуваному авторстві безлічі стародавніх ікон. Що означає моє ім'я порівняно з усеосяжним ім'ям Бога! - так, очевидно, вважали скромні монахи-богомази. Так, либонь, міркував і автор роману "Варавва", маючи себе за ніщо перед усесвітньоісторичним масштабом зображуваних ним подій та людей. Мабуть, саме тому автор (здається мені чомусь, що то була жінка, побожна й самотня) уникнув марнославного жадання неодмінно прославити своє ім'я – куди грандіознішим видавалося йому надзавдання відобразити у письмі особливості доби, трагічного й воднораз оптимістичного світанку християнства, показати, що минуле не минає безслідно ні для окремої особи, ані для людства в цілому, що те минуле постійно й тихо світиться, наче незгасна лампадка, в душі кожного з нас, ще **звідтоді** передається-світиться!

"А може, і немає забуття, може, в нас є часточка вічна?" Так запитує сам себе автор. І знаходить, по тисячах літ од зображуваних подій, незгасне відлуння у всякій душі. Ніби ангел над нею пролетів. І хоч, скажімо, крізь наші душі й орда мчала, й фашист пролетів (згадайте знамените художнє полотно), і сатана прошурхотів кривавими крильми, накривши тінню своєю одну шосту планети на цілих сімдесят літ, і тьма-тьмуца інших трагедій пронеслася над світом, - все одно: **племінь**

лампадки, засвічений на світанку Христової доби, сяє в людських душах донині.

Повернімося, одначе, до Пілата. Якось уже так склалося, що це ім'я з плином століть переросло, обернулося в людському ужитку на суцільний негатив. Прикладів не бракує ні в нашій публіцистиці, ні в трибунних виступах вельми освічених політиків, ні на рівні суто побутовому, кухонному. Коли прагнемо когось дорікнути, звинуватити у якихось гріхах, реальних чи уявних, то кажемо: зрадливий, двоєдушний, підступний, лукавий, аки Пілат. Маємо, по суті, те саме, що й з дволиким Янусом сталося, адже первісно він “задуманий” (римлянами чи, може, етрусками?) не як символ якогось там дворушництва, дволикості. То ж міфологічна істота, вона символізувала божество, бога початку й кінця, входу та виходу, дня вчорашнього й завтрашнього - ось чому обидва його лики водночас обернені і в минуле, і в майбутнє, й ні до чого тут усі наші спрощені міркування про якусь там двоєдушність (у сьогоднішньому розумінні цього слова)! Отак приблизно і з Пілатом вийшло, цілком конкретною історичною особою. Хоч нікого він не зраджував, бо не був ні учнем, ні послідовником, ані “симпатиком” Христа, а був звичайнісіньким рабом тогочасних обставин та приписів. І навіть якби було нам за що “зацепитися” в поведінці Пілата на суді, то мали б, урешті-решт, розуміти, що в цьому випадку не він вирішував долю Месії, - вершили справу Синедріон, первосвященики, а з ними – єрусалимська чернь, юрба, ласа на криваві видовища, як і натовп римський (натовп, як відомо, в усі часи був і є однаковим). То яким же він, Пілат, мав постати у цій ситуації? Порушником тогочасного закону (згадайте: будь-яка влада, за Біблією, - від Бога)? Яким мав бути сей закоренілий язичник, виплеканий на цілому сонмищі «богів», сей незворушний державець, завойовник, який з молоком матері всмоктував переконання, що він, квіріт, найрозумніший, наймогутніший, найсправедливіший? Яким мав бути той, кому змалку, усім тодішнім способом життя, усім тамтешнім суспільством втовкмачувалося в мізки, в жили, в кров і шкіру непіддаване сумніву: Рим - над усе, римлянин - цар і бог! І навіть та нібито виграшна для

когось обставина, що прокуратор на суді умиває руки, аж ніяк не означає для нього прагнення уникнути відповідальності (як це було з одним із російських самодержців – “щодо мене, то я вмиваю руки”, тобто відходжу вбік), а лише те означає, що Пілат умив руки “на знак особистого визнання невинності Ісуса”, як справедливо й зазначено в згадуваному вже “Біблійному словнику”. І для нього, Пілата, то була гранична межа можливого (у дотриманні справедливості) в тодішніх обставинах.

Проте навіть у його язичницькій душі щось тоді, на суді, зворухнулося! Щось він таки збагнув, про щось здогадався, у чомусь засумнівався. Недаремно ж двічі відсилав засудженого Христа до царя Ірода, аби той переглянув справу. Недаремно ж мовив на судилищі, що не знаходить вини в цьому чоловікові.

А у відповідь: “Розпни! Розпни Його!”

І - вкрадливий голос Каіафи, звернений до прокуратора (цитую роман “Варавва”): “Якщо Він умре... то про Нього незабаром забудуть. Його нечисленні учні будуть зневажені, Його безумне фанатичне вчення буде висміяне; а ми стежитимемо за тим, аби Його народження, вчення і смерть не були записані в наших літописах...”

А Пілат, до глибини серця зворушений величчю засудженого на страту Ісуса, високо піднісши руки, “вигукнув рідною своєю мовою, не турбуючись про те, зрозуміє його чи ні схвильований натовп:

- Ессе Номо! (Се Людина).

- Ессе Номо! - і в дикому нападі шаленого сміху й плачу він судомно затулив рота своєю мантиєю, аби заглушити безумні, невтримні стогони, і, похитнувшись несподівано вбік, упав обличчям до землі цілковито непритомний.

Зляканий крик пролунав у народів. Сталося загальне сум'яття, і натовп поділився на кілька груп... Найбільше число осіб приготувалося йти за божественним Засудженим, щоби побачити Його смерть. Хоч би яким це здавалося жахливим і неприродним, але в усі часи люди відчували вдовolenня й дивовижну насолоду, побачивши останню агонію умираючого.

І того ж дня, у п'ятницю, коли тіло Месії було уже розп'яте на

хресті, “уся природа набула якогось примарного вигляду. Лінія римських воїнів зчезла, і лише вряди-годи виднілася нитка примарної криці; стиснуті ряди народу злилися в одну темну пляму; нарешті в цьому мінливому світлі залишився видним один тільки середній Хрест. Окреслений різко й виразно, він набув гігантських розмірів, розпросторившись від сходу до заходу, від землі аж до неба, тоді як над самою головою Божественного Розп’ятого золотий промінь змерхлого сонця виблискував, як відображення нового, щойно народженого світу...”

Сей розділ я назвав “Понтій Пілат, людина і міф”. А у цю ось мить - засумнівався: та який же він, Пілат, міф? Цілком конкретна історична постать, що жила, мислила, страждала в своєму часі та просторі! Своєрідна емблема (одна з емблем) тогочасного суспільства!

Тогочасного? Та ні, суспільство в усі часи однакове, як і юрба. Пілат, отже, був. Він мусив існувати і бути саме таким, яким і зображає цю людину Святе Письмо. Адже його ім’я вписане в усі канонічні Євангелії, наче щось знакове, неодмінне, обов’язкове. Як і його сучасники Іоанн, Андрій, Петро, Юда, блудниця і праведниця Марія Магдалина. Як первосвященик Анна. Як розбійник Варавва. Усе, геть усе: обставини, події, люди - Божим промислом було визначене наперед! І зрада Юди була «запрограмована», і Таємна Вечеря була передбачена, і потрібне зречення Господа, ще до перших півнів, апостолом Петром, і саме розп’яття Сина Божого, про яке писалося в святих пророцтвах задовго до його здійснення. І всі згадані (й не згадані) тут люди, і самий Христос не могли бути іншими! І, таким чином, Син Божий став символом нової християнської доби. І не міфічні юпітери, зевси, януси, афродіти, церери та іже з ними стали емблемами, знаками, метафорами людства на довгі-предовгі віки, а таки вони, живі люди. Святі, грішні, вірні, зрадливі, жорстокі, милосердні людоньки, діти Господні. І серед них — Понтій Пілат, дитя своєї доби. Людина не з міфу, а з нурту самої неспокоїної, гомінкої гарячої ріки, чие ім’я — ЖИТТЯ.

Ось таким бачився мені Понтій Пілат. Бачився, уявлявся, вимальовувався. На основі прочитаного мною, звичайно ж. Іншої "основи" просто не існувало!

Але тоді я ще не читав Йосифа Флавія.

А щойно – прочитав.

Що ж він, Йосиф Флавій, пише, - зокрема, про Пілата?

Римський правитель Тиберій послав у Юдею як прокуратора Понтія Пілата. Прокуратор одного разу наказав принести в Єрусалим зображення імператора (очевидно, статую Тиберія. – Б.Г.). Коли настав ранок, іудеї страшенно сполошилися, а відтак і обурилися, вбачаючи в цьому порушення закону, оскільки юдеям заборонено виставляти будь-які зображення в місті. Хвилювання городян привабило до Єрусалиму численні натовпи сільських обивателів. Усі вирушили в Кесарію, до Понтія Пілата, просити, аби він звелів винести зображення з Єрусалиму, бо це, мовляв, порушує віру їхніх батьків. Отримавши від нього рішучу відмову, прибулі впали на землю й так пролежали п'ять днів і ночей.

Коли настав шостий день, Пілат сів у суддівське крісло на кесарійському стадіоні й наказав прикликати до себе народну юрбу, щоби оголосити свою постанову (перед цим він наказав солдатам оточити юдеїв зі зброєю в руках). Побачивши себе несподівано замкненими потрійною лінією озброєних солдатів, юдеї страшенно розхвилювалися. Але коли Пілат оголосив, що накаже порубати всіх, якщо вони не приймуть імператорських зображень (і зараз же дав знак солдатам вихопити з піхов мечі), юдеї, ніби змовившись, упали всі на землю, витягнули свої шиї й голосно заволали, що скоріше дадуть убити себе, ніж переступлять закон. Уражений цим релігійним подвигом, Пілат наказав негайно вивезти статую з Єрусалима.

Згодом Пілат знову викликав народне обурення. Тим, що використав священний скарб на влаштування водогону для міста. Коли Пілат прибув до Єрусалима, народ обступив його суддівське крісло з обуреними вигуками. Проте Пілат,

попереджений заздалегідь, озброїв своїх солдатів, переодягнув їх у цивільний одяг і наказав, змішавшись з юрбою, бити крикунів батогами. Солдати так і вчинили. Чимало іудеїв було тоді побито, а ще більше – розтоптано своїми ж співвітчизниками. Тільки це примусило юдеїв змиритися...

СМЕРТЬ ІРОДА

Першою дружиною Ірода була Доріда, родом із Єрусалима. А ставши правителем Іудеї, він узяв шлюб із Маріамною, напередодні видворивши Доріду з царського палацу. А згодом – і сина свого Антипатра (від першої ж дружини), дозволив йому з'являтися у місті лише у дні великих свят. І все це – на догоду Маріамні та її синам, що невдовзі народилися один за одним.

Ми вже знаємо, що Ірод позбавив життя Гіркана, Маріамниного діда, а згодом – і саму царицю, яка народила Іродові п'ятеро дітей – дві дочки і троє синів. І все це – заради трону, бо ж завжди знав, що царська корона належить не йому – зухвалому самозванцеві, а Маріамні та її синам, які були царського роду Хасмонеїв. Молодший з синів виховувався в Римі й там же раптово помер, старші теж отримали царське виховання й завершували освіту в столиці Римської імперії. Юнаки надзвичайної вроди, ввібравши в себе, крім іудейської, ще й античну культуру, повернулися в Єрусалим. Вони ніби успадкували материну ненависть до царя. Тієї ненависті молоді люди не намагалися приховати, відверто говорили про немилосердність батька свого, про його несправедливе ставлення до них. Цим негайно скористалися придворні інтригани, а найперше Антипатр, якого батько мусив забрати од колишньої дружини Доріди як своєрідний щит од зазіхань Маріамниних синів.

І то була найбільша царева помилка – звернутися до Антипатра, як захисника: підступнішої людини, либонь, у всій іудейській землі не так просто було відшукати. Де лестощами,

де хитрістю, де намовами та обмовами, власними і вкладеними в уста придворних, Антипатр довів батька до того, що він одного разу навіть збирався стратити Маріамниних синів. У сімейні чвари правителя втрутився Рим – тамтешній суд мусив мирити Ірода зі своїми синами. Але, по поверненні царя та підсудних синів до Єрусалима, ворожнеча спалахнула з новою силою. Александр і Аристовул почувалися приниженими, ображеними, бо за Антипатром були затверджені права старшинства. Антипатр же не міг пробачити братам уже хоч би того, що вони поставлені найближчими після нього. Проте Антипатр умів приховувати власні думки, не дозволяв почуттям вихлюпуватися назовні. Маріамнині ж сини нічого не утаювали від придворних, їм, мовляв, сам Предвічний велів завжди говорити правду. Придворні передавали зміст розмов Антипатрові, а той – цареві. У перекрученому вигляді, з додаванням різного роду небилиць. А тут ще й Доріда – вона знову була в палаці, в Маріамниних хоробах! – підхлюпувала олії у вогонь.

Одне слово, брехливими доносами Антипатр нагнав на царя такого страху, що тому щоночі ввижався Александр, і не інакше як із кинджалом, занесеним над ним, Іродом. І він, врешті-решт, наказав схопити Александра, закувати в кайдани, а вслід за цим піддати тортурам його друзів.

Більшість із них помирали мовчки, терплячи неймовірні муки. Але були й такі, що не витримували страждань, лжесвідчили супроти Александра, як і сподівався від них Антипатр: брати Александр та Аристовул, мовляв, збираються убити батька на полюванні й по тому втекти до Риму.

Ірод охоче вірив цим “свідченням”.

Антипатр – торжествував. Не підозрюючи, що й на нього чекає страшна кара за содіяне.

Минали дні, тижні, місяці. Для обидвох братів (синів Ірода) то була жахлива пора ув'язнень та короткочасного визволення з неволі, пора ненастанних обмов з боку Антипатра, пора судилищ та розслідувань неіснуючих злочинів Александра та Аристовула супроти Ірода.

У цій ситуації і сестра царя Саломія не сиділа згорнувши руки – також підбурювала Ірода до рішучих заходів щодо його синів. Приміром, вигадувала несусвітні історії про те, буцімто Аристовул застерігав її, Саломею, від Іродового наміру стратити її – за те, що вона нібито передала ворогам-арабам багато таємниць іудейського царя. Аристовул, звісно, нічого подібного їй не говорив, але Ірод беззастережно повірив у цей наклеп і зараз же надіслав римському імператорові донесення про підступи його невдячних синів. Отримавши через послів у Римі папери від царя, імператор відповів, що визнає за царем повну свободу його дій, але що він учинить розсудливо, якщо доручить розслідування змови повним зборам його ж родичів та вищих чинів провінції. Буде встановлена провина юнаків, тоді вони гідні смерті, якщо ж з'ясується, що вони тільки помишляли про таємну втечу, то їх можна піддати більш м'якому покаранню.

І відбувся суд, на якому Александр і Аристовул не були присутні, їх у той час утримували під вартою в одному сидонському поселенні. Виступали звинувачувані, “викривали” крамольні підступи двох братів. Узяв слово і цар, став громити своїх синів так завзято й пристрасно, ніби вони стояли тут же, перед його очима. Ірод звинуватив синів у приниженні його царського імені, насмішках та образі його особи, і подібних “фактів” він перелічив так багато, що сама смерть видавалася присутнім занадто мізерним покаранням. Оскільки цареві ніхто не заперечував, то він став оплакувати самого себе.

- Перемога над власними дітьми – це гірка перемога, вирок, винесений їм найперше стосуватиметься і мене, - мовив, ридаючи, Ірод.

Не знайшлося жодної душі на зборах, яка виступила б на захист юнаків. Лише один із ветеранів царя, Терон, син якого був другом Александра, наважився виступити особисто перед царем.

- У тобі, здається, злий демон засів, - мовив Терон, - ти гіршим із людей віриш більше, ніж твоїм улюбленим дітям... Подумай лише про те, чи не накличе на тебе смерть братів – ненависть солдатів!

Риму! З цією метою він організовує листи своїх римських друзів до Ірода. В листах була порада Іродові через якийсь час відрядити Антипатра як посла до імператора. І тут Ірод купився теж. Негайно спорядив сина в дорогу. З блискучою свитою. З великою сумою грошей. Цар доручив Антипатру представити імператору його заповіт, у якому царем призначався Антипатр, його ж наступником – Ірод, син Маріамни (другої).

Доки Антипатр перебував у Римі, Ірод продовжив своє розслідування з приводу смерті брата його Ферори. Деякі з вільновідпущеників Ферора з'явилися перед очі царя і сказали, що брат його Ферор помер не просто так, а внаслідок отруєння. І знову всі ниточки вели до Антипатра,

Ошелешений похмурими фактами та здогадами, цар наказав піддати тортурам рабине і деяких вільних служниць свого померлого брата. Одна з них, вкрай замордована тортурами, вигукнула: "Господь Бог, царю небес і землі, покарай винуватицю наших страждань – матір Антипатра!" Ці слова слугували для Ірода висхідним пунктом подальшого розслідування. Врешті-решт правитель Іудеї з'ясував, що Антипатр отримав із Єгипту баночку отрути. Для нього, царя. А сам подався до Риму, щоб одвести від себе будь-яку підозру (для цього він організував оті листи римських друзів до Ірода).

Коротко кажучи, коли Антипатр повернувся з Риму, то зараз же був відданий під суд. Безсумнівні докази підтвердили усі висунуті йому звинувачення. І... оголошується вирок: Антипатра засуджено до смерті.

Другого ж дня по закінченні судової справи і винесення вироку Ірод тяжко захворів. Недуга охопила все його тіло й завдавала йому неймовірних страждань. Його мучила сверблячка, нестерпно болів кишечник, на ногах утворилися пухлини, а в страмному місці – загниваюча виразка, що плодила безлічно червів. Ірод, одначе, чіплявся за життя як міг. Він вирушив на ту сторону Йордана, аби скористатися теплими купаннями. Крім того, цілителі передбачали ще й зігрівати хворого теплою олією. Та коли його опустили в наповнену олією ванну, в очах у нього помутніло, обличчя скривилося,

як у помираючого. Від панічних криків, здійснених слугами, цар, одначе, опритомнів. Але від того часу він уже не йняв віри в одужання і велів роздати солдатам по 50 драхм кожному, а офіцерам та друзям своїм – ще значніші суми.

Прибувши на зворотному шляху до Ієрихона, цар, наче бажаючи кинути погрозу самій смерті, вирішив здійснити ще одну безбожну справу: наказав зібрати найзнатніших мужів з усієї Іудеї і замкнути їх у конюшнях іподрому. Відтак викликав до себе сестру Саломію та її чоловіка Алексу й мовив:

- Я знаю, іудеї святкуватимуть мою смерть, як ювілейну урочистість, одначе мені можуть улаштувати і жалобу, і блискучу похоронну процесію, якщо тільки ви побажаєте виконати мою волю. Тільки-но я умру, ви оточите солдатами тих ув'язнених і накажете зарубати їх, щоби вся Іудея і кожна родина, проти своєї волі, плакала над моєю смертю.

По тих словах Ірод узяв яблуко, попросив ножа, буцімто розкряти його на дольки, як це він і раніше робив. Тоді роззирнувся навсебіч і підніс ослаблену руку, аби заколоти себе. Але небіж його Ахїаб зараз же опинився біля царя, схопив його за руку...

Від того часу, коли Ірод досяг верховної влади, збігло тридцять чотири, а від часу призначення його царем римлянами – тридцять сім літ.

Перш ніж військо дізналося про його смерть, сестра Саломія разом із своїм чоловіком визволили усіх полонених, яких Ірод наказав був убити, заявивши, що цар змінив своє рішення і тепер відпускає кожного на свою батьківщину. І лише по тому, як полонені пішли геть, вона оголосила солдатам про кончину царя та скликала їх, а також решту народу, в амфітеатр у Ієрихоні.

Там була оприлюднена остання правителява воля. Його син Архелай проголошений царем. Йому доручено доправити римському імператорові перстень із печаткою Ірода, а також акти, що торкалися державного правління...

По всьому тому пролунали гучні, тріумфальні вигуки. То солдати разом із народом проходили перед Архелаєм, вітаючи

його. Присягали у відданості новопризначеному цареві, випрошували на нього благословення Божого. І вже аж потім приступили до поховання Ірода.

Перед похоронною процесією Архелай виставив усі царські прикраси. Парадне ложе з масивного золота, оздоблене коштовним камінням, покривало з чистого пурпуру строкатіло дорогоцінними візерунками, а тіло, що возлежало на ньому, укривало червоне сукно; голову царя обвивала діадема, над нею зблискувала золота корона, права рука тримала скіпетр. Ложе обступили сини й численна юрба родичів; коли процесія рушила з місця, услід за родичами поволі йшли охоронці, загін фракійців, а за ними – германці й галли, геть усі у військових доспіхах. Попереду рухалася решта війська, очолювана полководцями та командирами, а за військом – п'ятсот рабів і відпущеників з пахучими травами в руках.

Тіло перенесли до Іродіона, де, згідно із заповітом, воно було віддане землі.

Заплакана Іродова сестра Саломія йшла услід за повозом із небіжчиком, вдивлялася в його висхле зжовкле лице, гостре підборіддя з ріденьким червонястим клаптем волосся, чорні отвори ніздрів, пагорбки червоного сукна над розведеними урозтіч носками ніг. І згадувала чомусь давню пригоду, що приключилася з братом тоді, як він, розтринькавши усі державні гроші на облаштування своїх справ, дізнався якось, що попередник його, Гірман, відкрив гробницю Давида й украв звідти три тисячі талантів срібла, залишивши там, проте, тьму-тьмуцу неторкнутих грошей, що ними Ірод зумів би покрити всі свої витрати. Чому б і йому не відвідати усипальню Давида? І ось одного разу Ірод звелів відкрити гробницю і потаємно, щоби про це не дізналися священики, пробрався до забороненого місця, де покоївся прах Давида і Соломона. Але полум'я вирвалося із склепів, і двоє Іродових зброєносців загинули на місці. Нажаханий цар вибіг із склепу, а згодом розпорядився спорудити при вході до гробниці пам'ятник із білого каменю – на знак умилоствлення Предвічного та прощення ним Іродового тяжкого гріха.

Та чи він був єдиним, той непростимий переступ, гірко думала Саломія, ступаючи услід за гробом. Чи не на його совісті десятки, а може, й сотні невинних жертв. Дітовбивця, жоновбивця. Убивця рідних, друзів, служниць і слуг, полководців та солдатів. Безмірно відданих йому, цареві. Готових за нього йти на смерть.

А хіба ж я, Саломія, не провокувала брата на ті злочини? Хіба ж я безгрішна? Гай-гай...

ТИТ

Війна в Іудеї тривала вже не один рік. Веспасіан, узявши із затятими битвами не тільки Іотопату, Гіадару, Гамалу та інші міста (про це я, Йосиф, можливо, ще розповім, принаймні – про окремі епізоди цього взяття), готувався тепер до облоги Єрусалима. Аби ізолювати місто з усіх боків, Веспасіан розташував табір у Ієрихоні та Адиді й у обидвох цих містах залишив змішані гарнізони з римлян та їхніх союзників. Водночас із тим він послав у Геразу Луція Аннія з кінним ескадроном та сильним загоном піхоти, і Луцій узяв місто штурмом, перебив близько тисячі юнаків, які не встигли врятуватися втечею, родини їхні обернув на військовополонених, а майно мешканців оддав як здобич солдатам. По всьому тому він іще спалив сусідні села. Хто ще мав сили, той втік, решта загинули, а самі поселення були знищені вогнем. Таким чином, Єрусалим оточили римські війська.

Веспасіан готувався всіма силами рушати на Єрусалим, але саме в цей час йому надійшло повідомлення ПРО СМЕРТЬ НЕРОНА, який процарствував тринадцять років і вісім днів. Із цього повідомлення Веспасіан дізнався, як цей імператор збезчестив свій трон, залишивши кермо влади в руках несусвітніх лиходіїв Німфідія й Тигилліна та негідників вільновідпущеників, як ті відпущеники організували змову проти Нерона, а він, полишений напризволяще, покинутий охоронцями, утік із

кількома слугами, в одне із римських передмість і врешті-решт сам наклав на себе руки...

Дізнався Веспасіан і про те, що імператором Риму був проголошений Гальба, але незабаром, публічно звинувачений солдатами в нищих намірах, був підступно убитий, а Отон проголошений його наступником. Проте Веспасіану про Отона не встигли сповістити. Він знав, що імператор – Гальба, а отже, облогу Єрусалима доведеться відкласти або й зовсім скасувати, аж доки Веспасіан не отримає письмової інструкції щодо продовження війни. З цією метою він відряджає у Рим сина свого Тита, аби той привітав нового імператора й отримав од нього розпорядження щодо продовження (або припинення) війни з іудеями.

На бойовому кораблі Тит відбув у тривале й виснажливе плавання. Коли корабель, нарешті, дістався Еллади (діло було взимку), стало відомо, що Гальба, процарствувавши сім місяців і сім днів, також убитий, а престол силоміць захопив Отон. І Тит, немов за велінням неба, вирішив повернутися до свого батька в Кесарію.

- Ти мудро вчинив, синку, - мовив схвилюваний батько. – зараз ми мусимо не так думати про війну з іудеями, як про долю нашої вітчизни. Годі воювати з чужими, не знаючи, що діється на батьківщині.

А на батьківщині в цей час діялося ось що. Проголошений імператором Отон воював із полководцем Вітеллієм, який стояв зі своїми легіонами в Германії і якого тамтешні солдати також проголосили імператором. Нікому з них не хотілося поступатися владою. Усе вирішувала сила. І сталася сутичка між військами Отона та Вітеллія. Першого дня перемога була на боці легіонів Отона. Другого ж – військо Вітеллія розгромило супротивника, внаслідок цього Отон сам позбавив себе життя, процарювавши таким чином три місяці і два дні, його легіони перейшли на бік Вітеллія. На чолі об'єднаного війська Вітеллій вступив у Рим.

Для столиці імперії настали страшні часи. Оскільки солдати не могли поміститися у виділені їм приміщення, Вітеллій перетворив

увесь Рим на табір і кожний будинок наповнив озброєними людьми, зголоднілими та напівроздягненими. А тут куди не поглянь – золото, срібло, чарівні жінки та дівчата. Як же тут утриматися від грабунків, од ґвалтувань! Кожного, хто чинив опір легіонерам, солдати вбивали на місці – повне свавілля, повний безлад, і не видно було їм кінця, бо проголошений імператором Вітеллій також не відставав од своїх підлеглих солдатів...

А Веспасіан? Він уже знав, що Вітеллій – імператор, знав про брутальні безчинства війська в Римі. І хоч полководець розумів, що мусить підкорятися імператорові, повідомлення про події в Римі глибоко його обурювали, адже людину, що так безумно й бездумно розпоряджається владою у рідних пенатах, Веспасіан вважав не гідною престолу. Перейнятий болісними думами, полководець відчував тягар свого становища як підкорювача чужих земель у той час, коли рідна вітчизна безвинно гине. Але хоч як спонукав його гнів до помсти, він чудово розумів усе: і відстані, які йому з військом довелося б долати, і зимова негода, і підступність долі...

Зате воєначальники й солдати на своїх товариських сходинах цілком відкрито гомоніли об тім що діється зараз на їхній батьківщині.

- Солдати в Римі утопають у благоденстві, зніжені та розбещені...

- Їхні вуха не хочуть навіть чути слова "війна"...

- Вони віддають царський трон на власний розсуд, призначають імператорів, керуючись лише власною корисливістю...

- А ми, ті, що посивіли під шоломами, чи мусимо ми віддавати трон іншому, коли у власному середовищі маємо людину, найбільш гідну імператорської влади...

- І, правду кажучи: коли ще трапиться нам випадок воздати йому належне за добре ставлення до нас!..

- І сенат, і народ римський влаштує поміркованість Веспасіана незмірно більше, ніж гаряча й жорстока нестримність Вітеллія...

- Треба щось робити, треба діяти. Ну й що з того, що нас

лише три легіони. Веспасіана підтримає увесь Схід і частина Європи...

Розмови рано чи пізно мали перерости в дію. Одного разу солдати зібралися разом, усі без винятку, й проголосили Веспасіана імператором. І хоч як упирався полководець, хоч як доводив командирам і солдатам, що приватне життя його більше влаштовує, ніж перебування на престолі, нічого не допомогло. Що наполегливіше він відмовлявся, то наполегливішими були воєначальники. Нарешті не на жарт обурені солдати з оголеними мечами обступили полководця й погрожували йому загибеллю, якщо він і далі відмовлятиметься від виявленої йому честі. Лише після цього Веспасіан виступив із коротенькою промовою.

- Я виклав усі підстави, через які мав намір відхилити від себе владу, але бачу, що не зможу переконати вас у протилежному, тому я підкоряюся вашим вимогам.

І над вилаштованими мов на парад легіонами прогрімало:

- Слава імператорові Веспасіану! Сальве імператор! Смерть тиранам!

Так полководець Веспасіан став імператором Риму.

Але для зміцнення своєї влади йому перш ніж вирушати в похід на батьківщину ще належало багато зробити.

Оскільки Муціан та інші полководці також схилили Веспасіана прийняти імператорське звання, а військо оголосило себе готовим іти проти будь-якого його супротивника, то він передусім намагався заручитися підтримкою Александрії. Адже Єгипет був головним постачальником хліба Римській імперії, а тим більше – в Александрії перебуває два римських легіони, які неодмінно його підтримають і з допомогою яких він, Веспасіан, легко здолає Вітеллія. І зараз же Веспасіан написав намісникові Єгипту й Александрії Тіберію Александру об тім, як гостро потребує він, новопроголошений імператор, підтримки Єгипту. Прочитавши цього листа, Александр наказав легіонам і народові присягнути на вірність Веспасіану, сам же почав готуватися до того, щоби гідно зустріти Веспасіана. З неймовірною швидкістю звістка про

новопроголошеного імператора розлетілася на Сході. Кожне місто влаштовувало урочистості на його честь, легіони в Мезії і Панонії, що незадовго до того повстали проти Вітеллія, тепер із великою радістю присягалися на вірність Веспасіану, з усієї Сирії та інших провінцій прибули численні посольства, які вручили йому від усіх міст вінки та вітальні адреси...

І саме тоді, в розпал усенародного торжества, згадав імператор... мене, Йосифа з Єрусалима. Згадав і зараз же наказав звільнити від кайданів, адже я, ще за життя Нерона, пророкував йому імператорський престол!

Ось так була відновлена і моя честь.

Того щасливого для нас дня була відпущена на волю і моя коханка Маріамна, жінка, якій суджено було носити ім'я Іродової дружини, але, сподіваюся, доля моєї Маріамни складеться по-іншому, аніж доля царевої жони.

Я більше не бажав піддавати небезпеці життя коханої жінки.

- Прощай, моя кизилова гілочко, - мовив я. – Іди в свою Іотопату. Хочеш – виходь заміж за якогось доброго чоловіка. А хочеш – чекай мене. Дасть Бог, я ще повернуся, хоч не можу тобі цього твердо обіцяти. Я ж – іду з Веспасіаном визволяти Рим.

Маріамна мовчки прихилила обличчя до моїх грудей, і я почув... ні, відчув, як вона безголосо схлипує і як зволожується від її сліз моя арештантська сорочка...

Ще до прибуття Веспасіана військо Вітеллія було розбите уцент, а сам він, хитаючись од випитого вина, вийшов із свого палацу. Тут же його ухопила чернь, поволокла, ніби лантух, вулицею і, доволі поглумившись над ним, убила імператора в центрі Риму. Він царствував вісім місяців і п'ять днів. Якби він прожив довше, жартував народ, то цілої імперії було б замало для його ненажерливості... Усього у цій битві загинуло понад п'ятдесят тисяч солдатів Вітеллія.

І ось тепер, коли влада Веспасіана була визнана повсюдно, Веспасіан почав готуватися до поїздки у Рим, завоювання ж Єрусалима він доручив синові своєму Титу з відбірним військом.

Я, Йосиф Флавій з Єрусалима, детально описав той похід, адже й сам був його учасником – уже без кайданів, без колишньої недовіри до мене римських воєначальників. Я перебував у війську як той чоловік, *чий пророцтва неодмінно збуваються!* Подальші мої слова – слова СВІДКА, а не просто літописця, описувача подій столітньої чи й тисячолітньої давності.

Отже, похід Тита у ворожу країну відкривали загони царів та всі інші допоміжні війська; за ними йшли будівельники доріг і квартирмейстери, а також в'ючні тварини з багажем проводирів; за ними, під прикриттям важкоозброєних воїнів їхав верхи самий полководець, оточений численним відбірним військом та списоносцями. Услід за ними, безпосередньо перед металевими машинами, їхали належні до легіонів вершники, а позаду машин – трибуни під прикриттям війська і начальники зі своїми когортами, що несли польові знамена з орлом посередині, далі – сурмачі, а вже тоді – головне ядро легіонів, по шестеро воїнів у ряду. Кожний легіон мав свій обоз із поклажею. Нарешті, у хвості пересувалися наймані загони та ар'єргард, що охороняв їх.

Ось у такому звичному для римлян похідному порядку Тит просувався через Самарію і Гофну, завойовану ще його батьком і забезпечену тепер гарнізоном. Тут він заночував і наступного ранку рушив далі до Шипової долини біля села Гаватсаула. Він розпорядився розбивати тут табір, бо до Єрусалима звідси – рукою подати, натомлені походом люди, дружно й організовано взялися за виконання наказу, а сам полководець із шестистами вершників відправився на розвідку, бажаючи ознайомитися з укріпленнями Єрусалима, а заразом довідатися про настрої іудеїв. Полководець сподівався, що, завваживши грізне військо римлян, мешканці міста одразу ж, налякані й стривожені, здадуться в полон. Та не так сталося як гадалося.

Доки Тит пересувався великою дорогою, що вела просто до міської стіни, ніхто не з'являвся біля брами, коли ж військо звернуло з дороги убік (Тит хотів оглянути мур та його бійниці), незлічене число ворогів ринуло раптово мимо так званих жіночих веж через браму, прорвало лінію вершників, кинулося назустріч тим воїнам,

що перебували ще на великій дорозі, завадили їм з'єднатися з іншими, які вже звернули вбік, і таким чином одсікли Тита з небагатьма солдатами. Йти вперед полководцеві було неможливо, оскільки увесь простір до стіни був посмугований канавами для плантацій, садами, обнесеними огорожами. Але й повертатися до основної частини війська теж було неможливо – через незліченне вороже військо, а воїни, на великій дорозі, які ще не підозрювали про халепу, що в неї втрапив головнокомандувач, і будучи впевненим – Тит також повернув назад, розбіглися куди попадя, кинувши Тита напризволяще. Бачачи, що його порятунок залежатиме тільки від його особистої хоробрості, полководець повернув свого коня назад, гукнув своїй свиті:

- За мною, солдати!

Та й кинувся в натовп супротивника, щоби прокласти дорогу до своїх. І який же він був прекрасний у цю мить, полководець! Який потужний та відважний! Тоді-то й переконалися всі, хто був із ним поруч, що все на світі, в тім числі й доля полководців – у руці Всевишнього. Адже Тит без щита, без шолома, він виїхав просто у розвідку, на легку прогулянку, власне кажучи. Скільки ворожих стріл просвистіло над ним і навколо нього? Але жодна навіть не зачепила його. Наче зумисне стріли обминали полководця, не влучали в ціль. А він, простоволосий, з караючим мечем у руці, затято прокладав собі дорогу через тих, що напірали на нього з боків, його кінь перескакував повержених, уперед, уперед. Супротивник іздіймав гвалт, закликав до нападу, але хоч би в яку сторону кидався полководець, іудеї тікали від нього і розсіювалися. Усі, хто розділяв небезпеку, ратні товариші його, дістаючи удари ззаду і з боків, трималися тісно біля нього, кожний-бо з них сподівався на порятунок, кожний намагався допомогти полководцеві пробити вихід і для нього, і для себе, доки ворог не оточив їх звідусіль. Двоє задніх упали під мечами супротивника – один був обступлений ворогами на коні й заколотий. Другий зіскочивши з коня, також був убитий. Але з рештою воїнів Тит усе-таки врятувався і відступив до власного табору.

Успіх іудеїв за першої сутички, вселив у них навіжену надію на легку перемогу та наївну самовпевненість.

Гай-гай, вони ще не знали, що таке римське військо. І хоч наступного дня іудеям також пощастило здійснити вдалу вилазку, знищити кілька десятків солдатів, що були заклопотані шанцевими роботами, а тому й беззбройними, зате на схилі дня римляни, зайнявши пагорб, накинулися з нього на іудейське військо, погнали його донизу й знову ж таки на чолі з Титом скинули ворога в провалля. Таким чином у перші ж два дні війни Тит двічі врятував своє військо від поразки.

І ось перед зором полководця постав у всьому своєму велеліпстві Єрусалим, те місто, яке йому належало завоювати.

Я, Йосиф Флавій з Єрусалима, також перебував тоді у війську Тита. На відміну від римлян, я добре знав те місто, кожную його стіну, кожне дерево, кожний камінь. Я любив це місто! Але я мав сприяти тому, аби Єрусалим завоювали римляни, бо був у них за перекладача. Нелегка місія випала мені, що й казати...

Я лежав на пагорбі, Єрусалим постав переді мною як на долоні. Точнісінько так само, як ото не так давно, поставала перед моїми очима незабутня Іотапата. Але тоді ще одна істота милувалася Іотапатою. Та істота – моя Маріамна. Де ж ти зараз, цієї ось миті, неповторна моя кизилова гілочка? Чи вийшла заміж за якогось іотапатця? Чи надумала чекати мене з оцієї клятої війни? Либонь, не дочекаєшся, зіронько. Бо все йде до того, що й мені невдовзі доведеться вирушати до Рима. Разом із Титом і його військом. І, може, змушений буду я з усіма римськими легіонами, що воювали з іудеями, брати участь у тріумфі – урочистому входженні армії до Рима. І певне, очолюватимуть це входження, окрім Тита, ще й батько його Веспасіан. Так мені віщують і зорі, й власні передчуття.

А поки що я лежу на пагорбі й вдивляюся у вулиці Єрусалима, в його стіни, сади, торгові площі, бідні й розкішні оселі юдеїв. Місто мого дитинства, отрочтва, юності – Єрусалим.

Потрійною стіною обведений він, і тільки в тих місцях, де мовби летять донизу запаморочні обриви, височіє над ними одна-єдина

стіна. Воно й зрозуміло - зі сторони провалля жодне військо не нападатиме на Єрусалим – спроба даремна, нездійсненна.

Онде воно, місто. Розкинулося на двох протилежних пагорбах, дивляться ті пагорби один на одного, ніби в невидиме людському окові люстро понад широкою долиною, що розполовинює ті пагорби, і в ту долину ніби спадають будівлі, розташовані обабіч на схилах, поміж тих будівель збігають донизу кам'яністі козині стежки, вузьенькі вулички й провулки – біжать поміж помешканнями юдеїв, ніби струмочки до ріки. Мені, з мого місця не видно ні кіз ні корів, ані коней та віслуків, але я знаю: туди, до вигону, чеберяють і зараз, у полудень, і рано-вранці, а пізно ввечері вертають до своїх осель незлічені табуни, череди, отари. Корови ремигають, глухо вистукують об кам'яну дорогу чи стежку ратицями й ратичками, копитами й копитцями. І лише табуни гусей чалапають нечутно, лише вряди-годи витягають шиї й гелґочуть свою одноманітну пісню: га-га-га-га... Благословенна надвечірня пора, літня спека спадає, запаморочний дух троянд біля домівок і тамарискових кущів, аромати підсмажуваної вечері, олії та цибулі виповнюють околиці... Мені навіть здається, що ті запахи долинають сюди, де я лежу, хоч я свідомий того, що це лише мої фантазії, що то – лише спогади, з якими так багато пов'язано в моїй пам'яті...

Той із двох пагорбів, на якому розташувалося Верхнє місто, дещо підіймається над пагорбом-сусідом, у нього більш пласка вершина. Внаслідок свого укріпленого становища його назвав ще цар Давид (батько Соломона, першого засновника храму) фортецею, а ми, сучасні вже мешканці – Верхнім ринком.

Із трьох стін найдавніша була майже неприступна, адже її оточували провалля, до того ж її природна потужність посилювалася штучно, оскільки Давид і Соломон, а також наступні за ним царі, намагалися перевершити один одного в укріпленні цієї твердині, починаючи на півночі при так званій Гіппіковій вежі, вона тягнеться до Ксиста, примикає відтак до адміністративної будівлі ради й закінчується біля західної галереї Храму. Друга стіна починається від брами Геннато, оперізує

північну сторону і доходить до Антонії (фортеці). Третя стіна простирається супроти гробниці Єлени (цариці адіабенської), пролягає через царські печери і сягає кутової вежі Гнафейського пам'ятника. Ця третя стіна обводить нову частину міста, що донедавна була зовсім незахищена... Окружність усього міста становила тридцять три стадії.* Якщо третя стіна сама собою гідна подиву, то вежа Псефіна, навпроти якої і розташувалося військо Тита, являє собою видатне творіння мистецтва. Простираючись догори на висоту сімдесяти ліктів, вона відслоняє далекий вид на Аравію та на крайні межі єврейської землі аж до моря. Вона, вежа, - восьмикутна. На супротивній їй стороні, на древній стіні, споруджена ще царем Іродом так звана Гиппікова вежа, поруч - ще дві круглих вежі, які за величиною, довершеністю, красою та міцністю не мають собі подібних у світі.

Бо граціозність отих споруд засвідчувала не лише неабиякий смак царя Ірода, але його сердечні почуття: ці вежі були споруджені на честьлюбих цареві людей – брата, друга і дружини Маріамни, тої самої, яку Ірод наказав стратити внаслідок нічим не обґрунтованих власних ревнощів, а брат і друг загинули на війні.

Ти ж, Йосифе, не раз бував у кімнатах під цими вежами – величезних їдальнях із ложами для сотень гостей. Ти не раз, бувало, брав участь у різного роду бенкетах, тож пам'ятаєш, як розкішно вони оздоблені – коштовними каменями, рідкісними породами дерева, зведеного сюди з різних країн, гідних подиву довжелезних балок на стелях, велеліпного внутрішнього оздоблення покоїв, їхнього начиння, золотого й срібного. З галерей добре видно зелень парку, його довгі алеї для прогулянок, басейни та мідні цистерни, в яких зберігалася дощова вода, а навколо них – численні кам'яні невеличкі вежі для приручених диких голубів. Одначе я не маю можливості описати усю красу палацу: заважає болісний спогад про спустошення цих розкошів, содіяних розбійницькою рукою. Бо ж не римляни спалили все це, ні, а мої

* Флавій, очевидно мав на увазі римський стадій – майже 200 метрів.

співвітчизники Симон та Іоанн зі своїми жорстокими зграями, знищили неймовірну красу ще на початку повстання. У палаці (фортеці) Антонія уперше спалахнуло полум'я, відтак воно охопило увесь палац і знищило також верхні споруди трьох уже згаданих мною веж. А що вже казати про найголовніший іудейський Храм, чиє спорудження почалося ще за царя Соломона, а завершилося за життя царя Ірода! Поглянь отуди, Йосифе. З-під дашка долоні поглянь, аби менше сонце сліпило. Та хоч як захищай свій зір, а блиску золота й срібла не уникнути.

Зовнішній вигляд Храму являє собою все, що тільки могло захоплювати око й душу. Покритий з усіх сторін важезними золотими листами, Храм виблискує на сонці яскравим вогняним блиском, сліпучим, наче сонячні промені. Вершина його увінчувалася золотими загостреними спицями – аби птахи не змогли сідати на Храм і забруднювати його. Кам'яні брили, з яких він був збудований, мають до сорока п'яти ліктів довжини, п'яти – товщини, шести – ширини. Перед ним височіє жертовник висотою в п'ятнадцять ліктів, тоді як ширина і довжина його однакового розміру – в п'ятдесят ліктів. Храм разом із жертовником обведений граціозною, зробленою з красивих каменів решіткою у лікоть заввишки, яка відділяє священників од мирян. Гноєсточивим та прокаженим вхід у Храм (взагалі – в місто!) заборонено; жінкам же не дозволяється входити у храм у час їхнього місячного очищення, але коли вони навіть і чисті, їм заборонялося переступати вищеозначені межі...

А як же одягаються на священну службу духівники? О, я, Йосиф із Єрусалима, знаю це достеменно – кому ж знати, як не мені, синові священника! Біля жертовника і в Храмі правили службу тільки чисті й бездоганні духівники – жодної ранки чи подряпинки не повинно бути на їхньому тілі, ніякої простуди чи бодай нежиті. Усі вони зобов'язані одягати священницьке облачення, пошите з вісону – тонкого орнаментованого шовку, ні в якому випадку священники у день служби не вживали вина. Іноді до жертовника підіймався разом із служителями Храму і первосвященик, але тільки по суботах і в час молодого місяця та в пору усенародного

якогось свята. Він здійснював службу в поясі, що прикривав тіло від чресел до литок, у лляній спідній гіацинтовоблакітній одежі, що сягає щиколоток, суціль обшитій китицями. До них підвішувалися золоті дзвіночки з гранатовими яблучками: перші як емблеми грому, другі – блискавки. Як же я, Йосиф, скучив за службою, за спогляданням священницького облачення! Досі ніби бачу пов'язку, що являє собою строкату тканину з п'яти смуг: золота, пурпуру, шарлаху, вісону та гіацинту – тих самих тканин, із яких були виткані й завіси Храму. А поверх усього первосвященик носив ще й наплічне одіяння, вишите з тих же кольорових тканин, переважно золотих. Крій цього облачення нагадував панцир, дві золоті застібки скріплювали його, і в ці золоті застібки були вправлені красиві й великі сардонікси, на яких викарбувані наймення колін народу. Я міг би назвати й інші коштовні камені на шатах первосвященика – карнеол, топаз, смарагд, карбункул, яспіс, сапфір, агат, аметист, бурштин, онікс, берил, хризоліт. А голову ієрарха увінчувала тіара, зіткана з вісону та гіацинтово-голубої тканини; її обвивала золота діадема з написаними на ній священними літерами. Такі шати головна духовна особа не одягала лише тоді, коли входила в Свята Святих, та й то лише раз на рік...

Я так захопився описом священницьких одіянь, що забув про місто Єрусалим, зокрема про замок Антонія. Збудований він на звідусюди прямовисній скелі, стіни споруди сягали п'ятдесяти ліктів. Велеліпне видовище! Недаремно ж його збудував цар Ірод, який так полюбляв видовищні будівлі. Так само, як Храм для міста, так і Антонія для Храму слугувала непорушною цитаделлю.

Непорушною? Овва, ми ще побачимо ту непорушність. Немає-бо у світі твердині, яку б не взяли – штурмом чи облогою – непереможні римляни.

А тим часом у Єрусалимі тривала ще одна війна. Війна міжусобна. Себто – між самими іудеями. Розграбований двома тиранами, Симоном з одного боку й Іоанном – з другого, Єрусалим, розтерзаний, виснажений голодом, нескінченими грабунками двох

партій (точніше сказати – двох банд, очолюваних вищеназваними вожаками), спливав кров'ю, мучився стражданням та риданням жителів по численних жертвах. Адже бандити повбивали немало людей – хтось оплакував сина чи дочку, хтось матір чи батька, хтось онуків та правнуків. Беззаконня владарювало скрізь, горе торкнулося майже кожної оселі, й не було видно краю цим нестерпним стражданням та мукам. У Храмі не велася служба, вилюдніли ринки, адже селяни не мали змоги привезти хоч якийсь харч у обложене римлянами місто, не діяли ремісничі цехи та майстерні. Єдине, що ще діяло в місті – це колодязі з водою, але і вирушати по воду мешканці боялися, аби не втрапити під руку немилосердним “рідним” бандитам, аби, вирушивши по воду, не втратити рідних, останнього окрайця хліба в оселі, останнього ковточка води, останньої надії на порятунок. Себто – на римське військо, яке вже обступило Єрусалим і чекало зручної для себе нагоди ним оволодіти. Незважаючи на те, що Тит разом із своїми легіонами стояв під стінами Єрусалиму, Симон та Іоанн продовжували ворогувати між собою. Вони лише одного разу об'єдналися – для вдалої вилазки супроти римлян. По її завершенні – знову війна Симона з Іоанном, знову вбивства, грабунки, нещастя й страждання ні в чому не винних єрусалимців. І все це – тільки на руку римлян, які, без сумніву, узявши місто, могли б одразу поліпшити його становище. І вони, римляни, таки завоювали Єрусалим. Але сталося те не так швидко, як вони спершу сподівалися. Адже керовані Симоном та Іоанном війська були дуже сильні, хоробрі й затяті. Симон володів усім Верхнім містом і великою стіною, що простерлася аж до Кедрона, джерелом разом із Акрою (себто Нижнім містом) і всією місцевістю до палацу Єлени. Іоанн же владарював над Храмом і більшою частиною його околиці, над Офлою і Кедронською долиною. Одне слово, ще до взяття римлянами міста його нещастя було таке велике, що римляни могли тільки поліпшити його становище. Я, Йосиф, думаю так: міжусобна війна знищила місто, а римляни знищили міжусобицю. Усяку провину можна воістину приписати тубільцям, а всяку справедливість – воздати римлянам.

У той час, коли місто перебувало в такому страшному становищі, Тит у супроводі відбірного загону вершників об'їхав його з метою углядіти зручну місцину нападу на стіну. Довго видивлявся Тит і нарешті надумав удатися до штурму біля гробниці первосвященника Іоанна, адже на цьому місці зовнішнє укріплення було нижче, а наступне не примикало до нього. Звідси, подумав полководець, мені легко буде оволодіти третьою стіною й, отже Верхнім містом, а відтак, через Антонію, - храмом.

Щойно він про це подумав, як перед ним просвистіла пущена кимось із іудеїв стріла. І... вп'ялася в ліве плече його друга Никанора. Усе це трапилося і на моїх очах, адже я їхав поруч із Никанором верхи, услід за Титом. Чи треба казати, що ми, удвох із полководцем, обережно витягли стрілу з плеча Никанора (рана, Богу дякувати, була не дуже глибока, Никанор лише скривився від болю), а Тит невдоволено пробурмотів:

- Ти диви, Йосифе, як нас гостинно зустрічають твої одноплемінці. Не пощадили навіть людини, яка наблизилася до стіни в ім'я їхнього ж блага.

- Можеш уявити тепер, полководцю, - гірко всміхнувся Никанор, - які вперті, які наполегливі ті люди. Ми збиралися надати слово Йосифу, аби він умовив їх здатися без бою, а вони, бач...

(О, скільки разів доводилося мені пробиратися під стіни Єрусалима за всю кампанію, скільки вести переговорів з іудеями, благодати їх не опиратися римлянам, уникнувши тим самим стількох жертв! Та всі мої зусилля, усе моє красномовство були марні. Юдеї воювали з римлянами затято, уперто, мужньо – впродовж тижнів, місяців...).

Щойно ми повернулися від єрусалимської стіни в розташування римських легіонів, як Тит розділив військо на три частини для роботи. У проміжках поміж валами він влаштував пращників і стрільців, а перед ними поставив ще скорпіони, катапульти й балісти – відбивати вилазки юдеїв, які насміляться заводити робітникам у їхній праці. Єрусалим обступали густі ліси – їх умить вирубали легіонери, оголивши тим самим простір перед містом. У той час, коли римляни трудилися в поті чола, зрубували й зносили

дерева для спорудження валів, мешканці Єрусалима під ненастанне цюкання сокир також піднеслися духом. Народ, чие життя проминало серед убивств і грабунків, прагнув зітхнути вільно, коли його утискувачі будуть заклопотані боротьбою із зовнішнім ворогом, і помститися винуватцям, щойно римляни переможуть...

Про що мені ще залишилося сказати – лаконічно, конспективно? (Хто з читачів хоче дізнатися про деталі закінчення війни з юдеями, відсилаю їх до глави VII-XI моєї “Іудейської війни”).

Про те згадаю, як при облозі Єрусалима одна із збудованих римлянами веж сама собою завалилася, посеред ночі, її страшений гуркіт підняв на ноги усе римське військо...

Про те, як після великого кровопролиття римляни заволоділи першою стіною і як Тит віддав наказ штурмувати другий мур.

Про те, як римляни захопили в Новому місті вовняний ринок, ковальські майстерні та площу, де зазвичай відбувалася торгівля одягом, а також вулиці, прилеглі до стіни...

Про те, як Тит наказав розіп'яти на хрестах полонених іудеїв (звичайно, Тит суто по-людському жалів цих нещасних, але, з другого боку, вважав небезпечним відпускати на волю людей, захоплених у полон силоміць, а ще була головна причина, що спонукала Тита стратити тисячі полонених: лише самий вигляд страчених, сподівався полководець, схилить іудеїв до поступливості, - але марні були його надії).

Слід сказати і об тім, як Тит наказав оточити усе місто стіною, внаслідок чого голод буквально спустошив цілі родини, усі житла, і трупний сморід виповнив вулиці Єрусалима, а бунтівники скидали тіла померлих з мурів просто у провалля...

Про те, як римляни почали споруджувати вали навпроти Анатолії, як ця фортеця нарешті була взята римлянами, зруйнована.

Як був узятий і Соломонів Храм, підпалений не завойовниками, а самими іудеями, так званими оборонцями, насправді ж – бунтівниками, заколотниками, вбивцями своїх же співвітчизників...

Утім, досить уже цього переліку. Надалі я, Йосиф, уникатиму конспективного викладу подій – надто важливі ті події, щоби говорити про них мимохідь, скоромовкою.

Коли бунтівники втекли у місто, а Храм разом із сусідніми будівлями ще горів, римляни принесли свої знамена на священні місця і, водрузивши їх навпроти Східної брами, тут же й здійснили перед ними жертвування та при гучних побажаннях добра проголосили Тита імператором. Власною здобиччю солдати були так навантажені, що в Сирії золото упало в ціні наполовину порівняно із ціною учорашньою...

Останні тижні війни до невпізнанності змінили не тільки обтяжених золотом солдатів, які прагнули повернутися до рідних пенатів та скористатися награбованим багатством у мирних умовах, адже золото – це придбані садиби, нові земельні ділянки, новий одяг і для самих воїнів, і для їхніх дружин та дітей. А для тих солдатів, які ще не мали дружин та дітей – це небачені перспективи щодо завоювання жіночих та дівочих сердець (адже їх незмірно легше підкорювати з допомогою золота, аніж просто так, без грошей). Останні дні війни невпізнанно змінили й полководців, яким безконечні бої, облоги, спорудження валів біля фортечних стін та встановлення на них руйнівних машин, безсонні ночі в шатрі головнокомандувача над складанням планів завтрашніх битв вже давно остогидли, ці люди також із нетерпінням чекали кінця усіх митарств, чекали перемоги.

Та, мабуть, найбільше остогидла війна новопроголошеному імператорові Титу, хоч він і вмів приховувати власне нетерпіння. Але ж я, Йосиф із Єрусалима, добре бачив, як накопичується в його душі гнів, як тверді жовна випинаються на вилицях, коли імператор стискує від люті зуби. Усе це я бачив щоденно, бо ж був при полководцеві як перекладач із латинської мови на єврейську. Те, що милосердю Тита настав кінець, я зрозумів з його слів, мовлених юдейським священикам, які, гнані голодом, зійшли з храмової стіни вниз і були приведені вартовими до Тита. Служителі Храму, звісно ж, просили полководця дарувати їм

життя, не дати вмерти з голоду. У відповідь на прохання священиків Тит звернувся до мене:

- Скажи їм, що час прощення для них минув, та й того, задля чого я мав би підстави їх помилювати, також нема. Священикам личить загинути разом зі своїм храмом!

І, повернувшись до вартових, наказав:

- Стратити. Усіх без винятку.

Коли ватажки заколоту та вся їхня згряя збагнули, нарешті, що вони – переможені й позбавлені можливості втечі, то послали униз, до Тита, парламентарів просити про мирні переговори та помилювання.

За натурою людина поміркована й миролюбна, Тит бажав бодай врятувати місто. Розраховуючи на те, що розбійники вже утихомирилися, він став біля західної стіни зовнішнього притвору. Тут же була брама над Ксистом і міст, що з'єднував Верхнє місто з Храмом. Цей міст і відділяв зараз тиранів од полководця. По обидва боки товпилися юрбища народу: навколо Симона та Іоанна – юдеї в нетерплячому очікуванні помилювання, навколо ж Тита – римляни, що також хотіли почути рішення імператора.

Спершу Тит наказав своїм солдатам приборкати гнів і припинити стрілянину. Відтак прикликаві мене, Йосифа, поставив поруч із собою і на знак того, що він переміг, проголосив перший свою промову.

- Уже ви наситилися стражданнями вашої вітчизни! Нарешті, після того як ви, не розрахувавши нашої могутності і вашої власної слабкості, в шаленій люті згубили і народ свій, і місто, і храм! За справедливістю ви мусите загинути, ви, які з того часу, як підкорив вас Помпей, завжди помишляли про заколот і, нарешті, виступили відкритою війною супроти римлян...

Що може витримати бодай віддалене порівняння з тим, що вже загинуло? Та і яку ціну може мати ваше життя після падіння храму? Одначе ви й тепер ще стоїте тут під зброєю? Навіть у самому крайньому становищі ви все-таки не бажаєте і виду подати, що потребуєте нашої милості.

І якою ж була відповідь юдеїв? А ось такою: умов од нього прийняти не можуть, оскільки вони присягали не робити цього ніколи й ні за яких обставин, але вони просять його дати їм вільно пройти через обвідну стіну разом із дружинами та дітьми; вони підуть у пустелю і залишать римлянам місто.

Обурений тим, що вони вже перебувають на становищі полонених, але ще диктують йому умови, як переможці, Тит звелів оголосити: жодний перебіжчик не буде прийнятий віднині, хай ніхто не сподівається на милостивість, адже він не пощадить нікого; нехай вони опираються всіма силами і рятуються, як знають, він же діятиме лише за законами війни. Одночасно з цим Тит наказав солдатам палити й грабувати місто.

І вони спершу підпалили архів, Акру, будівлю ради і частину міста, що називалася Офлюю. Полум'я розповсюдилося до палацу Єлени в центрі Акри й на своєму шляху знищило також окремі будинки й вулиці, наповнені тілами померлих від голоду...

Римські солдати кинулися з оголеними мечами по вулицях, нещадно убиваючи всіх, хто траплявся на їхньому шляху й спалюючи будинки разом із втікачами, що ховалися в них. Солдати грабували все, що ще можна було грабувати, але часто, вторгаючись у житла за здобиччю, вони знаходили там цілі сім'ї мерців, повно їх було й на дахах, і солдати так були налякані цим страшним видовищем, що виходили звідти з порожніми руками. Одначе щирий жаль, який вони відчували до загиблих, ніяк не розповсюджувався на живих: усіх, хто втрапляв до їхніх рук, вони тут же вбивали, загачуючи трупами вузькі вулиці та провулки й так наводнили місто кров'ю, що деякі підпалені будинки були погашені тією кров'ю. З настанням вечора різанина припинилася, вогонь же лютував і вночі.

Уранці сонце зійшло над задимленими руїнами Єрусалима.

Оскільки солдати уже втомилися від різанини, а тим часом з'являлися величезні юрмища юдеїв, то Тит віддав наказ убивати тільки озброєних і тих, хто чинив опір, усіх інших брати в полон живими. Але наперекір наказові солдати вбивали ще й

старих та немічних; тільки молодих, міцних і здатних до праці вони загнали на Храмову гору й замкнули їх у жіночому притворі. Наглядачем над ними Тит призначив свого вільновідпущеника, а другу своєму Фронту він доручив найвідповідальніше: вирішити долю кожного ув'язненого юдея. І Фронтон велів стратити заколотників та розбійників, що видавали один одного, а відтак вибрав найвищих і найвродливіших – для тріумфу в Римі. Із решти полонених Тит відправив тих, які були старші сімнадцяти років, у єгипетські рудники, більшу частину роздарував провінціям, де вони знайшли свою смерть у театрах, хто від меча, хто від хижих звірів, а ті, хто не мав ще сімнадцяти років, були продані. У дні, коли Фронтон вирішував долю полонених, одинадцять тисяч з них померло від голоду: одні внаслідок того, що сторожа не давала їм їсти, інші ж самі відмовлялися від їжі...

Число всіх полонених за роки війни сягало дев'яноста семи тисяч, а полеглих у час облоги – мільйона ста тисяч. Чи є потреба говорити, що більша частина цієї маси людей прибула ззовні: отже, сама доля влаштувала так, що увесь народ опинився замкненим, як у темниці, й римське військо оточило місто, переповнене людьми. Розміри загибелі людей перевищили все, чого можна було чекати від людської і Божої руки.

Солдати розшукували тих, хто переховувався в підземеллях і, розкопуючи землю, вбивали усіх юдеїв. У цих підземеллях було знайдено понад дві тисячі мертвих. При вторгненні у підземелля на солдатів повіяло жахливим трупним запахом, так що багато хто з них, наче громом уражені, відскочили назад. Інші ж, запланність яких до наживи вабила вперед, топтали по купках мерців. І справді, в печерах знаходили безліч коштовностей, а користолюбство мовби виправдовувало будь-які засоби до їх добування. Із підземель нарешті, були виведені полонені, кинуті туди тиранами.

Але й обидвом тиранам Бог воздав за заслугами. Іоанн, який разом із своїми братами терпів голод у підземеллі, попросив, урешті-решт, у римлян милості. Симон же здався по тому, як

витримав вперту боротьбу. Симон був призначений для тріумфальної жертви, а Іоанн – до пожиттєвого ув'язнення...

Таким чином, Єрусалим, на другому році царювання Веспасіана, був завойований. П'ять разів у минулому він був підкорений, але всього один раз – зруйнований. Раз його взяв цар єгипетський Асохей, відтак Антиох, ще пізніше – Помпей, а за ним – Сосій разом із Іродом. Але ще задовго до них Єрусалим завоював вавилонський цар, він його й зруйнував (через 1468 років по заснуванні). Першим же засновником міста був ханаанський володар, чие ім'я туземною мовою означає "Праведний цар", яким він і був насправді. Пізніше юдейський цар Давид вигнав хананеїв із міста й заселив його своїми одноплемінниками. Від царя Давида, першого юдейського царя в Єрусалимі, до руйнування, заподіяного Титом, минуло 1179 років, а від первісного заснування до останнього завоювання 2177 років.

Ні древність міста, ні неймовірне багатство його, ні розповсюджена по всій землі відомість народу, ані велика слава здійснюваних у ньому богослужінь не могла врятувати його від падіння.

Військо не мало вже кого убивати й що грабувати, оскільки все було знищено нещадно. Імператор Тит наказав місто й храм зрівняти із землею. Тільки вежі, що підносилися над усіма іншими – Фазаель, Гіппік, Маріамна та західна частина обвідної стіни були залишені неушкодженими. Остання – для облаштування табору полишеному тут гарнізону, а перші три – щоби слугувати свідомством для нащадків: от бачте, мовляв, яке величне і сильно укріплене було місто, але й воно впало перед мужністю римлян. Решту стін Єрусалима руйнівники так ізрівняли з поверхнею землі, що годі було прибулим сюди мандрівникам уявити їхню колишню потужність та сувору красу.

Ось таким був кінець цього прекрасного, всесвітньо відомого міста, кінець, що спіткав Єрусалим унаслідок іудейської війни.

Усе це я бачив у своїх снах задовго до падіння міста.

Я, Броніслав Грищук, уже старий подільський белетрист і журналіст, ніколи не бував у Єрусалимі. На превеликий свій жаль.

Але є в мене Єрусалим власний, український.

Коли з якоїсь причини (або й без неї) гірка туга облягає мою душу, як ото безпросвітна сльота осінню землю, я сідаю в автобус та їду до місцевого Єрусалима, сиріч до Кам'янця-Подільського, що підносить свої фортечні вежі, бастіони, бійниці, бані й хрести церков над усім Поділлям. Їду туди, де відшуміла моя молодість. Тут, у Старому місті й за його околицями, усе мені знайоме. Давно-о знайоме, ще, либонь, від княжої доби, від того дня, коли...

Тут усе тобі знайоме
ще від княжої Русі:
на воротах чорний ворон,
вовчий слід у спориші,
спад лускатої покрівлі,
тепла призьба при ізбі,
тихий зойк, гріхове зілля...
ну чого іще тобі?
Ну чого іще додати
до невмитого вікна
й теракотової кварти
темно-чермного вина?
Ах, нічого,
тільки спогад
про стидливий фартушок,
про захмелену знемогу
та ковток на посошок.
І нічого,
більш нічого,
лиш стежа в златих житах,
та під ребрами тривога,
та одвічна остоорога –
тінь сутула на вратах.

Отакий собі профіль. Профіль ворона. А віднедавна до нього долучився ще й незбагнений шепіт, неясний, невиразний, що іноді переходить у якесь бурмотіння п'яного чоловіка. Я знаю, то шепіт Везувію. І дарма, що того вулкана я теж ніколи не бачив, і дарма, що він височіє десь там, за сотні й сотні верст од Кам'янця – все одно: я чую його шепоти, його шелести, якесь невиразне лепетання. Хоч, звісно, я розумію, що то, можливо, всього лиш ледь чутне шелестіння сторінок нового, уже завершуваного мною рукопису, і оце шемрання передав мені у спадок вигаданий мною ж персонаж, персонаж, власне, без імені, без біографії, без власного обличчя...

І вже я прибув до Кам'янця, де все таке мені знайоме, близьке, рідне. Й дороге, до чому в старому, зношеному та натовленому серці.

Де лишайник по каменю тчеться
й проти неба синіє бійниця,
на стрімкому громадді фортеці
безтурботно вмивається киця

Сонно коник сюрчить на осонні.
Джміль вовтузиться в цвіті шипшини.
Валуни в мілководнім затоні
бегемотячі згорбили спини.

І примариться враз, що справіку
так ведеться на білому світі:
мирний джміль обцілює квітку –
день у день,
цілі тисячоліття.

Й не було ні знегод, ані лиха,
бусурмани в слов'янських криницях
не топили дітей... Тільки стиха
муркотіла, вмиваючись, киця.

Над порослим кропивою ровом
не здіймалось димовище буре,
не лупались під градом ядровим
кров'ю предків окроплені мури,
не тріщали дубові ворота,
вогняною смолою облиті...

О, віків неминуща гіркото!
О, солодка минушчосте миті!

А на нічліг я бреду від позафортечних голих пагорбів на міську туристичну базу. Падаю в ліжку, й відразу огортає мене блаженна дрімота. Дрімота над усім: над завойованою та знищеною ворогами Іотопатою, над Єрусалимом, Батурином, Кам'янцем, Баранівкою. Над Везувієм, Помпеєю, Геркуланумом, Крітом... Над усенькою вселеною з її війнами, парадами, феєрверками, салютами, Стінами плачу, монументами, погостами...

Снилось мені, що прокинувся я в надвечір'ї
ген у незмірно далекім столітті десятім,
посеред пагорбів, всіяних попелом сірим –
певне, якийсь кочовик не доглянув багаття,

й трави торішні згоріли, до кореня стліли...
Отже, прокинувся, і світ зазирнув мені в вічі.
І не ушами – усім своїм зболеним тілом
раптом почув: "Уставай, роззирнись, чоловіче!

Знай, що стоїш ти оце на священній місчині,
буде колись тут подвір'я дитинства твого,
киця стрибатиме, неня доїтиме миню,
виросте берест під тином тінистий, розлогий.

Але до цього ще довго, ще тисячі років,
й мусиш ти їх в самотині гіркій перебути,
щоб народитися знову на світ кароокий
й все, що з тобою було, все до краплі забути".

Що ж мені діять? – себе я відчайсно питаю. –
Хто мене в пагорбах голих віднині почує?
Як же збагнути, що мого села ще немає,
пам'яті, духу і мови його не існує?

Що не топтали цю землю у танці хмільному,
не толочили трави у всевладді любові,
не розлучались і не повертались додому,
не повторялись в обличчях, у пісні та слові?

Жодної стежки, могили, стеблини крізь сльози
ні в далині вечоровій не видно, ні зблизька,
бо не вгортали ні злака, ні праху в чорнозем,
бо й не гострили сохи, не стругали колиски.

Хати не бачу, що мріла в травневому цвіті,
сплеску води ще не множить стодзвінна криниця,
мами моєї Явдохи нема ще на світі,
тата Антона нема, ще він не народився.

Як їм почути волення мого одчаю,
раз не співали іще наді мною "Ой люлі",
раз не народжених завтра – я вчора втрачаю,
й те, що в майбутнім здобує, – гублю у минулім.

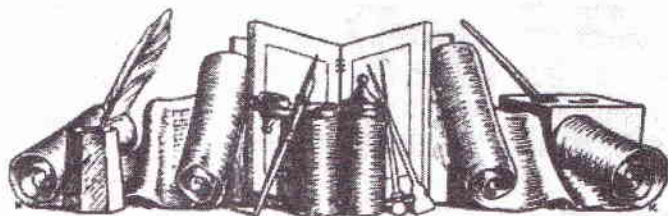
Мамо, ступи за поріг на подвір'я зелене,
з батьком у сон мій прийди крізь віків круговерті.
Ви так далеко, так тужно далеко від мене,
що озираю сей безмір як власне безсмертя.

Але навіщо безсмертя без отчого дому,
без молодості щедрівки при шибі зимовій,
без милосердя, людської любові огрому –
нащо нести його в мозку, у жилах, у крові?

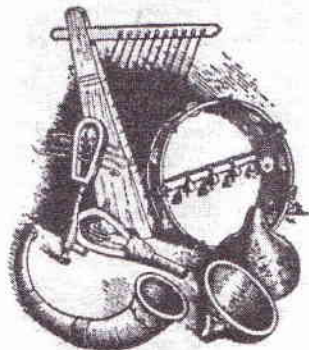
Як же мені через надовби тисячоліття
перелетіти до вас чи бодай догукати?
Скільки ж то днів і ночей в необжитому світі
серед лисиць і вовків – вовкулаком блукати!

Скільки разів мою плоть протинатимуть стріли,
леза татарських очей і вогонь ятагана,
скільки разів обплітатиме змучене тіло
гаддя арканне і слово гортанне погане!

Як же дожити до свого, справдешнього віку,
того, якому кожнісіньким нервом належу?!
Б'ється мій голос о схили слов'янські без ліку –
наздоганяє себе в часовому безмежжі.

БЛАЖЕННИЙ АВРААМ І ЗАКОНИ ГРАВІТАЦІЇ

Новела

БЛАЖЕННИЙ АВРААМ І ЗАКОНІ ГРАВІТАЦІЇ

Привид бродить по перону, привид Авраама, виканючує в когось (у мене, наприклад) сигарету й кадить, кадить, просто спасу нема. Ось написалося чомусь “виканючує ... в мене”, хоч узагалі-то, шановний читачу, авторське Я не варто ототожнювати із самим автором, іноді то просто персонаж, од чийого імені письменникові буцімто зручніше, комфортніше вести оповідь (так йому, тому письменнику, принаймні здається). То, власне кажучи, давня ремісницький прийом, властивий багатьом дилетантам-белетристам, які, буває, отаким начебто “молодіжним” літературним прийомчиком користаються аж до глибокої старості, наївно вважаючи його ознакою ширості, природності стилю, і внаслідок оцієї хибної думки назавжди залишаються прозаїками-початківцями - пречудова можливість для сивочолих інфантів уникнути обтяжливих роздумів над незбагненим сенсом людського буття (знаю це з власного досвіду) і таким чином зберегти в собі молодість.

Та ба, саме у цю заколисливу мить раптово, ніби смерч, виростає перед тобою (чи в тобі?) якийсь нежданий, непроханий *привид!* Блукає нічним пероном, виклянчує сигаретку. І нікуди від нього не сховаєшся, ти вже начебто відповідальний за його з'яву в непризначений час, вторгнення в твоє комфортно--конформістське, в твоє сірячинне існування. І, мовби тим смерчем звіяні, летять шкереберть усі твої піонерсько-комсомольські побудови, всередині яких ти досі благоденствував, наскрізь проіржавілі конструкції, порослі мохом та лишайником трухляві твої творчі принципи...

Коротше кажучи, якийсь сорокарічний суб'єкт, персонаж цієї новели (для згадуваної вище “зручності” назвемо його Я), одного чудового, хоч і вже пізнього ранку пробуджується од настирливо-вимогливих телефонних дзвінків. Насторожено вичікує кілька

секунд – ану ж дружина візьме слухавку. Але телефон у коридорі й далі надривається розпачливими механістичними зойками.

От халепа. Жінка, з усього видно, вже пішла на роботу.

Я миттю вислизаю з-під ковдри і як є, у самих трусах, босий, вибігаю в коридор, хапаю слухавку, вона виковзує з руки, падає на долівку.

- А бодай би тебе, холеро... - спересердя бурмочу я, підхоплюючи трубку, хоч мав би нарікати не на телефон, а на власну слонячу вайлуватість. І зараз же чую до щему знайомий голос. Хоч на цю мить ще не можу визначити, кому він належить.

- Перепрошую, це місто на камені? Білий Острів? Альо-альо, мені потрібен Василь Нечитайло... Так би й одразу сказав, а то вітаєш людей грубою лайкою. Щось голос у тебе хрипкий, ніби ото з бодуна... Та то ж я, я, Ілля Дуклер, оце з Києва телефоную. З Києва, але сьогодні по обіді маю бути у вашому неповторному місті. Заскочу там до сестрички своєї двоюрідної, допоможу їй розв'язати деякі проблеми. А потім уже - до тебе.

- Ах, ти ж одоробло кучеряве... Я теж спершу не впізнав твого голосу, доки не почув: "Ілля Дуклер". Давай одразу, поки ще нормальний зв'язок, домовимось. Кафедральний собор, Тріумфальна брама. Запамятаєш? Ну, там, де й п'ять років тому ми з тобою... То о котрій тебе чекати?

- Так. Зараз маємо десяту. За п'ять хвилин вирушаємо. Я, до речі, на новенькому "Мерседесі".

- Ти диви. Розбагатів?

- Ага. Наставляй кишеню. Я тут, у столиці, зі своїм львівським сусідом приїхав. Він за кермом. Бізнесмен, директор фірми. Вертається нині до Львова, то закине мене в місто на камені, до сестри, якраз по дорозі. Кажеш, біля Тріумфальної брами? Підходь туди десь на вісімнадцяту годину. Ві-сім-над-ця-ту! Пойняв? Ще встигнемо акумулятори підзарядити, забігайлівки ж тепер цілодобово позбавляють зайвої ваги наші з тобою гаманці. А тоді - проведеш мене, якщо будеш спроможний, на львівський поїзд пізно ввечері. Домовились? Ну, бувай. До зустрічі під синім небом Білого Острова!

Пі-пі-пі ... Вертаюся до ліжка, падаю навznak. Подрімати іще б трохи, але де вже там... Ілля приїде. Ілля Дуклер. В інституті усі ми звали його Ізя. А прозивали - Дука. І в очі й позаочі. Він і не думав ображатися. Він узагалі ніколи ні на кого й ні на що не ображався, цей невинуватий життєлюб, невтомний жартівник, сочинитель каламбурів, улюбленець студентства й професури, заводій, беззмінний наш тамада. Ізя-гітарист. Ізя-танцівник. Ізя - душа будь-якої компанії. Одне слово, лідер. Кілька років тому він теж телефонував мені. Звідти, з Львівської політехніки. "Можеш привітати. Віднині я, рабе Дуклер, - завкафедрою". Що то значить - улюбленець долі, везунчик. Та ні, не просто любимчик фортуни. Трудяга. Як мовиться - ума палата. Скільки він курсових робіт настрочив для таких, як ось я, тугодумів! Не злічити. І все — безкорисливо, щиро. За пляшку-другу, що її тут же, усі гуртом (разом із Дукою) і розпивали в гуртожитку. Або в незабутніх "Чанахах". Її там, до речі, вже нема, отої пролетарської забігайлівки. Ну нема, то й нема, що ж тут поробиш.

Зате збереглася її копія (майже дзеркальне відображення) в нашому місті на камені, себто в Білому Острові, тільки називається вона трохи по-іншому. Або й зовсім не так. "Нереїда" — ось її ймення. Зате є в ній і ті ж чанахи в череп'яних горщичках, такі ж, як у Львові, мариновані оселедчики, і коріандрова, і перцева настоянка, і пиво бочкове, і навіть кисленька болгарська "Гамза" (череватенька сулія в плетеному кошичку), і закарпатська сливовиця або паленка, і... Самий лише перелік одразу спонукає до інтенсивної діяльності усілякі залози (чи то ендокринні, чи екзокринні?), і я знову зіскакую з ліжка. Цього разу - аби прийняти крижаний душ та вирушити до центру найкращого, найромантичнішого, наймальовничішого в світі міста. Квінтесенція усього того "най-най-най" зосереджена, зокрема, й у "Нереїді", закладі, де трудиться у поті чола хронічно весела, перманентно привітна та всякчасно вродлива буфетниця, колишня моя однокласниця Ганнуса Лебідко, вона ж бо лише незадовго до кінця робочого дня дозволяє собі перехилити чарку-- другу (або й третю-четверту) коріандрової

чи кухлик пива. Та й то не щовечора, - хіба у протилежному випадку була б вона така вродлива! А завсідники її порівняно дешевої приватизованої "точки" - народ різношерстий, різновекторний, різнохарактерний – усім і кожному не завжди вгодиш. Тож на випадок якоїсь критичної або й скандальної ситуації Ганнуса має наготові вислів, що обеззброює всіх - і озлоблених та агресивних, і тих, хто перенедобрав норму (тобто випив більше, ніж міг, але менше, ніж хотів), й тих, хто іще недобрав: "Вас, хлопці, багато. І мені, самій, вас не подолати!" Хоч би який лихий був відвідувач, а у відповідь на цей вислів неодмінно усміхнеться. А всі разом зараз же засумніваються у справедливості нею мовленого. Ну що ти, Ганю, що ти! Скажеш таке, аж нам невдобно. Ну як це: Ганя - і не подолає! Та ти відпустиш кожного по черзі, кожному якусь минуту вділиш, і всьо, скільки ж нас тут, жаждущих, п'ятеро, не більше. "От якби ви іще Аврама за двері виставили, - не вгває Ганя, - тоді б я вас обслужила хутенько. Доки ж йому тут ошиватися!" Та він же безвредний, той Аврам, кажуть хлопці, нікому не заважа, нехай собі тиняється...

Іду я старовинною міською вуличкою, збадьорений фіззарядкою і крижаною купеллю під душем (до слова, на похмілля вельми помічна процедура) та й думаю, що закропити душу все одно ж треба. Іду, милуюся червоно розквітлою акацією (ну, не зовсім червоно цвіте вона, а якось лілово чи бузково, - у нас тут узагалі якийсь марсіанський цвіт навколо, на отих білоострівських екзотах - фіолетоволистяних деревах та кущах, на оранжевому палахкотінні клумб у скверах, на барвистих мальвових гірляндах у затінених приватних двориках, відкраяних од світу жовтуватими стінами з грубо тесаного каменю-черепашника), іду собі, насвистую тихенько й ніби безтурботно. Але іменно - "ніби". Бо відчуваю: чогось (чи когось?) бракує на вуличках міста, в якому випало мені народитися. І, можливо, не тільки на вуличках, а взагалі - у житті, свідомості, настрої. Чогось не вистачає, звичного, всякденного як хліб і вода, як повітря, що ним ти дихаєш. Гм...

Я аж зупинився в холодку квітучої акації. Та звісно ж, мені бракує ... блаженного Авраама! Бо не було дня, аби я не стрічав його на вулиці, в парку, в Ганнусиній "Нереїді". А це вже кілька тижнів ніде його не бачу. Раніше ж як було? Чимчикуєш собі вуличкою Довгою (вона й справді предовга) і раптом бачиш зоддалік, як назустріч тобі з-за рогу провулка Вірменського, чи Татарського, чи Старопоштового випливає якась чудернацька постать у демісезонному пальті аж до щиколоток (навіть ось тепер, у літню спеку!), старих сандаліях на босу ногу й в чорному крислатому капелюсі, приблизно такому ж, як у співака й актора Михайла Боярського. Тільки якщо в Боярського широкі криса бриля тримаються горизонтально, то в блаженного Авраама вони трохи опущені й дещо деформовані, а внаслідок цього якісь безутішні, понурі, як і самий носій їхній. Він, до речі, й з виду схожий на того Боярського, такий же худий, окатий, навіть такий же, ледь надтріснутий голос має Авраам. Ну точнісінько. (Якби, звісно, можливо було уявити, як виглядатиме Михайло Боярський годочків так десь через тридцять-сорок). Ага, так ото впливає з-за рогу, - човг-човг, човг-човг об тротуарні плити - підкидає колінами довжелезні поли сукняної своєї одяганки, й ті поли обважніло колишуться в такт його неквапній ході, мовби натовлені крила якогось дивовижного птаха, що ніяк не годен одірватися від землі - чи ті крила поранені, чи ніяк не здолають земного тяжіння? Ось він уже в кількох кроках од тебе, зажурений та пригнічений. І все ж, попри оту свою глибоку печаль, зупинившись, старомодним жестом ледь підносить над головою свого чорного бриля, явивши світові чисто виголений шишкуватий череп, підносить лише на мить, хоч ти щоразу чекаєш: ось-ось він опустить капелюха донизу й у легенькому поклоні по-мушкетерському шаркнувши підошвою, змахне заяложеним головним убором над землею (подібно Михайлові Боярському в ролі д' Артаньяна). "Шелом алейхем, юначе!" - мовить Авраам скрипучим надтріснутим голосом. - Знову скеровуєш свої стопи в "Нереїду"? А я вже там був. - І дещо зверхньо, навіть якось зневажливо поцікавиться: - Не знайдеться двадцять копійок у

твоїх потайних кишнях? А може, й сигареткою вгостиш мандрівного філософа Сенеку?”

Отакий він, Авраам. Узяв собі в голову: я – Сенека. Хоч, наскільки я знаю, Сенека ніколи не був бродягою, заволокою (як, приміром, Діоген), а навпаки, державним діячем, одним із найбагатших представників давньоримської аристократії. Подейкують у нашому місті, що Авраам, буцімто доктор філософії якогось київського вузу, вийшовши на пенсію, перебрався зі столиці в наш Білий Острів, до своєї сестри, такої ж самотньої, як і він. За якийсь рік по його переїздові сестра переставилась (я добре пам'ятаю її – гуляла парком у вогнистій, наче лисове хутро, перуці, тримаючи на повідку витрішкуватого мопсика, чия голова чи не удвічі більша за тулуб, до речі, обкутаний зимової пори синім “бронежилетом”). По її смерті Авраам, кажуть, страшенно страждав, плакав удень і вночі, втратив спокій і сон та й, врешті-решт, ще й здорового глузду позбувся: маючи цілком пристойну, ще за радянської доби призначену, пенсію доктора наук, професора, став не тільки жебрати, а й зносити додому всякий непотріб: картонні коробки з-під цукерок, використані запальнички, сигаретні пачки, якісь фломастери, олівці, авторучки...

- Здрастуй, сонечко ясне! Як ся маєш після вчорашнього?

- Гм, це я тебе б мала спитати про здоров'ячко, - сміється Ганнуса. - Бо вчора ти був хороший. Пустила жінка до хати?

- Вона мене не бачила й не чула. Вернувся з Бреста, привіз товар на своєму бусику. Впорався раніше, ніж розраховував. То замкнув машину в гаражі та й бігом у твою “Нереїду”. Скучив за тобою, Ганю. Що, не віриться?

- Не так за мною, як, либонь, за чаркою, - вдає із себе ображену буфетниця. Колись у нас із нею був маленький роман, бурхливий і куценький, наче літня злива, але ми з Ганнусею наклали табу на будь-який спогад про нього. - То що, налити килишок?

- Вип'ю чарочку, не більш, - мугичу щось віддалено схоже на арію Карася із “Запорожця за Дунаєм”.

А Ганнуса й собі підхоплює, нібито зображаючи Одарку:

- Де ж це так ти веселився, де ж ти досі пропадав?. Щоб на тебе перелогі, щоб тебе нечистий взяв! Та-та... та-та... та-та-та, та-та-та-а!

І з цими словами та нібито оркестровим супроводом арії Ганнуса наливає коріандрову у персональний мій гранчастий килишок ледь деформований, увігнутий на вінцях (я колись приніс його з дому, зумисне, сховай, мовляв, у себе, Ганю, з нього ще прадід мій пив, от коли зав'яжу з цим ділом - заберу, нехай цей речовий доказ нагадує бурхливу мою молодість)...

- Я собі думаю інколи: і чого ми не побралися з тобою, ще тоді, коли ...

- Ах, облиш. Уже б давно алкашами обоє стали, якби побралися. Або побиралися б, як Авраам ... Ще щось візьмеш? Бери чанахи, за двадцять хвилин будуть.

- Нє, Ганю, чанахи замовляю на вечір, а зараз дай ліпше пивця і сардельку в тісті. І більше не наливавай, навіть коли проситиму.

- І чого б то? - дивується Ганя. - Такого ти в мене ще жодного разу не просив.

- Розумієш, друг мій львівський має прибути, колись ти вже його пригощала, років п'ять тому.

- Такий кучерявий? Ізя? Чом не знати. Ви вчилися разом з ним у Львівському політехнічному. Він того разу ще Авраама нашого відчитував за його жебрацтво.

- Ну й пам'ять у тебе, Ганю! - мовлю я і зараз же перехилию свого старовинного килишка. - Щось я вже давненько його не бачу, Авраама. Захворів, чи що? Часом не знаєш?

Ганя оторопіло дивиться на мене.

- Тю, хіба не чув? Усе місто про це чепе тільки й говорить.

- Яке чепе?

- А таке. Нема вже Авраама.

- Що, до Америки, до брата свого полетів?

- Якби ж то до Америки. Під тепловоза втрапив. Чи нещасний випадок, чи сам собі чоловік надумав укоротити віку. Хто ж його зна. Та тільки гахнув його маневрений тепловоз, там, перед

вокзалом, трохи відкинув, аж копійки з кишень на шпали порскнули, капелюха на перон викинуло. А тоді вже розтяв, розполовинив його тепловоз. Моя сусідка по під'їздові дочку того дня на московський проводжала, то сама, на власні очі, все бачила. Та й газета наша про це нещастя писала.

До сардельки в тісті я так і не доторкнувся.

- Налий ще.

- Ти ж сам казав - не наливай мені...

- Казав, казав. Я ж не п'яний, сама бачиш.

Ганя слухняно виконала прохання. І я ще раз перехилив. За упокій відлетілої душі.

- Та загризи, п'яничко нещасний.

- Пізніше, Ганю. Увечері. Забери сардельку, потім підігриєш. Коли я з Дуклером до тебе навідаюся... Я ж сказав: сьогодні, десь після шостої... Авраам, Дуклер. Щастить же мені нині на євреїв. Один до сестри колись прибув, другий теж квапиться, і теж до сестрички...

І з цими словами я покидаю "Нереїду".

Блукаю Білим Островом аж до вечора. Усе роздумую про немилосердну Авраамову долю. Це ж треба: покинути столицю, аби вже тут, у місті на камені, спершу з глузду з'їхати, а потім уже... ось тобі й філософія, ось тобі Сенека, нехай Бог милує.

Рівно о вісімнадцятій я, як і було домовлено, стовбичу при Триумфальній Брамі.

А онде й Ізя квапиться, майже біжить, кейсом розмахує, утирає хусточкою спітніле чоло. Лише на п'ять хвилин запізнився.

Зумисне уникаю опису перших миттєвостей зустрічі. Банально усе те виглядає. Ці обійми, вигуки, нарікання на невблаганний плин часу, що мітить нас павутиною зморшок, сивиною, неминучими плішинками й іншими ознаками наближення старості. Раз ті ознаки й справді невблаганні, то що з ними вдієш. Сприймай і приймай. І тому я відразу переношу дію в "Нереїду", де Ганнуса вже підігріває для нас чанахи в череп'яних горщикках, виставляє на столик у затишному куточку

приправлені оцтом, обсипані зеленою цибулькою оселедці, пиво чеське, бочкове, графинчик прозорої коріандрової (ми з багаторічного досвіду знаємо: розпочинати трапезу ліпше з пива, ніж ним закінчувати).

- Давно, Ілля, ви в нас були, - весело промовляє Ганнуська, розкладаючи виделки й ставлячи перед нами попільничку. - Як там Лемберг поживає нині?

- Так, як і ваш Білий Острів, - у тон їй відповідає Дуклер. - Комерціюється Лемберг. З кожним роком менше духа - більше бізнесу. Сідайте, Ганю, до нашого гурту... Що? Роботи море? Ох, ця робота... І коли вже їй буде край! То як трапиться хоч маленьке віконечко, приєднуйтеся, ласкаво просимо.

- Дякую, хлопці. У вас ніби все є, для початку, - Ганя прискіпливо оглядає наповнені пивом кухлі, карафку з горілкою, оселедці, накриті чанахи, дві сардельки в тісті. - То я побігла, бо ондечки вже черга зібралася.

Сидимо, посьорбуємо пивце. Над поріділими й торкнутими першою сивиною кучерями Дуклера із білого прямокутника "Альтаїра" на стіні лунає тенорок президента Росії.

Чомусь нам не хочеться розмовляти, якийсь такий незбагненний настрій. Порожнеча на душі.

Ілля Дуклер зітхає. Поволеньки розливає горілку. Мені в деформований гранчастий килишок, а собі в кришталеву чарочку. Підносить її над столом.

- Не станемо цокатися, - пропоную. - Вип'ємо, тоді скажу.

Ілля знизає плечима, бере чарку.

- Що, земля пухом, царство небесне?

П'ємо. Жуємо оселедчика. Ілля запитує:

- Ти ніколи не звертав уваги, як відповідає Путін на запитання кореспондентів? Ось послухай ... Чуєш?

- Ет, знову політика. Ненавиджу.

- Він говорить короткими чіткими фразами. З паузами між ними. Отак: декілька слів або речень і - пауза. Кілька речень - пауза. Ніби черги кулеметні. Та-та-та-та... Тиша... Та-та-та-та... Тиша... А потім затяжна, тривала черга: та-та-та-та-та-та-та... І

кулеметний ствол розпикається до червоного - ліпше не торкатися!

Точне спостереження, відзначаю подумки. І питаю: - Ну як там нова твоя посада? Завідувача кафедри.

- Посада як посада. Хоч кафедрою я вже не завідую. Взагалі пішов з інституту. Ось ти з інженерської посади змушений був пересісти за кермо бусика, а я... Чи відомо тобі, що я ще до інституту закінчив одне хитре училище? На дантиста вивчився. І увесь цей час, навіть коли в інституті вчився, то дантистську справу практикував. Бо що таке дантист? Це не знавець творчості Данте, як ти, мабуть, думаєш, а справжнісінький доктор. Спершу вдосконалював те ремесло підпільно, у себе вдома. А тепер ось - цілком офіційно. Зубодерню приватну організував. Життя змусило. Правду мовив мій дід: "Не тримай гроші в одному банку, а яйця в одному кошику. Май про запас, на всякий пожежний випадок, ще одну якусь спеціальність. Приміром, дантиста". Він як у воду дивився, дід.

А я спантеличено дивлюся на Іллю.

- Ти покинув інститут? Пішов із кафедри заради якогось дантистського ремесла?

- Ну чого ти в мене втупився? Не я звідти пішов, а мене пішли.

- За що ж звільнили?

- Гм. Цікаве запитаннячко... Ти ще не забув однокурсника нашого Федю Неборака? Працювали ми разом на одній кафедрі.

- То й що з того?

- Пам'ятаєш, як я курсові роботи йому клепає? Одного разу навіть урятував його від... Ні, не стану згадувати цього випадку, я ж не для того сюди приперся, щоб тобі в жилетку рюмсати. До всього в житті слід ставитися з гумором. Бо інакше...

- То що ж той Федя утнув, розкажи-но.

- Якби ти не спитав про посаду завкафедри, їй-право, не казав би тобі про метаморфозу, що сталася зі мною. Так прикро, так прикро мені було спершу, але моя національна риса - чіпкість до життя, оптимізм, гумор - усе-таки перемогла іншу мою, теж національну, рису характеру, тобто слов'янську безутішність,

перманентну пригніченість. Може, ти й не знаєш, я єврей лише наполовину, мама моя - корінна львівська галичанка.

- Ближче до тіла, старий. Ближче до суті.

- Давай домовимося: розкажу схематично, в кількох словах, бо є на світі речі, які не варто розмусолювати, аж надто впливатися ними. - По тих словах він знову наповнив келишки. - А зараз уже можна... цокнутись? Ти ж обіцяв щось там повідомити.

- Те що маю сказати я, не горить, а ось твої слова вже мене заінтригували. Ну, будьмо. За нашу зустріч.

Ніякого мелодійного дзенькання. Мій гранчачок ледь торкається кришталевої чарки.

- Ух-х, як хорошо пішла... Ну то що там Федя вчворив?

- Розумієш? Перше, що він учворив, сподівав, скоїв - украв у мене щойно завершену докторську дисертацію. Тобто взяв почитати і... оперативно скатав усе, відксероксив од першої сторінки до останньої. А мені сказав - украли папочку з дисертацією в трамваї. Що ж, якось переживемо, адже я пам'ятаю дідів заповіт - не зберігати гроші в одному банку. "Нічого, Федоре, не побивайся аж надто. Ось у мене в столі ще один примірник. Та й не до захисту мені нині, маю у відрядження їхати". І поїхав, аж у Таллінн, ділитися науковими досягненнями львів'ян із прибалтами. Сам знаєш, лекції, семінари, співпраця з виробничниками. До речі, я більше взяв там для себе, ніж оддав їм. Там же все, в тім числі й наука, на порядок...

- Ближче до суті, Дуко. Мене не цікавлять наукові прориви прибалтів.

- Федя, тим часом, не дрімав, трудився в поті чола. Видав мою трирічну працю за свою, згодом успішно захистився, уже в час мого повернення, а я навіть не знав теми його дисертації - Неборак же в Києві захищався. А згодом з'ясувалося, що другий примірник із шухляди мого робочого столу безслідно зник. Можеш у таке повірити?

- Живі перекази, та віри їм не ймеш.

- От-от. Я теж спершу не повірив. Друге... ні, третє: набрехав на мене ректорові - мовляв, я, Дуклер, такий-розтакий, підлий,

заздрісний, плагіатор, брехун несосвітенний, мстивий та ще й бозна-який. Четвертий Небораків учинок: він зробив усе, аби сколупнути мене з посади завідувача кафедри і... сісти самому на моє місце.

- Кошмар. Просто сюр, фентезі!

Ілля щиро сміється, ніби ця пригода з дисертацією розвеселяє його й досі. Прикурює сигаретку, втирає набіглу сльозу.

- І що? На цьому все, крапка? Не станеш нікому нічого доводити?

- Я б довів, але... Нервів шкода. Здоров'я власного. А втім... Спробую колись. Насмілюся стати на про. Але ж - який неповторний тип! І знаєш, що характерно? Після всього сподіяного нітрохи не гнівається на мене!

О, це вже в дусі Дуклера. Парадокси, перевертання ситуації з ніг на голову.

- Не ображається, каналія. Інший на його місці неодмінно ображався б, унікав зустрічей. А цей - нічогісінько! Усміхається приязно, руку мою енергійно трясє, коли здибаємося на вулиці, щиро, співчутливо розпитує про моє теперішнє життя-буття. І дивна річ: щось незбагненне діється зі мною в цій ситуації. Замість того, щоб одвернутися або... Я чомусь детально відповідаю на всі оті розпитування, і маю від цього якусь дивну втіху, кайф якийсь незбагненний. Ти диви, міркую собі, який добрий чолові'яга, ніколи не подумав би. Адже - списав, оббрехав, підсидів. І при цьому всьому не затаїв ніякої образи!

Тут і я не втримуюся від продовження цього парадоксального ряду:

- Слухай-но, Дуклер. Може, він хоче від тебе хабара?

І ми вже удвох сміємося, сміємося до сліз.

- Хабара ... - здавлено видихає-схлипує Ілля. – Хабара... від мене... Ой, умру, рятуйте! - І вже цілком серйозно: - А що? Якби він знав, скільки я зараз отримую, то... Ні, Васю, як не кажи, а все, що діється в цьому світі, діється на краще... Ну, про мої негаразди досить. Давай-но про твої. Той бусик задовольняє тебе?

- Цілком.

- То чого ж якийсь набурмосений? Чи то, може, так мені здається? Хтось із близьких помер? Сам же щойно казав: першою чаркою не цокаємося.

- Не знаю, як тобі й сказати. Та й чи варто... Авраама пам'ятаєш? Ну того, що минулого твого приїзду...

- Двадцять копійок просив? І сигаретку? Я його тоді ще відчитував за...

- Більше його ніхто не відчитуватиме. Під тепловозом опинився. Надвоє.

Ілля мовчки наливає по третій. Мовчки випиває.

- Знаєш, Дуко, він колись казав: брат до себе кличе, в Америку.

- Хто його чекає в тій Америці, - морщиться Дуклер. - Та й чи є у нього брат... Пий, чого втупився у мене. - І відразу ж гукає: - Ганю, принеси нам пляшку, бо в графинчику лише на денці лишилося.

Ілля хлюпає решту горілки в келишки, а Ганя тим часом виставляє на столик півлітрову пляшку коріандрової.

- Ось, нерозпечатана, незаймана, - каже Ганнуса. - Така ж, як і я, сорокарічна й непорочна. .

- Ти, Ганю, мабуть, хотіла сказати - сорокаградусна? - запитую я однокласницю. - Бо яка ж ти незаймана. Чоловік чекає вдома.

- Ага. Чекав колись. Два роки тому на молоденькій вжився. Думав - щастя знайшов. Я сказала йому: дивися, Петре, медовий місяць мине - прибіжиш назад, але...

- І що? Приходив?

- А куди він подінеться! Тільки я не стала з ним навіть балакати, вигнала з хати... А тепер ось думаю, чи треба було.

- Нічого, Ганю, - каже Дуклер. - Прийде ще. Не раз прийде. Ось побачиш. Ти ба, таку жінку покинути!.. Випий з нами крапельку. Ми тобі сюди, у фужер наллємо.

- Що ж мені з вами робити? Ну хіба що на саме денце...

Вона хутенько, не чекаючи, поки Ілля наповнить і наші чарки, випиває, біжить за свій шинквас. Ілля мовчки проводить її поглядом.

- Гарна бестія, - промовляє втішено. - Хоч і сорокарічна. А яка ж струнка! І чого той Петро таку газель полишив саму? Ти його бачив?

- Такий собі. Миршавенький. На радіотехніці звихнутий. Ганя розказувала, зрання до ночі щось паяє, хімічить. Алхімік, одне слово.

- Кожний з нас має бути на чомусь звихнутий. Інакше...

- То, виходить, і ми з тобою звихнули?

- Хіба що на горілці. Знаєш, давно вже я спостеріг таку закономірність: от зустрічаюсь, приміром, із слов'янином... і вже я з ним - чистокровний галичанин, тільки й думаю, як би звернути в найближчу корчму. Та варто мені вернутися в єврейське середовище - і я вже вірцевий іудей, про чарку і не помишляю.

- Непогано влаштувався.

- То, мабуть, доля усіх носіїв змішаної крові. Ця одвічна роздвоєність... - І зараз же, без будь-якого зв'язку з попередньою розмовою: - Сидять дві старі єврейки. Сара каже:

“Только что от Сони пришла, дочери своей, ты ведь знаешь, она на Карла Маркса квартиру получила...” А Роза: “Все Карл Маркс, Карл Маркс... А кто он по специальности?” “Как кто, неужели не знаешь? Я на тебя удивляюсь, Розочка. Экономист он, экономист!” “Это как ваша Соня?” - допитується Роза. А Сара на те: “Ну что ты, Розочка, как тебе не стыдно. Соня у нас - СТАРШИЙ экономист!”

І спрямовується наша велемудра бесіда в звичне для кожного “гомо советікус” стародавнє річище. Я звинувачую євреїв за те, що живуть вони, в усьому світі, відособлено, відрубно, ізольовано, що вони зневажають представників усіх інших, не-іудейських націй, що не впускають у власне середовище іногородців, а якщо й впускають, як от у випадку з Дуклером, чий батько одружився на галичанці, то тільки затим, аби освіжити час від часу застоюну кров племені.

Дуклер же мені заперечує. Ти бачив коли-небудь, аби єврей, опинившись у незвичному, незнамому досі середовищі, осівши в ньому бодай на рік, та не вивчив мови того середовища? — запитує

Ілля. Єврейське плем'я, запевняє Дуклер, то ніби всесвітній Вавилон, вокзал, міжнародний ярмарок, ООН, але, тисячі літ перебуваючи у чужому для себе середовищі, воно чудово засвоює, вбирає в себе, наче губка, мову, звичаї, закони того середовища, проте водночас завжди, за будь-яких економічних, політичних устроїв, залишається самим собою, самоідентифікується. І завдяки своїй дивовижній мімікрійній здатності пристосовуватися до зовнішніх умов та обставин воно зберегло себе таким, яким було споконвіку. Розсіявшись у безмежжі простору, те плем'я залишилося не розпорошеним у сенсі духовнім, релігійнім, національним. Слов'яни перетворювалися на словенів, поляків, чехів, українців. Етруски асимілювалися з римлянами, римляни обернулися на італійців, не кажу вже про печенігів, половців, обрив, бо де ж вони нині? А євреї як були тисячі й тисячі років тому євреями, так ними і залишилися, як дотримувалися свого монотеїзму, так її дотримуються нині. Самобутні, таємничі, неповторні. Хоч і запліднюють своїм інтелектом економіку, культуру, науку багатьох інших народів.

- А українці хіба не так? - запитую я риторично. - Хіба не така ж доля нашого племені?

Чи варто говорити об тім, що ще одна пляшка й кухлі з пивом ставилися нам на столик чарівними руками невтомної Ганнусі, та й сама вона, Ганя, не раз підсідала до нашої трапези й, врешті-решт, захмеліла не згірш нашого. І не помітили ми, як пізній вечір настав, і час уже було покидати "Нереїду" й квапитися на вокзал, та й сама Ганнуся додому квапилася.

І ось ми (Дука, я та буфетниця Ганя) останніми виходимо надвір, під гонтовий дашок перед "Нереїдою". Виходимо, та так і вклякаємо тут, на ганку. Бо саме в цю історичну мить надумав собі пролитися з темних небес рясенький дощ. Нічого, Ізю, не переживай, до вокзалу йти десять хвилин, каже п'яненька Ганнуся, а в тебе майже година в запасі, встигнеш, а взагалі-то навіщо тобі Львів, залишайся, у мене переспиш, я не п'яна, я ж не сказала – зі мною переспиш, я сказала - в мене, я тобі в прихожій на диванчику постелю ...

І раптом Ганнуся рішуче скидає з ніг білі свої босоніжки і вибігає під ряснений дощ, просто у калюжу на асфальті, та й ну ж витанцьовувати! У самому лиш платтячку голубому, руки на стані уявного кавалера, обличчя зведене угору, до неба, до дощу, намокла сукенка обліплює їй груди, тонку талію, розкішні стегна, а босі ступні витинають посеред калюжі якусь там польку на два боки, розбризкують усебіч воду, і та вода спалахує срібним намистом у світлі електричної лампочки на стовпі. Отак: звідси Кушнірська вежа з Вітряною брамою, звідти напівзруйновані залишки порталу Вірменського собору, попереду середньовічний фортечний мур сіріє, а між ними, на черезсмужжі бруковано-асфальтової вулички, наша буфетниця Ганнуся колінця витинає. Ось, поглянь, Васю, на торжество слов'янської натури, каже Дука, єврейка б нізащо, ніколи не пустилася так, на відчай душі. А я вже гукаю до Гані, щоб верталася, полишала свою хореографію, бо онде люди зглядаються (хоч нема зараз на вулиці жодного перехожого). Пішли вони до дідька, люди твої, відказує Ганя, я дитинство своє згадую, юність свою щасливу... Та зараз же бреде до нас, мокра й задихана, безсило хилить голову Дуклеру на плечі. Ніколи, каже, не пробувала спати з обрізаним, то й не знаю, як би це вийшло... стара вже я, хлопці, стара стерва, онде як засапалася... І цієї миті Ганнуся, спершись ліктями на перильця ганку, починає здригатися в безутішному риданні. Дуклер гладить їй плечі, мокрі коси, заспокоює. Нічого, пташечко, нічого. То все дощ накоїв, завтра буде сонечко, завтра і ти проснешся весела, а нам пора на вокзал, вибачай, зранку ж на роботу - ти дійдеш додому сама? Та дійду, хлопці, як же так - танцювати годна, а йти - не? Чимчикуйте і ви, забирайтеся до дідька з моїх очей, а то зараз почну ревіти знов. І з цими словами вона ступила на брук, побрела в сутінок умитої нічним дощем акації. Вона отут, за рогом живе, скоріше буде в хаті, ніж ми на вокзалі, а ти, Дуклер, здогадався заздалегідь квитка взяти? Аякже, відповідає він. Дощик уже припинився, згодом з'ясується, що на привокзальній площі зовсім сухо, що той небесний душ, мабуть, пролився лише там, біля "Нереїди". Мовби на замовлення чиєсь. Щоби ми

отримали можливість побачити, як витанцьовує Ганя. Вона ж би нізащо не демонструвала нам своїї польочки на два боки, якби не дощ. А ти знаєш, Василю, коли я гладив її, коли відчував під пальцями гудзики ліфчика, то... Сам знаєш, плоть майже завжди перемагає опір духа. Може, саме тому таке паршиве наше життя.

Ось і вокзал, вимощений в шашечку та хитромудрі вензельочки перон, чистенько підметений, освітлений і майже безлюдний – лише троє пасажирів очікують на львівський поїзд, Ілля одразу заводить балачку з ними, і виявляється, їхні місця у вагоні – поруч. А ось і потяг, Ілля квапливо прощається, бо їхній, п'ятий вагон, як повідомив заспаний кондуктор, почепили на місце сімнадцятого, в самісінький хвіст, і Дуклер уже мчить туди, розмахуючи своїм чорним кейсом, лише гукає мені, що завтра зателефонує. Господи, де він сили бере, щоби ще й бігти! Я, приміром, ледве на ногах тримаюся від втоми. Присяду зараз он там, на низеньку лавчину при перонній клумбі. Ах, яка благодать! Сидиш собі, вагони пропливають мимо. Поволі, швидше, швидше, он і п'ятий, передостанній, нікого у вікні не видно, ну й правильно, навіщо ті сентименти. Заплющую очі, й ніби пропливає переді мною, як отой поїзд, увесь нинішній день. То промайне усміхнене Ганнусине личко, то постане мармиза могого друга-однокурсника Іллі Дуклера, то зарослий щетиною, виснажений та понурий лик Авраама вирізьбиться перед внутрішнім моїм зором. З'явиться на якусь мить... Щезне... Фантом, примара, привид.

Та он же він, привид. Бовваніє ген там, за східною межею перону, освітлений електролампочкою при обшарпаній стіні довжелезного пакгауза. Привид, очмана, городнє опудало в крислатому капелюсі, ветхому демісезонному пальті та (можеш у цьому не сумніватися) в незмінних, одвічних своїх сандалях на босу ногу. Ось він рушає, поволеньки бреде повз іржаві пульманівські вагони, підкидає колінами довгі сукняні поли, вони сколихуються серед тяжкого духу креозоту, шлаку, втопаного у гравій та щебінь мазуту, сколихуються, ніби натомлені крила якогось чудернацького птаха в уповільненій кінозйомці. І я байдуже, наче в давно знайомому

мені фільмі, споглядаю, як те, що було колись Авраамом наближається до мене, такого безпорадного й дрібного на зеленій лавці, я вже чую тихе човгання підшов об вимощений шерехатою фігурною плиткою перон. Човг, човг... Ще крок, ще... І чудернацькі крила сколихуються востаннє, уже переді мною знесилено опадають, застигаючи на щиколотках, видно лише його стопи, перехоплені ремінними смужками, - достоту лапи дивного тропічного чи пустельного птаха, що втратив усі свої орієнтири, усі інстинкти, перелетів гори й моря та оце опустився в чужих йому північних широтах. Зараз, ось зараз цей заблуканий, цей блудний птах звернеться з традиційним проханням...

- Дай двадцять копійок, - глухо пропонує привид.

Не встаючи з низенької лавчини, я міряю його поглядом від опертих на кам'яну твердь ремінно-сирицевих сандалій до горньої висоти, в якій чорно крилатіє незрушно зависле НЛО капелюха, капелюха Михайла Боярського, - і я, здвигнувши плечима відказую:

- Не маю, Аврааме. Ні копійки не маю.

- Що, пропив у "Нереїді"?

- Усе просадив, до останньої монети.

Він мовчить якусь мить. А тоді каже:

- То, може, сигареткою пригостиш?

- О, це можна. Бери, я вже насмалився по горло.

- Гм. Щось ти нині щедрий, - бурмоче привид, але подаяння неквапно бере. Добуває сигаретку, а щойно розпочату пачку недбало кидає у відстовбурчену бездонну кишеню.

- І запальничку забирай, - кажу я. - Все. Клямка. Кидаю це дурне заняття, доки ж організм кіптюжити!

Авраам же тим часом припалює міцнющий "Bond", глибоко затагується, видихає, і я чую, як тонко свистять-хриплять, мов зіпсута губна гармонійка, його старі прокурені бронхи, як надсадний кашель виштовхує назовні трохи не кожну димову порцію. Промовляє задихано, здавлено:

- Тобі казали, буцімто я вмер? Буцімто тепловоз відкинув мене, монети посипалися поміж заюшеними кров'ю шпалами, капелюх,

оцей-о, відлетів на перон, - так тобі повідали? О, знаю. Багато хто з вас, і ти в тім числі, хотіли б, аби я вам не заважав пити. Пити і нарікати на власну гірку долю та на те, який же він надокучливий, той ненормальний, той аномальний Авраам, доки вже він вештатиметься в нас під ногами, йому бачте, три чисниці до смерті, а він усе плутається, заважає, надокучає... Але ви забули одну дрібничку, панове слов'яни. Малесеньку, як москіт.

Він уважно розглядає власні стоптані сандалії, поперемінно ворушить великими пальцями з кривими нігтями.

Повз перон з гуркотом проноситься порожній товарняк. Безсонний білий котяра стрімко переплигує рейки одразу ж по тому, як проgrimів потяг.

Опасистий міліціант походить неподалік, знічев'я легенько поляскує себе по стегну тугим гумовим кийком, час від часу позиркує в наш бік.

- Ви, панове, геть забули, що я, Авраам, я, *батько багатьох*, як ото пише про мене Біблія, - безсмертний. Розумієш? Безсмертний! Бо я жив у ті часи, коли юдеї - дуже навіть просто, напрямки - спілкувалися із самим Господом. Коли вони ще приносили в жертву руду телицю, спалювали, а офірний попіл змішували з джерельною водою, щоби кропити осквернених. Я жив ще до того Мойші, себто Мойсея, до Ірода Великого, Ірода Антипи, Ірода Агріппи... Нині ви майже щодня відвідуєте "Нереїду", приходите й відходите, приходите й відходите, ви думаєте, що так триватиме вічно, а от я... Я, Авраам-Сенека, вважаю, що пити після обіду або ввечері не зовсім пристойно, так чинять сільські батьки сімейств, які не відають, що таке істинна насолода. Бо чисте вино приємне тоді, коли не змішується з їжею і вільно розтікається по жилах, отож сп'яніння натщесерце - вершина задоволення.

Авраам нарешті одриває погляд од власних допотопних сандалій і звертає до мене свій аскетичний, свій старозавітний лик, суціль усіяний тижневим заростом сиво-рудой щетини. Він проникливо вдивляється в моє надійно проспиртоване нутро скорботними іудейськими очима - звідти вдивляється, з

кам'янистого берега Йордану, з імлі тисяч і тисяч літ, і я цієї миті відчуваю отим своїм нутром усю безмежність, злютовану нероз'ємність часу: давно відшумілого, нині суцього і того, що має іще настати - за хвилину, за добу, за тисячоліття віднині.

І сивий, майже доісторичний Авраам, що йменує себе Сенекою, надалі уже нічого не говорить, а просто вкладає в мій мозок свої думки, як це робив колись Творець, навіюючи окремим, обраним представникам роду людського готові закони й готові моральні формули, ці своєрідні рецепти, за якими той гріховний рід, по вигнанні його з раю, мусив уже довічно нидіти, добуваючи в поті чола хліб свій, у немилосердній юдолі земній. Рід мусив жити й плодитися, щоби плем'я Адамове було незліченне яко зорі на небі. Ми, іудеї, навіював мені Авраам, розсіяні по світах, як і ви, слов'яни. Нашого сімені, нашого цвіту - по всьому світу. *І доки ми, ти і я, цього, - навзаєм, по-справжньому, - не усвідомимо, доти не знати нам спокою і щастя.* Бо доля наша - спільна, ніби доля пасажирів одного вагона. Але якщо доля пасажирів спільна лише на певний відтинок часу, часу, якого цілком досить, аби, скажімо, дістатися Львова, то взаємна судьба наша дарована нам небесами назавжди, отож ми не маємо права перебувати в цьому світі порізно, а мусимо жити разом. Як сіамські близнята, як бджола і квітка. Куди голка, туди й нитка, куди корова, туди й теля. Ми з тобою - обліпихове дерево: щоби воно давало плоди, потрібно неподалік обліпихи-самиці висадити обліпиху-самця. Аби вони запліднювали одне одного своїм летючим флористичним сіменем. Ми такі ж нероз'ємні, як і час, що в нім перебуваємо. Нероз'ємні, нерозлучні. Приречені жити разом, ти і я. Навіть якщо такий гуртожиток нам не до вподоби.

Ох, Аврааме, Аврааме, печальюсь я подумки, чиє б нявчало, а твоє б мовчало, бо не тобі, старцюзі невинправному, судити про долю народів. Ти повчаєш мене, навіюєш мені своє світобачення, свої моральні приписи, за якими я мав би жити, єднатися з тобою, шанувати, любити тебе. Але дозволь запитати: за які такі заслуги шанувати? За що любити? За те, що ти в мене постійно вимагаєш двадцять копійок?

- Та не про мене, не про мене мова! - роздратовано вигукує той, хто був колись Авраамом, а тепер стовбичить переді мною подобою, примарою Авраама, яка мовби підслухала мої думки. - Я кажу про свій народ. І про твій. Які не повинні цуратися один одного. А що закликає тебе до цього нещасний філософ-жебрак, то нічого не вдієш. Хіба ж у вас не так? Хіба ж не устами християн-юродивих, блаженних, убогих, яким і належатиме царство небесне, виголошує істину вами сприйнятий і прийнятий Христос? Та хоч би як було, але народ мій - не жебрак, про це знає всенький світ. Візьми на potwierдження цього постулату дружка твого, Ізю Дуклера... він що, теж такий, як я? Але Провидінню було вгодно, щоб саме я, єврей-юродивий, своїми устами, устами вбогого старця, мовив тобі істину. Гадаєш, я не відаю, що місцеві євреї ненавидять мене? Вважають, що я своїм жебракуванням покрив ганьбою незліченне людське сонмище коліна Давидового? Вони навіть натякають, буцім я ніякий не юдей, а такий собі чокнутий ассирійський виплодок. Але я знаю, що моє ім'я Авраам-Сенека, батько багатьох. І хтозна, може й в твоїх жилах тече краплина його крові, як і в жилах кожного з вас, гоїв.

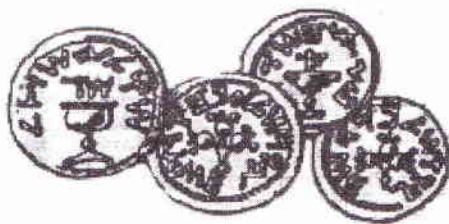
Він знову прикурює сигарету, і вогник запальнички освітлює на мить запалошлоке стернисте обличчя, в якому немає і сліду життя.

- Вони кажуть: випадково... переходив залізничне полотно, не побачив, не почув... Та ні, друже, не випадково... Я всім показав, на що здатні відторгнені ними юдеї... Нехай тепер знають одноплемінці... Ну, все. Досить. Більше ти мене, Авраама-Сенеки, Агасфера, Вічного Блукальця, не побачиш ніколи... Бувай. І неодмінно після чарки закуской. Хоч би й милим твоєму нутру українським салом. Не пий натщесерце.

Човг-човг, човг-човг... По фігурних плитках, до залізничної колії. А далі - по шпалах, по шпалах, тільки натовлені крила чудернацького птаха ритмічно сколихуються в кволому світанні. Човг-човг, поміж тьмяним полиском рейок, туди, на схід, аж до обрію. А вже там, на краєчку обрію, він, ані на мить не зупиняючись, піднесе на рівень розпростертих рук довгі поли свої

і поволеньки, ніби в уповільненій зйомці, злине угору. Над шпалами, гравієм, духом креозоту, мазуту, над пластиковими упаковками з-під конвеєрних сніданків, пляшками-півторачками з-під пива та води, зім'ятими сигаретними пачками, цукерковими обгортками, над усім-усім пожбуреним із вагонних вікон просто на узбіччя колії та на щойно викошені схили залізничного насипу. Блаженний Авраам, таємничий і нерозгаданий, аномальний, безплотний як ангел, ізлине від земної тверді всупереч усім законам гравітації, ген туди, до горніх висот, де золота тріумфальна брама сяє над людською юдоллю, над градами й весями, огорнутими сірою повстю густих кислотних хмар, - темна вода во облацех...

- Гражданин, просніться і пред'явіть ваші документи. Так, так... виданий міським відділом внутрішніх справ... рік народження... прописаний... гм, вроді би всьо в ажурі... вибачте пожалуста. Але спати туточки, на пероні, не положено, такий порядок. Ви ж, по всьому видно, не якийсь там бомж, правда веде? Так що чимчикуйте додивлятися похмільні свої сни в комфортніших умовах. Всього доброго, ще раз вибачте за безпокойство.

Зміст

ТАМ, ЗА ОБРІЕМ, - ЄРУСАЛИМ	3
БЛАЖЕННИЙ АВРААМ	
І ЗАКОНИ ГРАВІТАЦІЇ	157

Літературно-історичне видання
ГРИЦУК Броніслав Антонович
Там, за обрієм, - Єрусалим
Варіація на тему Йосифа Флавія

Книгу видано коштом автора, а також
Хмельницького обласного управління культури (Ірина Трунова)
та Хмельницького міського управління культури (Альбін Тарчевський)

Редактор Людмила Пісклова
Комп'ютерний набір, верстка Валерій Кицак
Малюнки Тетяна Романченко
Технічне редагування Алла Цюпак

Підписано до друку 6.01.2012
Формат 60х84 1/16. Папір офсетний.
Друк RISO. Ум.-друк. арк. 112
Обл.-вид. арк. 114. Наклад 500.

Видано та виготовлено Видавець ПП Цюпак А.А.
м. Хмельницький, вул.Ломоносова 17.
тел. 0673932668

Свідцтво про держреєстрацію видавців, виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ХЦ №019 від 25.02.2002р.

25-30 pfd

